

Tartalom

Sorozatok

- Hermann Veronika :
["The son of a bitch is the best doctor we have.". A politikai korrektség kiforgatott diskurzusa a Doktor House című sorozatban a zsenikultusz, a detektívregény és a populáris kultúra metszéspontjában](#)7-16 [71.09 kB - HTML]
- Voloncs Laura :
["Rólunk szól.". A Szabó család mint a kádári Magyarország kordokumentuma](#)17-38 [104.60 kB - HTML]

Új média

- Herendy Csilla :
[A kereső, a dokumentumok és a user. A szemantikus web egy lehetséges nézőpontja](#)41-55 [103.43 kB - HTML]
- Kupi Dániel :
[A magyarországi számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok, 1987-2009](#)57-65 [61.39 kB - HTML]

Bulvár

- Császi Lajos :
[Műfaj- és narratívaelemzés a médiakutatásban. Egy Mónika-show szövegének "közeli olvasata"](#)69-81 [89.65 kB - HTML]
- Závodi Szilvia ,
Szoleczky Emese :
[Az első világháború médiumai. Egy konferencia előadásai](#)82-84 [16.22 kB - HTML]

Történelem

- Balázs Eszter :
[Káprázattól az illúzióvesztésig: a háború jelentései a Nyugatban \(1914. augusztus - 1915. augusztus\)](#)85-91 [60.46 kB - HTML]
- Landgraf Ildikó :
[A Halley-üstökös és más égi jelek. Jövendölések a világháborúkról és a világvégéről](#)92-98 [68.36 kB - HTML]
- Maczák Ibolya :
[Imakönyvek az első világháborúban](#)99-102 [36.81 kB - HTML]
- Sipos Balázs :
[Az első világháború médiahatásai](#)103-108 [44.78 kB - HTML]
- Szoleczky Emese :
["A modern harctér teljesen hű mása" - a Pasaréti Lövészárók](#)108-115 [57.44 kB - HTML]
- Vörös Boldizsár :
[Nemzeti Park, Vilmos Császár út és a Hősök Söre. Háborús névadások Budapesten 1914-1918 között](#)116-121 [53.76 kB - HTML]

Magyar média

- [Médiakáosz. Schiffer János \(MSZP\) és Cser-Palkovics András \(Fidesz-MPSZ\) a kereskedelmi rádiók és a közszolgálati televízió ügyeiről. Lampé Ágnes interjúi](#)125-130 [42.63 kB - HTML]
-

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2010 tavasz

Sorozatok

[Hermann Veronika:](#)

„The son of a bitch is the best doctor we have.”

A politikai korrektség kiforgatott diskurzusa a Doktor House című sorozatban a zsenikultusz, a detektívregény és a populáris kultúra metszéspontjában

„A dolgokat a figuratív nyelven keresztül is megismerhetjük - az analógiára épülő metafora és az asszociációra épülő metonímia által.”
(Arthur A. Berger: Narratives in Popular Culture, Media, and Everyday Life)

„Amíg jó vagy, addig azt teszel, amit akarsz.”
(Doktor House: Hűség)

„Térjünk is a lényegre: ön nem kedvel.
Hiszem, hogy én sem fogom megkedvelni.
Semmi személyes - senkit sem kedvelek.”
(Doktor House: Irányítás)

A tanulmány a House M.D. (magyarul: Doktor House) című sorozatot vizsgálva azt próbálja feltérképezni, milyen narratív struktúrákon keresztül konstruálódik a sorozat által közvetített, néhány fókuszpontban (hazugság, változás, rejtvény, társadalmi konvenciók) sűrűsödő és viszonylag egységesnek tekinthető világtapasztalat. A főszereplő kontrasztos karakterében egyrészt a romantikus irodalom egyes részeire jellemző omnipotens elbeszélőnek, másrészt a detektívtörténetek - szintén a 19. századra visszavezethető - nyomozófigurájának nyomai fedezhetők föl, a készítőik szándéka szerint is egyfajta (posztmodern) ideológia- és társadalomkritikai reflexióként is olvashatóan. A dolgozat megpróbál rávilágítani arra, hogy - a Sherlock Holmes-allúziókon túl - a sorozat miért alkalmazza a detektívtörténet hermeneutikai kódját, és az effajta retrospektíven átértelmezhető szerkesztési eljárás miként járul hozzá az elsődleges ideológiakritikai tartalom közvetítéséhez. Feltételezzük, hogy House figurájának sikere abból is fakad, hogy a körülötte felbukkanó további karakterek a közép-kori misztériumjátékok szereplőjéhez hasonló sematizált figurák, akik mindannyian valamiféle szociális sztereotípiák alakzataiként szituálódnak. Megpróbáljuk kimutatni, hogy bár a sorozat valóban aktuális, a kortárs diskurzusban jelen lévő problémákat tematizál, másodlagos narratívája általában a fennálló reprezentációs stratégiákat kódolja újra.

1. Bevezetés - Known Unknowns¹

A *House M.D.* (Doktor House) című sorozat 2004-es indulása óta folyamatosan az első 20 között van a nézettségi listákon az Egyesült Államokban és világszerte. A harmadik évadra elérte a csaknem húszmilliós (19,4 milliós) nézőszámot, s a most futó hatodik évadban is stabilan tízmillió fölött maradt. A folyamatos népszerűséget mind a sorozat készítői, mind szereplői, mind pedig felszínes vagy alapos elemzői nem kis részben tulajdonítják House antiszociális, gyakran - egyszerűen szólva - bunkó viselkedésmódjának, amit gorombaságnak és őszinteségnek egyaránt neveznek a különféle médiumokban. House karaktere többféle értelmezést is implikálhat. Idealista megközelítésben lehet a társadalom élő lelkiismerete, aki őszinteségével és kíméletlenségével nem fél kimondani a mások által gondolni sem (vagy alig) mert dolgokat, felhívja a figyelmet a hibákra és a hiányosságokra, s megcáfolhatatlan, saját univerzuma törvényei szerint teleologikus felfogásában elvet minden, a magától különböző nézőpontot. Csakhogy valószínűleg a bántó megjegyzések és a kifigurázott sztereotípiák ilyenén ábrázolása s House személyében való centralizálása nem lenne elég a töretlen népszerűséghez. House karaktere és a benne (legalábbis szándék szerint) megfogalmazódó, a posztmodern populáris kultúra jellegzetes stratégiáit alkalmazó társadalom- és ideológiakritika ugyanis nem önmagában, hanem a sorozat - a főszereplő személyén kívüli - karakterizációja, s bár nem szubverzív, de bizonyos mértékig szokatlan, retrospektíven átértelmezhető narratív formulái miatt tűnik működőképesnek. Jelen dolgozat megpróbálja felvázolni, hogy a House viselkedését jellemző antinormativitás és a társadalmi konvenciók semmibevétele miként függ össze személyének az örült zseni

történeti toposzából való rokoníthatóságával, illetve miként függ mindez össze azzal, hogy a sorozat egyértelműen – a Sherlock Holmes-allúziókon túl is – a detektívtörténet narratív formuláit és poétikai struktúráit alkalmazza. Ezen elemeknek az összekapcsolása egyszerre konstruálja és tematizálja House kívülállását, a társadalmi konszenzus személyében való felfüggesztésével. Elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy a viszonylag konvencionális képi világ és az egyéb mainstream sorozatokra is jellemző csoportdinamika ellenére a *House* hogyan tér el mégis – a detektívtörténet narratív és episztemológiai sajátosságai miatt – a többi kórházsorozattól, s ez miként kapcsolható össze az ideológiatartalmak és a hagyománypozíció kritikai kultúrakutatás diskurzusában történő elemzésével.

„Az újabb posztmodern kritika tulajdonképpen az anti-detektívtörténet helyett a klasszikus detektívtörténetet kezdte el komolyan olvasni, a poétikai eredetű metafizikai érdeklődésről a textualitás ideológiai-politikai beágyazottságára helyezve a hangsúlyt. A krimi olyan nyelvi formációként íródik újra a posztmodern kontextusban, amely bizonyos ideológiákat, politikai-történelmi kliséket, szorongásokat és vágyakat testesít meg” (Bényei, 2000: 44).

A detektívtörténet és a krimi műfajának jelenlegi népszerűsége abban is keresendő, hogy alkalmas arra, hogy az ideológiakritika számára feltérképezhetővé váljanak az elrejtett tartalmak és szerepek, illetve arra is, hogy az egyébként egyre inkább felbomlani látszó „magas” és „alacsony” kultúra dichotómiáját egymásba játssza. A *House* esetében a zseniesztétika nem választható le erről az aspektusról, hiszen a sorozat tele van mind a populáris, mind a magas kultúrára való utalásokkal, nyelvi és retorikai elemekkel, s az egyetlen, aki mindkét területet biztosan bírni látszik, maga House. A zseni tehát – visszautalva a 19. századi elképzelésekre – nem pusztán attól válik öntörvényű és magányos karakterré, hogy saját területén belül mindenkinél jobb, hanem attól is, hogy egy bizonyos vonatkozásban (amely House esetében a racionalitás és az intelligencia) voltaképpen nem létezik olyan mező, amelyben ne mozogna otthonosan.

„Klasszikus detektívtörténeten a bűnügyi történetnek azt a típusát értem, amelynek cselekménye egy központi rejtélyen, valamint a rejtélyt (általában gyilkosságot) feltáró nyomozó racionális, logikus okoskodásán alapul – vagyis az izgalmak, a kalandok (nemcsak a befogadó számára) elsősorban intellektuális természetűek” (Bényei, 2000: 15).

House tehát valójában a nyomozó archetípusának felel meg, ami indokolja az irodalmi narratívában történetileg már jóval korábban megjelenő mozaikszerű szerkesztést, amely – mint később látni fogjuk – pontosan a klasszikus detektívtörténet tipológiai sajátossága. Ezt erősíti a korábban is említett Sherlock Holmes-allúziók, például a Sherlock Holmes és House esetében is megjelenő 221B házszám, vagy a House–Holmes-fonémasor kiejtésbeli, s részben ebből adódó jelentésbeli hasonlósága: a „house” főnév angolul házat jelent, míg a Holmes kiejtve „homes”-nak, magyarul „otthon(ok)”-nak hallható. Mivel két hangsúlyozottan független, a szociális kötöttségeket elutasító figuráról van szó, a két fogalom a domesztikáció valamiféle képzetét hívhatja elő. Talán még ennél is fontosabb, hogy House mellett is megjelenik a gyakran segítő szerepbe kerülő, nála jóval hétköznapiabban ábrázolt barát, James Wilson John Watson-szerű figurája, aki hiába próbál folyamatosan kitörni, végül mindig alárendelődik House szupportív karakterének. Feltételezhető viszont, hogy – mivel csupán implicit utalásként vannak jelen – a befogadók jelentős része nem Holmes figurája felől olvassa House-t, az allúziók pedig nem válnak az értelmezés szerves részévé. A párhuzam tehát kettős mozgást hajt végre amennyiben egyszerre tekinthető akkulturációs korlátozásnak, hiszen nem mindenki számára adott a befogadás Holmes felől meghatározott stratégiája, ugyanakkor kulcsként is működik a tipológiai kód kibontásához. Hogy a nézőket miért nem zavarja mégsem, hogy folyamatosan „MacGuffinok”, vagyis a szereplők számára kiemelt fontosságú, a közönség számára azonban viszonylag irreleváns, csak a cselekményvezetést erősítő dramaturgiai jelölők alakulnak ki a képernyőn, illetve hogy miért játszódik kórházban egy detektívtörténet, arra a válasz továbbra is House figurája, aki a dekadens főhős megjelenítésével a posztmodern hagyományban kialakult történeti és ideológiakritikai lerakódásokra való reflexióként is olvasható.

Első látásra tehát a *House* a klasszikus – avagy analitikus – detektívtörténetnek felel meg, a narratív szerkezet ennél azonban valamivel bonyolultabb. Bényei Tamás meghatározásánál maradva ugyanis az a bűnügyi történet, amely a klasszikus detektívtörténet szabályrendszerét valamilyen általános bölcseleti vagy lételméleti kérdés szolgálatába állítja, metafizikusnak is nevezhető. Felmerül a kérdés, hogy a *House M.D.* nevezhető-e bármilyen szinten is metafizikusnak. A sorozat mindig egy probléma körül mozog, amelynek mindig egyetlen helyes megoldása létezhet – a másik lehetőség a halálos végkimenetel. Mivel ennek a meglétét folyamatosan feltételezik, azt is sugallják, hogy mindig létezik legalább egy helyes megoldás. A végkifejlet pedig némi sarkítással poszt-strukturalistának is nevezhető, amennyiben a megoldás – tehát a gyógyult beteg – nem vezet a történetben megjelenített probléma feloldásához, csak a betegség mint szimptóma kezeléséhez, így implikálva, hogy az igazság mögött még további jelentésstruktúrák rejlenek, amelyek felfejtése még nem egyenlő az igazság megtalálásával.

2. Pilot - Everybody lies

Érdeemes megfigyelni, hogy – a Holmes-utalásrendszert leszámítva – a bevezető epizód mennyire didaktikusan jelölte ki a befogadás irányát, gyakorlatilag bemutatva mindazt, ami azóta is a sorozat narratív gerincét jelenti. A „Mindenki hazudik” mondás folyamatos játékban tartása mellett kiderül, hogy House gyógyszerfüggő, hogy a beteg maga nem érdekli, csak a betegség, amelyet kirakós játéknak vagy bűnesetnek gondol. Kevés kivételtől (néhány speciális rész, például a Magyarországon jelenleg még nem elérhető hatodik évad első, *Broken* című epizódjától) eltekintve a *House* a puzzle-szerű szerkesztés mára konvencionálissá váló technikáját alkalmazza. Az egyes történetek elbeszélése során hiányos, késleltetett vagy modifikált az információ adagolása, hogy aztán a zárlat után újraolvasható legyen.

„A krimiben mindig is létezett egy metanarratológiai szint, amely a történetmondást eleve az értelmezés termékeként látta: az adott történet-alapanyag sokféle módon, egymással versengő történetverziókban konstruálódik. A detektívnek igazságot kell tennie a vallomások és tanúvallomások között, s ez végső soron nem más, mint narratív formájú értelmezések értelmezése” (Bényei, 2000: 79).

A legapróbb részletek rekonstruálása, a betegség „gyanúsítottként” való tételezése, a beteg lakásának átkutatása, illetve House-nak a kollégáihoz és általában az emberekhez való hozzáállása, antiszociális viselkedésmódja mind megjelenik a bevezető részben. Kiderül, hogy kevés beteget lát el (később számszerűsödik a heti egy beteg, ami érdekesen reflektál a hetente egyszer sugárzott sorozat időtapasztalatára), hogy szereti a *General Hospital* című, a valóságban is létező sorozatot és a Rolling Stonest. Ezek mind olyan referenciák, amelyek a többi popkulturális utalással² együtt retorikailag a mise-en-abyme tükrös alakzataként működnek, vagyis egyszerre erősítik a nézők valóságérzetét és reflektálnak a sorozat saját műfaji kódjára. Így a folyamatosan jelen lévő elemek, mint például a hazugság, a lakások átkutatása, a változástól való félelem mellett a különféle (pop)kulturális utalások is fontos szerepet játszanak, és nemritkán különösen lényeges narratív csomópontoknál jelennek meg. Ilyen például a Rolling Stones *You can't always get what you want* (szabad fordításban: „Nem kaphatod meg mindig, amit akarsz”) című száma, amely a sorozat nem hivatalos ars poeticájának is tekinthető.³ Az irodalomban már történetivé váló nem lineáris struktúrájú narratíva szintén a detektívtörténet jelleget erősíti, hiszen a nyomozás folyamata maga is ehhez hasonló, ugyanakkor annyiban eltéríti a szubjektív befogadás posztmodern konvencióját, amennyiben a cselekmény jellemzően utólagosan, de logikailag mégis egymásra épülő elemei és a kötött szerkezet nem engedik meg a történetbe való szabad behatolást.

House jelmondata – egyben a bevezető epizód nem hivatalos címe is –: „everybody lies”. House első és legfontosabb prekonceptiója, hogy mindenki hazudik: a harmadik évad *Fetal Position (Magzatpóz)* című epizódjában, amikor egy tükröszindrómában szenvedő anya 21 hetes magzatát próbálják megmenteni, még a következő is elhangzik: „Még a magzat is hazudik.”⁴ Sissela Bok a hazugságról szóló könyvében a fogalmat úgy határozza meg, mint „minden olyan szándékosan megtévesztő közlést, amely kijelentés formájában történik” (Bok, 1983: 36). Valóban csak kijelentésekben lehetséges a hazugság? A hazugság eseteiben mindenkor a verbalitás, a performatív erő dominál. House feltételezése szerint mindenki hazudik, hogy elleplezzen valamit – nem csupán az igazságot, de saját szubjektumát is. Itt egyértelművé válik, hogy miért alkalmazza a sorozat a detektívregény hermeneutikai kódját, hiszen minden esetben valamilyen metaforikus elleplezés vagy elrejtés történik, amely nemcsak a beteg személyének, hanem az ideológiai vagy kulturális implikációk rejtőzködésének is alakzata, s a megoldás valójában akkor jöhet létre, ha a hazugság többszörös narratív mimikrijét feloldják. „A realizmus jelölője voltaképpen maga a jelölt hiányzása, eltüntetése a referens érdekében” (Bényei, 2000: 94). Vagyis a nyomozás aktusának performativitása a jelölt és a referens kapcsolatát hozza létre, a jelölt kiiktatásával. House ezt ismétli meg akkor, amikor mindenkihez hazugságot kapcsol, amelynek feltételezésével a betegség után való nyomozást valamilyen nagyobb, általánosabb megismerés vagy értelmezés folyamatává allegorizálja. S bár ez az elsődleges narratív struktúrában nem jelenik meg, abban az értelemben House az omnipotens elbeszélő funkcióját is elnyerheti, ahogyan a romantika népszerű felfogása szerint az alkotó mindenható és teremtő funkcióval ruházódik föl. House Isten-komplexusa, mindenféle hittel szembeni szkepszise is alátámasztja ezt, ami megjelenik egyebek között az első évad *Damned If You Do (Elkárhozol így is, úgy is)* vagy a negyedik évad *House vs. God (House kontra Isten)* című epizódjaiban. House mindenhatósága az orvosok sztereotip istenhez való hasonlítása miatt és a detektív szerepköre miatt is felmerülhet:

„A ráció önállóságra való törekvése miatt a detektív isten ellentétévé válik. A transzcendenciát tagadva az immanencia foglalja el a transzcendencia helyét, és éppen e torzulás esztétikai kifejezése az, amikor a detektív mindentudónak és mindenhol jelen lévőnek tűnik, s amikor – akár a gondviselés – megakadályozza vagy előidézi, hogy a történetek dicső véget érjenek” (Kracauer, 2009: 40).

Már az (általában) szindekdochikus címekből is kiderül, hogy az egyes részekben a konkrét beteg története csak metaforája lehet egy, a sorozat általános narratívájához kapcsolódó kérdésnek. A pilot epizód sűrítő technikája mellett és után az első évad első néhány része gyakorlatilag az összes etikai és episztemológiai jellegzetességet felvonultatta, amelyek valamilyen szempontból a sorozat folytatásában is jellemzőek lesznek. Az első évad harmadik epizódja az *Occam's Razor (Occam borotvája)* címet viseli, s el is hangzik maga a „takarékoság elve” néven is ismert elmélet, miszerint általában a legegyszerűbb magyarázat a kielégítő, avagy két megoldási lehetőség közül jellemzően az egyszerűbb lesz a helyes. Az egyes részekben kibontakozó, a nyomozás metodológiáját popularizáló történetek a zárlatuk fölül olvasva mindannyiszor ezt igazolják, hiszen House általában egy látszólag irreleváns (lásd még MacGuffinok), ám utólag triviális részletből fejt fel a problémát. Az évad hatodik, *The Socratic Method (Szókratészi módszer)* című része – jóllehet ez az egyedüli alkalom, amikor ez narratív szinten tematizálódik – azért válhat allegorikussá, mert House és éppen aktuális csapata folyamatos megkérdőjelezéssel és kérdések feltevésével, vagyis szókratészi úton jut el a megoldáshoz. A kérdések mögött mindig újabb kérdések sejlének föl, amelyeket – mint már korábban utaltunk rá – a betegség kezelése nem lezár, hanem megsokszoroz. A klasszikus krimivel ellentétben – ez talán az egyetlen és legfontosabb különbség – House megoldásai nem a halált teszik indokolttá, hanem az életet. Ebből a szempontból tehát nevezhető metafizikusnak a sorozat, hiszen – és emiatt válik House mint a romantikus horror regények tudós-karakteréből, a romantikus irodalom mindenható elbeszélőjéből, és a klasszikus detektívtörténetek nyomozófigurájából összeálló posztmodern archetípus, kifejezetten ironikus karakterré – valójában mindenkit foglalkoztató morális, etikai és társadalmi kérdéseket hoz játékba.

A betegség után való nyomozás, a lakások aprólékos átkutatása, a háromdimenziós anatómiai ábrák illusztratív felhasználása mind a megoldás megtalálásának szolgálatában áll. A krimihez hasonlóan, a House-ban is a részletek vezetnek el a megoldáshoz, végül általában egy hazugság felderítése, egy apró részlet vagy a kettő kombinációja jelenti a megoldást, amely nagyon kevés kivételtől eltekintve – például a már említett *Szókratészi módszer* című

részben Cameron, az ötödik évad *Under My Skin (A bőre alá is)* című epizódjában Taub jön rá a megoldásra – House-hoz kapcsolható, és strukturálisan az arisztotelészi peripeteia, vagyis sorsfordulat poétikai funkciójának feleltethető meg.

3. Don't Ever Change

House személyiségének egyik folyamatosan hangoztatott eleme a változásra való képtelenség, illetve annak elutasítása, amit jellemének sajátosságaival magyaráznak:

„Dr. Cuddy (*House-nak*): Ha valaki elégedetlen az életével, a változtatás a mentális egészség jele. De megértem, hogy ez miért furcsa magának.”⁵

A változás lehetetlenségének tételezése a társadalmi normativitás elutasításának és az emberekről kialakított megmásíthatatlan véleményének egyenes következményeként jelenik meg. A változást és annak lehetőségét mindig valamiféle szociális konvenció vagy igazságtalanság kontextusában ábrázolják, s az erre adott reakciók részben megvilágíthatják azt is, hogyan emelkedik ki s válik kontraszttá House figurája a körülötte szinte statikusan álló, leegyszerűsített karakterekhez képest. House viselkedésére folyamatosan magyarázatot és mentséget keresnek, ezek általában a zsenialitással és a gyógyszerfüggőséggel állnak kapcsolatban. A harmadik évad *Lines in the Sand (Vonalak a homokban)* című epizódjában az aktuális beteg egy autista kisfiú, akivel szemben House a többi embernél toleránsabban viselkedik, kizárólag azért, mert nem kötött semmiféle normativitáshoz vagy szabályhoz, ebből kifolyólag hazudni sem fog. Vagyis – implikált módon House-hoz hasonlóan – nem illeszhető bele a társadalom skatulyáiba, illetve nem feleltethető meg a konvencionális szerepstruktúráknak, amivel egyébként nem pusztán magát, hanem a szüleit is kizárja a szociális diskurzusból:

„House (*Adamról*): Miért érez sajnálatot az iránt, aki kimarad a hülye formalitások világából, ami semmitmondó, őszintétlen, és épp ezért megalázó. A srácnak nem kell tettetnie, hogy érdeklődik más hátfájása, váladéka vagy a nagymama viszketése. Képzeld el, milyen felszabadító úgy élni, hogy mentesek vagyunk a társadalmi agyzsibbasztástól. Én nem sajnálom őt. Irigylem.”⁶

Ebben az epizódban fölmerül, hogy House-nak esetleg Asperger-szindrómája van, amely egy „neurobiológiai pervazív zavar”, az autizmus olyan enyhébb változata, amely egyebek között a szociális normák elutasításához vezet. A betegség arra teszi képtelenné az embert, hogy egyáltalán azonosítsa az ilyesfajta kötöttségeket, míg House nagyon is tudatukban van: állandóan hangoztatja őket. Emiatt (s mivel explicitté teszik azt is, hogy más tünetet egyáltalán nem mutat) a feltételezés eleve úgy jelenik meg, mint csupán egyfajta mentség House viselkedésére.

Ebből a szempontból fontos epizód a negyedik évad *Don't Ever Change (Változás kizárva)* című, a változástól való félelmet már címében tematizáló része, amelyben egy erősen vallásos haszid zsidó nő a heti beteg, aki az esküvőjén lett rosszul. Az epizódban újfent kitűnik, hogyan kapcsolja össze a sorozat narratívája a hazugság folyamatos feltételezését a társadalmi konvenciókkal és a változás lehetetlenségével. House feltételezése, miszerint a beteg valamiben hazudik az életvezetésével kapcsolatban, hamar beigazolódik: kiderül, hogy csak fél éve tért meg és lett szigorúan vallásos, előtte rocklemezek producere volt, és heroint fogyasztott. Az epizód bemutatja, hogy House teleologikus világképében hogyan válik a vallás és a változás egyaránt egyfajta irracionális hit folyományává, és hogyan köthető ez ahhoz a külső kényszerhez, hogy mindenki valamiféle normának akar megfelelni. Ebben a részben tudjuk meg, hogy új csapatának egyik tagja, a Tizenhármas (Thirteen) becenévre hallgató Remy Hadley biszexuális, és ez éppen egy, a sztereotípiákról folytatott beszélgetés során derül ki:

„Dr. Foreman: Azoknak van problémájuk a skatulyákkal, akik nem illenek beléjük.

Thirteen: Túl régóta dolgozol House-nak.

Dr. Foreman: Azért ne sértegezz. [...] Nyilván nyomós okod van rejtélyeskedni, azon felül, hogy biszexuális vagy.”⁷

Tizenhármas előző érvelése szerint senkit nem lehet leegyszerűsíteni, mert senkinek nem fejthető fel minden motivációja. Ezzel szemben a sorozatban a House-t körülvevő figurákat éppen hogy – gyakorlatilag a végletekig – sematizálják. Kollégái alakzattá válva vesznek körül a főszereplőt, mintha retorikai feladatuk az volna, hogy hozzájuk képest vagy ellenükben ideologikus és társadalmi jellegű reflexiók legyenek társíthatók. A sorozat egyértelműen House figurájának öntörvényűségével és őszinteségével próbál operálni, s erre – úgy tűnik – kizárólag úgy képes, hogy a skatulyák elleni érvelésbe rejtve társadalmi sztereotípiákkal veszi körül őt.

4. The Social Contract

Azzal tehát, hogy a House figurája körül jelenlévő állandó vagy visszatérő szereplők magukban is mind egy-egy társadalmi kérdést tematizálnak, lehetőséget adnak House-nak, hogy áthágja az erkölcsi és szociális normativitást a megjegyzéseivel. House társadalmon kívülisége a tipizált problémákat integráló karakterek kontrasztjaként válhat meghatározóvá, akik House felé valamiféle – a szövegszerűen is többször kifejtett „zsenisége” és gyógyszerfüggősége miatt – megengedő magatartást tanúsítanak, egyértelművé téve, hogy House megjegyzéseinek nincsen sem tétjük, sem valódi *tartalmuk*. A politikai korrektség felmerülő fogalmát a sorozat a főszereplő személyiségének megváltoztathatatlan jegyeire hivatkozva kerüli ki, azt sugallva ezekkel a mentségekkel, hogy House nem orvosi közlései pusztán retorikai jellegűek, hiszen társadalmon kívülisége miatt nem illeszkedhet semmiféle társadalmilag releváns diskurzushoz. House ugyanis – ellentétben a média által általában sugárzott képekkel és beszédmódokkal s az ezeknek megfelelően kialakított befogadói elváráshorizonttal – mindenféle politikai és társadalmi normativitással szemben helyezkedik el, ezzel egyébként éppen azt a „társadalmi

konszenzust” kritizálva, amelynek kontextusában maga a karakter létrejött.

„A média éppen azért tudott a civil társadalmat képviselő, autonóm normatív közintézménnyé, a közmorál megtestesítőjévé válni, mert a populáris kultúrán és a közvéleményen keresztül a társadalmi konszenzus megtestesítőjévé vált. [...] Olyan morális drámáknak [ti. vált megtestesítőjévé], melyek a tradíció nélküli világban azt az állandóan változó, de mégis folyamatosságot biztosító konszenzust tudták kiépíteni, amely nélkülözhetetlen a szokások, elkötelezettségek, identitások poétikus társadalmi konstrukciójához” (Császi, 2002: 47).

House munkahelyének (amely egy fiktív oktatókórház New Jersey-ben) vezetője, Lisa Cuddy a posztfeminista diskurzus felől (is) egyszerűen olvasható, magas beosztásban lévő nő problémáit jeleníti meg, aki például karrierje miatt nem tud megfelelni a gyermekvállalás ösztársadalmi és kötelező konvenciójának (vagyis mintegy nem tudja beteljesíteni a nő közmegegyezésen alapuló sorsát, a társadalom számára így üres jelként maradva), s ez többször is konfliktushoz vezet. House folyamatosan szexista megjegyzéseket tesz rá, illetve prostituáltakéhoz hasonlítja a külsejét. Érdekes egyébként – és egy másik elemzés tárgya lehetne –, hogy számos interjú tanúsága szerint Brian Singer, a sorozat egyik producere a *The West Wing (Az elnök emberei)* című sorozatban nyújtott, prostituáltat megformáló alakításakor figyelt fel a karaktert alakító színésznőre, Lisa Edelsteinre. Felmerül a kérdés, hogy ennek vicceskedő (szintén egy társadalmi sztereotípiát fel- és kihasználó diskurzus részévé tett) hangoztatása mennyire befolyásolhatja az előítéleteket fokozó referenciális vonatkozást és ideológiai problémákat. Az első évad *Kids (Gyerekek)* című epizódjában elhangzó párbeszéd tipizálja a Cuddyban megtestesülő, a társadalmi konvenciókkal szembemenő problémákat:

„Dr. Cuddy: Mit csinál?

House: *(egy mappát tart a szeme elé)* Próbálok nem gondolni az előbuggyanó tejcsárdára.

Dr. Cuddy: Dolgozom, és meleg van. Ne viselkedjen már gyerekként.

House: Bocsánat, de nem minden kórházi vezető bír ilyen kiegészítőkkal.

Dr. Cuddy: Ó, a nők nem igazgathatnak kórházat? Vagy csak a csúnyák?

House: Nem, lehetnek csinibabák. Csak éppen látni a dudáikat.”⁸

A posztfeminista diskurzusban többször megjelenik a kérdés, hogyan válhat egy sorozat, amely erős és – például – hatalmi pozícióval is rendelkező női karaktereket működtet, egyben antifeministává is.

„Az erős női karakterek – ha nem is szükségképpen egy erős nő alakjában – a kezdetektől jelen vannak az amerikai televíziózásban. Egyfelől nem szabad alábecsülnünk vagy alulértékelnünk a nők erőteljes (sokféle és/vagy érdekes) reprezentációját a televízióban; másfelől föl kell ismernünk, hogy a feminizmus és a nőiség diskurzusa nem ugyanaz. Hasonló distinkció feszül feminista és nem feminista olvasás és tévézés között is, különösképpen annak függvényében, hogy a befogadó mennyire viszonyul tudatosan a nők és a nőiség megjelenítéséhez” (Kim, 2001: 322; saját fordításom – H. V.).⁹

A House csapatában dolgozók hasonló alakzatokként jelennek meg, mindegyik valamiféle jellegzetességet szimbolizál, jelenít meg vagy integrál. Ahogyan már utaltunk rá, House figurája attól tűnik igazán összetettnek, sőt bizonyos mértékig attól működhet, hogy a körülötte lévő karakterek a lélektani határt is sokszor átlépve egyszerűsítettek, sokszor kimerevítettek, és sarkítva reprezentálnak valamiféle sztereotípiát vagy társadalmi kérdést. Eric Foreman fekete, aki tizenévesen autólopásba keveredett, és már a bevezető részben kiderül, hogy House főleg emiatt alkalmazza csapatában – a betegek lakásainak átkutatásakor ugyanis szerinte előnyt jelent, ha valakinek már van priusza. House vele kapcsolatban általában bűnözőkre vagy gettóra utaló megjegyzéseket tesz, különösen miután kiderült, hogy a testvére börtönben van. Foreman személyiségének fontos és erőteljesen hangsúlyozott jegye, hogy az autólopás után példás, sőt unalmasan eminens életet él. House többször használja vele kapcsolatban a „Boreman” kifejezést, amely a figura nevéből, és az angol „bore” vagyis „unalmas ember” főnévből létrehozott szójáték. Az ötödik évad (később még előkerülő) *Lucky Thirteen (A szerencsés 13-as)* című epizódjában Foreman az egyetlen, aki után House nem nyomoztat az általa felbérelt detektívvel, hiszen úgysem találna semmi érdekeset:

„Dr. Foreman: Szerinted... unalmas vagyok?

Dr. Chase: Igen.”¹⁰

Érdekes, hogy emberi interakciói alapján mégis őt hasonlítják leginkább House-hoz. Mint korábban említettük, House teleologikus világképében a saját szerepe az omnipotens elbeszélő jogköre mellett Istenével is megfeleltethető. Foreman ezáltal tehát még a tékozló fiú, legalábbis a megtért bárány keresztény kulturális toposzát is előhívhatja. Összességében azért nem szerencsés ábrázolása a problémának, mert azt implikálja, hogy a House által felé irányított – egyébként pusztán retorikailag kivitelezett – sztereotipikus és rasszista megnyilvánulások igazak lehetnek, ha (a kivétel erősíti a szabályt jól ismert elve alapján) maga a karakter ennyire különbözik tőlük és saját családjától is.

Robert Chase ausztrál, akit House rendszeresen „wombat”-nak nevez, Allison Cameron pedig egy fiatal nő, aki ráadásul csinos is, és House szerint csinos nők nem járnak egyetemre, kivéve, ha valami problémájuk van magukkal vagy a múltjukban. House újabb, a negyedik évad elején kialakuló csapatában Chris Taub zsidó, Lawrence Kutner indiai származású, Remy „Tizenhármas” Hadley pedig – mint már kiderült – biszexuális. Jóllehet több kritika kiemelte, hogy az is pozitív áttörés, hogy egyáltalán van főműsoridőben sugárzott sorozat, amelynek vállaltan biszexuális az egyik főszereplője (amely érv egyébként történetileg az „aktív jelenlét” kategóriájában is gyökerezhet), Tizenhármas szexuális identitásának ábrázolása a rejtettebb struktúrákban meglehetősen patriarchális viszonyokat kódol újra. Természetesen House folyamatosan megjegyzésekkel illeti, amelyek a már

említett okok miatt – részben pont a vele szemben szituálódó karakterek miatt – annullálódnak. Az ötödik évad *The Softer Side (A gyengédebb én)* című epizódjában egy olyan pácienszt kezelnek, aki női és férfi DNS-sel is rendelkezik:

„House: Az új betegünk. Félig lány, félig fiú. Tizenhárom álmának lovagja lehetne.”¹¹

Azonban Tizenhármas biszexualitásának az identitásába való beleépítése és ennek reprezentációja a legjobb esetben is problematikus kérdéseket vet föl. A karakter a negyedik évad végén tudja meg, hogy örökölte a gyógyíthatatlan Huntington-kórt. Biszexualitása ezután kizárólag ennek kontextusában, valamiféle önpusztító és promiszkuis életvitel velejárójának ábrázolásaként jelenik meg, amelyet a legrészletesebben az ötödik évad *A szerencsés 13-as* című epizódja mutat be. Az epizódban Tizenhármas egyéjszakás kalandba keveredik egy Spencer nevű nővel, aki közvetlenül ezután kórházba kerül, majd kiderül, hogy azért akart megismerkedni Tizenhármassal, hogy House diagnosztizálja rejtélyes betegségét, amelyet eddig senki nem tudott felismerni. Az elbeszélés implikálja, hogy az egyéjszakás kalandok mellett dr. Hadley drogokat is használ, a Huntington-diagnózisra adott, a sorozatban szélsőségesnek és destruktívnak bemutatott válaszreakcióként. A karakter hozzáállásának változása és a betegség kezelésére, legalábbis kísérletként szolgáló kísérletben való részvétel temporálisan pontosan megfeleltethető azzal, amikor Tizenhármas stabil kapcsolatot kezd a sorozat egyik férfi főhősével, Foremannel. Szexualitása ezek után kizárólag viccelődés formájában jelenik meg, illetve például akkor, amikor az ötödik évad *House Divided (A halál mindent megváltoztat)* című epizódjában segít kiválasztani a megfelelő sztriptíz táncosnőt egy legénybúcsúhoz, és amikor maga implikálja, hogy ha elég jó lesz a buli, esetleg kikezd valamelyik táncosnővel. Vagyis a legénybúcsú hagyományosan maskulin terébe való bekerülés annak a saját maga által is elfogadott feltételhez kötődik, hogy viselkedése a férfinormativitás és annak erotikus konvencionálisitása szerint konstruálódik. Szexuális identitása csak eszköz ahhoz, hogy a (biszexuális) női test a maskulin diskurzus vizuális narratívájában szexuális fantáziaként reprezentálódjon, rekonstruálva ezzel azt a patriarchális struktúrát, amelyhez képest egyébként szexuális identitása ellenpontként is tételeződhetne.

„A meghatározó férfitekintet fantáziáját az a szerint stilizált női alakra projektálja. [...] a nők *meg-néz-endő-ség-et* konnotálnak. A szexuális objektumokként bemutatott nők az erotikus látvány örök vezérmotívumaiként szerepelnek” (Mulvey in Bókay et al., 2002: 563).

Bár ez még így is egy meglehetősen egyszerűsített olvasata a problémának, annyit azonban bizonyít, hogy a House-hoz köthető és nyilvánvalóan narratív funkcióval bíró célzásokon kívül esve a rejtettebb struktúrákban még akad némi probléma az ábrázolás hitelességével.

A House körül jelenlévő emberek, miközben maguk igazodnak a társadalmi elvárásokhoz, House megjegyzéseit általában ignorálják, azzal indokolva ezt, hogy House antiszociális és bunkó, a saját fájdalma és gyógyszerfüggősége miatt nem látja reálisan a világot. Ezek a karakterek retorikai alakzatokként léteznek a sorozat narratívájában, mind azt a célt szolgálva, hogy House különbözősége még kiugróbb legyen. Vagyis a sorozat éppen azáltal próbálja a másságot bevezetni, hogy olyan figurát teremt House személyében, aki a racionalitás, az őszinteség és az igazság jegyében hajlandó lemondani a „társadalmi szerződésről”. Ahogyan már utaltunk rá, House figurája egyszerre jeleníti meg a nyomozó, a felvilágosodás racionalitásának és az örült zseni különösképpen a romantikus horror regényekben (Frankenstein-paradigma) megjelenő archetípusát, s jóllehet ezzel kirekeszti magát a társadalomból, egyszerre rá is világít arra, hogy a konvenciók mindig ideológiákat közvetítenek, és gyökerük a történetiség teleológiájában rejlik, így részleteikre bonthatóak – akár csak a betegség utáni nyomozás.

5. House's Head

A jelenleg a hatodik évadánál tartó sorozat érdekes átalakulásokat kezd keresztülmenni. Az ötödik évad végén House egy pszichiátriai klinikára kerül, mivel kontrollálatlanná váló gyógyszerfüggősége hallucinációkat okoz neki. A több hónapos ott-tartózkodás után House immáron hallucinációk és Vicodin-függés nélkül tér vissza, s bár személyisége korábbi vonásaiból alapvetően megtartott néhányat, a figura ábrázolásában és a fókuszpontok kijelölésében jelentős változások is végbementek, különösen az emberi kapcsolatok és általában a szociális tevékenységek terén. Jelenleg tehát a sorozat által implikált ideológiai tartalom, hogy House egyre szélsőségesebbé váló szociális megmozdulásait a gyógyszerfüggőség elhatalmasodása okozta, amelyet végül már zseniségének tételezése sem legitimálhatott. House legnagyobb félelme a józan ész elvesztése, és többször tematizálódott már, hogy a fájdalom és a gyógyszerfüggés közül inkább a fájdalom az, amely képtelenné teszi a munkára. A rehabilitáció utáni diagnosztikák felállításában House sokkal bizonytalanabb, ugyanakkor szociálisan aktívabb és konvencionálisabb, mint a drogfüggésekor, s kérdés, hogy a karakter eddigi jellegzetességei nélkül fenntartható-e a jelenlegi narratív szerkezet. A már megszokott s közben konvencionálissá is váló egy hét/egy beteg szerkezet felbomlott, a hatodik évad epizódjainak narratívája House aktuális mentális státusától, illetve az ebből következő emberi és szakmai tényezőktől vált függővé.

A valós társadalmi problémákra a sorozat által adott fiktív reakciók nem tökéletesek, tudományosan értelemszerűen irrelevánsak, gyakran felmerülnek lélektani és logikai problémák, ideológiailag is sokkal inkább konvencionális, mintsem szubverzív. Bizonyos azonban, így fontos kiemelni, hogy a szórakoztató funkció mögé nézve a House olyan társadalmi jelenségekre reflektál, amelyek folyamatosan jelen vannak a kortárs diskurzusban, s amelyeknek a megoldása egyre inkább égető kérdéssé válik, még akkor is, ha közben *mindenki hazudik*.

Felhasznált irodalom

Offline források:

- Antalóczy Tímea (2003): *A szappanoperák genezise és analízise*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet TEAM.
- Bényei Tamás (2000): *Rejtélyes rend: a krimi, a metafizika és a posztmodern*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Berger, Arthur A. (1997): *Narratives in Popular Culture, Media, and Everyday Life*. London: Thousand Oaks.
- Bok, Sissela (1983): *A hazugság*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Császi Lajos (2002): *A média rítusai*. Budapest: Osiris/MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport.
- Ellis, John (2000): *Seeing Things: Television in the Age of Uncertainty*. London: I. B. Tauris.
- Frye, Northrop (1998): *A kritika anatómiája*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Kim, L. S. (2001) „Sex and the Single Girl” in Postfeminism – The F Word on Television. *Television and New Media*. 2 (4), 319–334.
- Kracauer, Siegfried (2009): *A detektívregény: értelmezés – Történelem: a végső dolgok előtt*. Budapest: Kijárat Kiadó.

Metropolis (2008): Kortárs amerikai tévésorozatok. 4. sz.

Mulvey, Laura (2002): Vizuális öröm és narratív film. In: Bókay Antal & Vilcsek Béla & Szamosi Gertrud & Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, Budapest: Osiris Kiadó, 560–569.

Nábrády Mária (2006): *A hazugság pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Online források:

http://www.tv.com/house/dont-ever-change/episode/1174410/trivia.html?tag=cast_summary;trivia#quotes (utolsó letöltés: 2010. január 2.).

http://www.tv.com/house/lines-in-the-sand/episode/827262/trivia.html?tag=cast_summary;trivia#quotes (utolsó letöltés: 2010. január 4.).

http://www.tv.com/house/dont-ever-change/episode/1174410/trivia.html?tag=cast_summary;trivia#quotes (utolsó letöltés: 2010. január 5.).

http://www.tv.com/house/kids/episode/397827/trivia.html?tag=cast_summary;trivia#quotes (utolsó letöltés: 2009. december 19.).

http://www.tv.com/house/lucky-thirteen/episode/1232229/trivia.html?tag=cast_summary;trivia#quotes (utolsó letöltés: 2010. január 4.).

http://www.tv.com/house/the-soft-side/episode/1252038/trivia.html?tag=cast_summary;trivia#quotes (utolsó letöltés: 2009. december 20.).

Lábjegyzetek

1

A dolgozat, illetve az egyes fejezetek címei a sorozat egyes epizódjaiból származnak.

2

A sorozatok közül House rendszeresen utal többek között a *Grey's Anatomy*-ra, a *24-re*, az *Orange County*-ra és a *Lostra*, a negyedik évad első néhány epizódjában pedig egy, a *Survivor*-hoz hasonló valóság-show mintájára, kieséses rendszert létrehozva alakítja meg új csapatát.

3

Az első évad első epizódjának zenei szerkesztése, amely az említett dalnak kulcsszerepet feltételez, máris egy Emmy-jelölést hozott 2005-ben.

4

Eredetileg: „Even the fetus lies” (forrás: www.tv.com)

5

Eredetileg: „Dr. Cuddy (*to House*): If you're dissatisfied with your life, changing it is a symptom of mental health. I get why that concept is strange to you” (forrás: www.tv.com).

6

Eredetileg: House (*about Adam*): „Why would you feel sorry for someone who gets to opt out of the inane courteous formalities which are utterly meaningless, insincere, and therefore degrading. This kid doesn't have to pretend to be interested in your back pain, or your excretions, or your grandma's itchy place. Can you imagine how liberating it would be to live a life free of all the mind-numbing social niceties? I don't pity this kid. I envy him” (forrás: www.tv.com).

7

Eredetileg: „Dr. Foreman: People who have a problem with boxes are people who don't fit in them.

Thirteen: You've been working for House a long time.

Dr. Foreman: No need for name calling. [...] I'm sure you have many reasons to keep yourself a mystery, besides the fact that you're bisexual” (forrás: www.tv.com).

8

Eredetileg: „Dr. Cuddy: What are you doing?

House: *(holding a folder in front of her chest)* Trying to think of anything except the produce department at Whole Foods.

Dr. Cuddy: I am working - it got hot. Stop acting like a 13-year old.

House: Sorry - you just don't usually see breasts like that on deans of medicine.

Dr. Cuddy: Oh, women can't be heads of hospitals? Or just ugly ones?

House: No, they can be babes. You just don't usually see their fun-bags” (forrás: www.tv.com).

9

Eredetileg: „Strong female characters - if not necessarily the figure of a strong woman - have been on American television since its beginning. On one hand, we ought not underestimate or underappreciate the strong representation of women on television (meaning plentiful and/or interesting); on the other, we need to recognize that there is a difference between a feminist discourse and a feminine discourse. And likewise, there is a distinction between feminist and nonfeminist reading/pleasure in television viewing, depending particularly on the level of awareness a viewer has of the performance of femininity or womanhood.”

10

Eredetileg: „Dr. Foreman: Do you think... I'm boring?

Dr. Chase: Yes” (forrás: www.tv.com).

11

Eredetileg: „House: Our new patient. Part girl. Part boy. All Thirteen's dream date” (forrás: www.tv.com).?

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

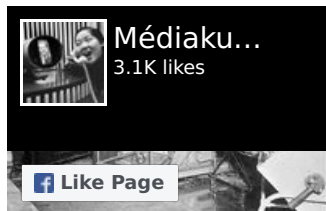
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2010 tavasz

Sorozatok

[Voloncs Laura](#):

„Rólunk szól.”

A Szabó család mint a kádári Magyarország kordokumentuma

A tanulmány célja választ adni arra a kérdésre, hogy hozzájárult-e A Szabó család című folytatásos rádiójáték az 1956-os forradalom utáni kádári konszolidációhoz, és ha igen, mennyiben. Ennek érdekében az 1959-től 1968-ig terjedő időszak - azaz a sorozat indulása és a csehszlovákiai bevonulás között eltelt közel egy évtized - néhány jellemző politikai és kulturális eseményét a műsorfolyam alapján rekonstruálja. Előbb bevezet az 1950-es évek rádiópolitikájába, és feltárja, mi lehetett a Rádió Drámai Osztályának célja a sorozat elindításával, és ismerteti az indulás körülményeit, valamint a stáb és a színészek kiválasztásának menetét. Majd bemutatja a család lakhelyéül szolgáló elképzelt Lapály utcát, a család tagjait, a cselekményszövés és a konfliktuskezelés módját, a műsorban előforduló formai újításokat. Ezután a sorozat által tárgyalt témákból rekonstruálja az 1960-as évek magyar mindennapjait, az elkerült témákból pedig a cenzúra működését. Végül a műsorfolyamról írt kritikákat, a hallgatottsági adatokat, a hallgatói leveleket és a sorozat kultuszát hívja segítségül a befogadástörténet elemzéséhez.

1. Bevezetés

„Negyven év elmúltával az egy bizonyos jelentős eseményt felnőtt fejjel átélő kortársak kiválnak az erősebben a jövőbe tekintő szakmai életből, és elérik azt a kort, amelyben szárba szökik az emlékezés és továbbadás vágya” - írja Jan Assman (2004: 51). Ebbe a helyzetbe került az a generáció - és velük együtt A Szabó család egykori alkotói és szereplői is -, amelyiknek számára a forradalom még személyes traumát okozott. 1988-as születésű lévén, a Kádár-korszakból nincsenek szenzuális emlékeim, így a kutatás során csupán a kollektív emlékezet forrásaira, a történelmi tényekre, a meghallgatott epizódokra és az általam készített interjúkra hagyatkozhattam.

A téma aktualitását részben a sorozat indulásának fél évszázados jubileuma indokolja, részint az a feltevés, hogy a korosztályom, tehát a rendszerváltás környékén születettek számára kevés információ áll rendelkezésre az érett kádárizmus mindennapjairól. Hipotézisem szerint ez a tudás egyéb kordokumentumok híján jószerivel A Szabó család magnótekerceiből is elsajátítható lenne; a sorozat „hangos” antropológiai leletnek is tekinthető. (A háttérinformációk személyes interjúkból származnak, amelyeket 2009 tavaszán készítettem azokkal az alkotókkal és színészekkel, akik kezdettől fogva részt vettek a produkcióban.¹)

2. Az 1950-es évek rádiópolitikája

Annak pontos feltárásához, hogy mi volt a Rádió Drámai Osztályának célja A Szabó család elindításával, célszerű megvizsgálni a kor műsorpolitikáját.

Bertolt Brecht, akinek érdeklődése az 1920-as években a század társadalmi és technikai újításai felé fordult, s aki a rádióknak különösen jelentékeny szerepet tulajdonított, annak idején úgy látta, hogy a legfontosabb feladat a médium demokratizálása. Ezen részben azt értette, hogy a rádió kerüljön közelebb az aktuális eseményekhez, ne csak reprodukáljon és beszámoljon (Rollka, 1972: 39-47). A Rádió Idegennyelvű Főosztályának 1958. február 21-ei jelentése egészen úgy hangzik, mintha e brechti program jegyében készült volna. A beszámolóból kiderül, hogy az adott évi agitáció fő vonala szerint:

„...sokat kell foglalkoznunk az egyszerű emberek hétköznappjaival. Meg kell mutatnunk, hogyan élnek a családok, asszonyok, fiatalok, nyugdíjasok stb. Az ország belső életéről adott tájékoztatásunkkal azt a célt kell elérnünk, hogy a nálunk kialakulásban lévő szocialista életformát, a kialakulás minden nehézségével és küzdelmével együtt, nem titkolva azt sem, hogy nem minden megy simán nálunk, szimpatikusként és követendőképp mutassuk be a hallgatók számára” (A Rádió Idegennyelvű Főosztályának jelentése [részlet] - Jelentés az Idegennyelvű főosztály munkájáról és 1958-as terveiről, 1999: 413).

Az épülő szocializmushoz azonban azok segítségére is szüksége volt a pártnak, akik a forradalom leverése után még mindig kevésbé érdeklődtek, indifferensek voltak a társadalmi-politikai kérdések iránt. Ehhez egy olyan tömegkommunikációs eszköz kellett, amely

„...népszerű formában tájékoztatja az embereket, a társadalmi kérdésekre irányítja az inaktív rétegek figyelmét, mozgósítja és véleményalkotásra készíti őket, pozitívan befolyásolja a közvéleményt és fokozza az MSZMP és a kormány politikája iránti bizalmat” (Major, 1969: 1).

Ezt a törekvést – feltehetően a forradalom utáni energiahiány következtében – csak 1959-re sikerült megvalósítani (1958-tól a Magyar Televízió is megkezdte kísérleti jellegű műsorsugárzását, de mivel ekkor még csak kevesek rendelkeztek tévékészülékkel, a rádió agitációs tevékenysége jóval jelentősebb volt). Egyszerűen olyan műsorfajtát kellett kidolgozni, amely tartalmára nézve az Agitációs és Propaganda Osztályhoz, formáját tekintve azonban a Dramaturgiához tartozik. Az interjúkból kiderül, hogy a Rádió elnöke, az 1956 májusában rehabilitált Gács László „valami újszerűt” rendelt a Dramaturgia vezetőjétől, Bozó Lászlótól, aki Liska Dénest, a József Attila Színház dramaturgját kérte fel a produkció alapjainak lefektetéséhez. Liska 1957-ben színházi emberként Lengyelországban járt, és az ott szerzett tapasztalatai, illetve a brit és a lengyel rádióban futó folytatásos rádiójátékok néhány kéziratából levont tanulságok alapján erre a műfajra esett a választása.

3. A Szabó család mint konszolidációs sorozat

A *Szabó család* első adását 1959. június 30-án 18 órakor sugározta a Kossuth rádió. Ettől kezdve kedd esténként kiürültek az utcák, akár a nagy focimeccsek idején. Népszerűségére jellemző, hogy a Rádióújság tanúsága szerint az egyik nagy forgalmú borbélyüzletben hat órakor fél óras csendet kértek a vendégektől, mert a borotválás és a hajvágás mesterei is *A Szabó-családot* hallgatták (B. L., 1959: 11).

3.1. A Szabó család műfajának definiálása

A *Szabó család* műfaji tisztázatlanságából fakad a műsorról kapcsolatban megfogalmazott fenntartások többsége, ezért sorozattipológiai besorolása nélkülözhetetlen ahhoz, hogy értékelni tudjuk a műsört ért kritikákat.

„A Szabó család nem dráma és nem irodalom. Nem is lehet dráma. Hiszen egy dráma egyetlen mély konfliktusra épül, olyan konfliktusra, amelyet záros határidőn belül, néhány óra alatt egy rendkívül zárt szerkezeti egységben le kell folytatni és meg kell oldani. [...] A Szabó család nem drámai műfaj, inkább krónika. A napi élet krónikája rádiószerűen, párbeszédes jelenetekben. [...] A Szabó család műfaja továbbá, ha úgy tetszik, a fiktív riport, tehát olyan újság-műfaj, ahol a téma valóságos, a problémák és az események reálisak, csak a szereplők képzeltek. [...] Tanmese, amely bevált módszer évezredek óta arra, hogy különböző mozgalmak fontos, lényeges eszméi, morális mondanivalót közöljenek” (Komlós, 1963: 4).

A folytatásos rádiójátékoknak elvileg nincs végük, vagyis nyitott műsorfolyam lévén művészi értelemben vett konstrukciójuk sincs. A *Szabó család*, mint folytatásos rádiójáték, nem műfaji előzmények nélkül született. Az 1959 előtti magyar folytatásos rádiójátékokról, amelyekre mára szinte senki sem emlékszik, elmondható, hogy *A Szabó családdal* ellentétben az egyes epizódok még nem állnak közvetlen kapcsolatban, mindegyik folytatás önmagában zárt dramaturgiai egység. Alkotóik szándékában viszont hasonlítanak: jól érzékelhető törekvésük az, hogy a hetente egyszer negyed órában jelentkező műsor a hétköznapi valóságáról való közvetlen tudósítás benyomását keltse. Az egyes produkciók szereplőgárdái között is vannak átfedések. A különböző sorozatokban nagyrészt a Kolozsvári Grandpierre Emil által 1948-ban alapított rádiós házi társulat tagjai játszottak, illetve néhány olyan neves, később *A Szabó családban* is foglalkoztatott színész, mint Horváth Tivadar, Kiss Manyi, Rajz János és Raksányi Gellért.

3.2. A stáb kiválasztása

A Rádió Drámai Osztálya az első három rész 30 perces időtartamban való elkészítésével Liska Dénest bízta meg, aki társszerzőnek Baróti Gézá, a Magyar Nemzet újságíróját és több rádiós és színházi operett szerzőjét, valamint Forgács Istvánt, a Nemzeti Színház dramaturgját kérte fel. Az utóbbi inkább abszurd drámákat írt, ezért ő illeszkedett be a legnehezebben ebbe a hétköznapi műfajba. A három szerző már önmagában is változatosságot biztosított, és ahogy két-két adásonként váltották egymást, különböző szereplőket is foglalkoztattak. Mindenkinek megvolt a maga reszortja: Baróti – hírlapíró lévén – az újsághíreket dolgozta bele a történetbe, Forgács – mint képzőművész – a művészeti kérdéseket. Liska figyelte a sportot, és kezdetben az ő feladata volt az is, hogy ha szükséges, javítsa vagy kiegészítse szerzőtársai anyagát. Major Annát Bozó László hívta meg a produkcióba. Abban az időben indult a főiskolán az önálló dramaturgképzés, amelynek egyik célja az volt, hogy minden műsorban legyen egy irodalmi tanácsadó, aki érvényesíti a kultúrpolitikai elvárásokat az adott területen. Major szerepe azonban ennél jóval több volt: ő teremtette meg a sorozat egységét. A Mednyánszky Ágival készített interjúból kiderül, hogy milyen

„...hihetetlen dolgokra volt képes. Ha valaki beteg volt, akkor kiment felvételre a lakására. Olyan mélységesen emberi módon tartotta össze ezt a heterogén társaságot, hogy arról külön kellene írni egy disszertációt” (Mednyánszky-interjú, 2009: 11).

A sorozat rendezésével László Endrét, a Csinn-Bumm Cirkusz egykori rendezőjét bízták meg, aki nagy rádiós gyakorlattal rendelkezett, reklámokat készített, értett a rádiótechnikához és a magnókezeléshez is. Univerzális ember volt, tehetséges, invenciózus, egyaránt otthon volt a zenében és a művészetben. Miután a vezetőség lehallgatta az első két-három adás anyagát, jóváhagyta a sugárzást. Utóbb a próbafelvételekhez képest több helyen

is változott a szereposztás, mivel a lehető legjobb színészeket akarták megnyerni a sorozathoz.

3.3. Szereposztás

Az alkotók jól ismerték a színészeket a színházakból és a rádióból. Liska Dénes javaslatára az Erdélyből áttelepült Szabó Ernőt választották a családfő, Gobbi Hildát pedig a családanya szerepére. A sorozat indulása idején mindketten az angyalföldi József Attila Színházban játszottak, amely a marginalizált színészek menedékéül szolgált akkoriban. (Gobbi 1959-ben, a művészi egység javára szolgáló átszervezésre hivatkozva bocsátotta el Major Tamás igazgató a Nemzeti Színházból, lásd Gobbi, 1982: 82.) A *Szabó család* alkotói – hogy a szöveget „fölköltöztessék” és még plasztikusabbá tegyék – igyekeztek minden szerepet neves színészekre osztani, akiknek a kiválasztásánál az ismertség mellett a legfontosabb szempont a jól fölismerhető, karakteres orgánus volt, már csak azért is, hogy az egyes szereplőket könnyen meg lehessen különböztetni egymástól. A kor nagy színészei közül szinte mindenki játszott a sorozatban.

„Ez is például az egyik csodája volt A Szabó családnak. Hogy a színházi világnak vagy legalábbis a pesti színházi világnak szinte minden kollégájával, mindenkivel összekerültem egy adásban. Nem is egyben, hanem egyszer az egyikben, egyszer a másikban, és ez rendkívül jó dolog, mert az ember a saját házi társulatában, a saját színházában nagyjából mindig azokkal játszik, akik a színház tagjai. Itt meg újjakkal, másokkal” (Mednyánszky-interjú, 2009: 2)

– emlékszik vissza egyik interjúalanyom.

A szereposztást – csakúgy, mint a műfaji elődök estében – sokáig nem tették közzé. Ezzel egyrészt ismét a valóságot és a fikciót igyekeztek minél szorosabban egymásra fényképezni, másrészt hadat üzentek a nyugati sztárkultusznak:

„Ebben volt egy kettőség, különösen az elején: a hallgatók magukra ismertek, a szomszédra ismertek, a problémára ismertek, a témákra, az eseményekre, és ezért sok ember azt hitte, hogy ez tényleg egy létező család, vagy volt olyan, aki tudta, hogy színészek játsszák, de mégis úgy beszélt róluk, mintha valóságosak lennének” (Major-interjú, 2009: 8).

A Szabó család első részének műsoradatlapja (Felhasználva az MR engedélyével)

Végül a köz óhajának eleget téve a századik adást követően a Rádióújság hasábjain bemutatták a családtagokat alakító színészeket, bár tartottak attól, hogy a leleplezés megzavarja majd a hallgatókban az akusztikai élmény és a szereplők hangja alapján kialakult képet. A rajongókat azonban nem érte csalódás, az egyéni impressziók erősebbnek bizonyultak, és mindenki változatlanul ragaszkodott az általa elképzelt „Szabó család”-hoz. A nyári felvételek nehézségei miatt bevezettek egy másodszeresítést is, de emiatt sok hallgató reklamált, mert az egyes figurák képzeletükben már egy-egy jól ismert hanghoz kötődtek. A színészek számára A *Szabó család*ban való szereplés az alacsony gázs ellenére is kifizető volt. Egyrészt, mert a sorozat jóvoltából gyakran kaptak meghívást vidéki fellépésekre, és a színházi alakításaira is többen voltak kíváncsiak, másrészt, mert a majdnem öt évtizedig tartó, heti gyakoriságú felvételek rendszeres foglalkoztatottságot és némi anyagi biztonságot is jelentettek. „Kaptam a sorstól egy olyan szerepet, ami nagyon kevés színésznek adatik meg; nekünk, a Szabó családnak megadatott, hogy velünk együtt öregedett a szerep” – idézi fel a múltat Mednyánszky.

„Mert van olyan, hogy az ember fiatalabban játszik, öregebbet, vagy egy darabon belül megöregszik, az elején fiatal, a végén öreg, de hogy 40 évig, ahogy én öregszem, úgy öregszik a szerep, ez egy csodálatos dolog” (Mednyánszky-interjú, 2009: 15).

Interjúalanyaim visszaemlékezéséből kiderül, hogy a színészek kezdetben nem sejtették, mekkora változást hoz életükbe az eredetileg csak pár részesre tervezett sorozat elindulása. Aligha gondolhatták, hogy a folytatásos rádiójáték kezdetekor éppen érettségi előtt álló családtagnak az unokája is a szereplők közé kerül egyszer.

„Nem volt jelentősége az elsőnek, mert nem tudtam, hogy egyszer jelentősége lesz. Mintha nekem emlékezni kellene arra, hogy kikkel játszottam, mivel százéves vagyok... Múltkor mondtam is valakinek, hogy ez azért nehéz, mert akkor, amikor én a Fedák Sárival játszottam, a Bajor Gizivel voltam egy színpadon, azt nem úgy éltem meg, hogy majd én 80 év múlva azt fogom mondani, hogy én velük játszottam. Én akkor ott voltam, csináltam, amit kellett, és mivel hatéves korom óta színpadon álltam mint balettnövendék, az nem volt nekem egy különlegesség, hogy ki mellett állok. Föl sem fogtam, és nem gyűjtöttem az élményeim, hogy egyszer majd jön egy egyetemista lány, és azt fogja tőlem kérdezni, hogy mi volt ezelőtt 50 évvel” (Mednyánszky-interjú, 2009: 5).

3.4. A Lapály utca mint imaginárius tér

Közismert, hogy az angyalföldi lakosság és munkásság kevéssé vette ki a részét a forradalom eseményeiből, fegyveres harcok a gyárakkal teli külvárosban nem voltak (Eörsi et al., 2007). Korábban Kádár János volt a helyi pártbizottsági titkár, ezért Kádár örökös képviselői választókerületének is nevezték Angyalföldet. 1950-ben a területet a XIII. kerülethez csatolták, és a második világháború utáni nyomortelepek helyére lakótelepeket építettek. Hagyományosan ipari jellege a Váci utat szegélyező nagyüzemekből fakadt. Nem véletlen, hogy a Szabóék otthonául szolgáló, fantázia szülte Lapály utcát épp ide, a „bezzeg kerületbe” helyezték. Liska Dénes, az MSZMP főtitkárának Angyalföldhöz való kötődése mellett, más okokkal is indokolja a helyszínválasztást:

„A helyszíneket is úgy választottam ki a XIII. kerületben, Angyalföldön, ami a lakásomhoz és a mindennapjaimhoz fűződött, hogy az utcai elnevezésektől kezdve ezekre mind rá lehessen ismerni. Úgy gondolom, hogy ezáltal én óriási népszerűséget szereztem A Szabó családnak is, és A Szabó családon keresztül hasznos volt ez a kerületnek is” (Liska-interjú, 2009: 1).

3.5. Egyszerű emberek

Az életmeséknek – műfaji követelményeiknek megfelelően – általában nincs egyetlen főszereplőjük, hanem egy család vagy más közösség köré szerveződnek, és az ő életüket követik nyomon az egyes folytatások. A hallgatók érdeklődését a különböző típusú és eltérő értékrendű karakterek konfrontációja kelti fel. A *Szabó család*ban nem az ismeretlen tényezők töltöttek meg egy stabil alaptörténet-sémát, hanem az állandó karakterek épülnek fel újra és újra az ismeretlen eseménysor által (Gayer, 2000: 37). A *Szabó család* szerkezetét dramaturgiaiailag úgy konstruálták meg, hogy a kiterjedt rokonság révén lehetőleg minél többféle élethelyzetet jelenítsen meg, mindazt, amit a korabeli szocializmus társadalmi valósága produkált, és ezáltal minél több társadalmi réteget szólítson meg. Így érthető, hogy a szerzők a Lapály utca 27/B-be miért épp egy munkáscsaládot költöztettek.

A sorozat első három epizódjának még *Egyszerű emberek* volt a címe. Hétköznapi szereplői mai szemmel nézve inkább antihősök, válaszul arra a társadalmi igényre, hogy a köznapi emberek életének lenyomata nagyobb teret kapjon a nyilvánosságban. A sorozat eredeti címét azonban a szerzők a próbafelvételeket követően túl általánosnak találták, ezért úgy döntöttek, hogy – családtörténet lévén – egy vezetéknevre változtatják. A névválasztás körül legendák keringenek. Az egyik variáció szerint Baróti Géza erdélyi származása miatt Baróti Szabó Dávid, vagy a családfőt alakító Szabó Ernő után keresztelték el a családot. A Szabó mellett szólt, hogy meglehetősen elterjedt, ráadásul – iparosnév lévén – nem is előkelő hangzású: tökéletesen illett a Lapály utca munkáskörnyezetébe. A kezdetben három generációból álló familia hierarchiájának csúcsán Szabó János szövőmester, kipróbált munkásmozgalmi ember és felesége, Margit, a családi tűzhely őrzője állt. Gyermekükkel: Bandival, az esti egyetemmel végzett mérnök káderrel, a buszsofőr Lacival és a gimnázium elvégzése után továbbtanulni szándékozó Icuval ők öten képezik a család magját. Az első epizódot beharangozó Rádióújság-cikk szerint:

„...az életben és az irodalomban számtalan Szabó Jánossal találkoztunk már, hiszen ezek a hűséges, becsületes, jókedélyű és jó kemény fából faragott munkások mindenütt ott vannak – a vasárnapi futballmeccstől a tanácsstag fogadónapjáig, a zsúfolt SZTK-rendelőtől a kisvendéglők tekeversenyéig, az üzemek által pártfogolt szövetkezeti falvak tömeglakodalमतól az üzemi tolvajok leleplezéséig, a csöndes horgászkalandokat ígérő megyeri öböltől a törvénytörési tárgyalóteremig, a Népi Ellenőrző Bizottságtól a parlamentig és még ezernyi helyen és ezer alkalommal” (Indul a Rádió új folytatásos játéka: A Szabó család, 1959: 10).

Az előző felsorolás sugall némi sematizmust. Az interjúkból az derül ki, hogy a két epizód között eltelt idő rövidege és a sorozat végtelenségéből következő előreláthatatlan kimenetelű karakterfejlődés miatt nem mindig lehetett árnyaltan kidolgozni egy-egy figurát. Ugyanakkor – mivel a műsor vonzereje egyebek között a szereplők állandóságában rejlett – az egyes karakterekben netán ott rejlő dramaturgiai tartalékokat nem is volt tanácsos komolyan kiaknázni. Olyan alapjellemet, markáns vonást kellett adni a beszédmódjukkal jellemzett figuráknak, amelyen belül hétről hétre zökkenőmentesen meg lehetett írni a dialógusokat. A család tagjai ugyanúgy egy-két tulajdonság szemléletes absztrakciói, mint a commedia dell'arte figurái: Szabó bácsi, az angyalföldi Kistextil társadalmi problémák iránt érdeklődő, frissen nyugdíjazott dolgozója nem könyvből tanulta a marxizmust, hanem az életből. A saját bőrén érezte, hogy mi a profit és a kizsákmányolás. A kádárizmus lelkes híve: már hajnali ötkor kimegy a felszabadulás alkalmából rendezett díszszemle főpróbájára. Szabó néni, a szókimondó proletárasszony a dramaturgiai összekötő kapocs, rajta keresztül érintkeznek a szereplők. A konfliktuskezelés mestere, ő és férje testesíti meg azokat a megfellebbezhetetlen értékeket, amelyek tiszteletben tartása az egész családra nézve kötelező. A harmincas évei elején járó Bandi az elsőszülött fiú a családban, ő a beérkezett ember, a családi összetűzések döntőbírája. A munkásszármazású, feltörekvő, művelődni vágyó gyárigazgató – akire kezdetben az ideológiai mondanivalót és a párthatározatok ismertetését osztották – sikeres és felelős szereplője volt a szocialista tervgazdaságnak. Felesége Irén; polgári származású, nagyravágyó asszony, aki némi lenézéssel tekint férje szüleire, és amikor épp nem egy princessz szabású, nagy kivágású ruhát varrat legújabb gyöngysorához, a fodrásznál tölti az idejét. Bandi sofőrje, a biztos kezű, titkon feketéző Schiller úr azzal bókol a fiatalasszonynak, hogy az ő nagyvilági megjelenéséhez legalább egy Opel illene (IPKV, é. n., 195. rész: 1769). Laci, a középső fiút – akit a közösséget foglalkoztató problémák helyett inkább az anyagiak érdekelnek – mint a 12-es busz vezetőjét ismerjük meg, de hamarosan taxisofőrré avanszál. Icu a korabeli szeleburdi kamaszlány, aki sportol, táncol, KISZ-tag, színjátész körbe jár és az orvosi egyetemre készül. Alakján az ifjúság- és oktatáspolitikai felvilágosultságát akarták átszűrni. A *Szabó család* második nemzedéke iskolázottságánál fogva följebb lépett a társadalmi ranglétrán, de a szülők nem mindenben tudtak azonosulni gyermekeik modernitáshoz való viszonyával. Szabó bácsi 18 évesen boldog volt, ha kimehetett vasárnap a ligetbe, és két krajcárért felülhetett a kakasülőre az öreg Feld Mátyás színházában, Icuék számára viszont az is elviselhetetlen, ha nem a földszintre kapnak operabérletet. Az apa fiatal korában a *Zöld Vadászban* vagy a *Trieszti Nőkben* forgatta meg vasárnaponként a lányokat egy pohár sör mellett, a lánya viszont már lokálokba jár és gint iszik.

3.6. Cselekményszövés és konfliktuskezelés

A *Szabó család* egyik titka rádiószerűségében² rejlik. A műfaj szabályai szerint a történetet folytatásról folytatásra úgy kell megszakítani, hogy a hallgató kíváncsian várja a következő adást, tehát mindig egy jelentős fordulópontonál kell véget érnie valamelyik cselekményszálnak. A műsorban általában két-három cselekményszál metszi egymást, ami a jelenetváltásokat is plasztikusabbá teszi azáltal, hogy a közbeékelődő szál más helyszínen játszódik, más szereplőkkel.

A sorozat indulásakor a Rádió nem sugározott krimiket vagy kortárs környezetben játszódó hangjátékokat. Ezért volt szokatlan entrée, hogy *A Szabó család* első részében a szövetlopást leleplező 60 éves gyári munkást egyszerűen leütik a huligánok, és miután elveszik az iratait, a Hűvösvölgyben hagyják magára. A probléma adott: ki kell nyomozni a sértett és a tolvajok személyazonosságát. Az előbbi rejtélyt már a második részben megoldja Icu, amikor a kórházban felismeri édesapját az öreg, meggyötört munkásból, Szabó bácsi pedig, mihelyt felépül, maga ered a szeretett gyárat megkárosító gazemberek nyomába. Meglehetősen vakmerő vállalkozás volt egy bűnüggyel bevezetni egy rádiójáték-sorozatot abban az időben, amikor a kormány hivatalos álláspontja szerint a jól működő marxista társadalmakban nem volt bűnözés (Perlez, 1998).

A műsor főhőse ráadásul épp nyugdíjba megy, kivonja magát a tevékeny életből; a többi családtag ugyan aktív, de épp a kulcsfigura nem az. Az íróknak sok fejtörést is okozott, hogy miképp tegyék mégis cselekvővé Szabó bácsit. Kitalálták, hogy legyen parkőr a Vörösmarty téren, továbbá házmegbízott, aki a lakók ügyeit intézi, és ennek okán bejár a tanácshoz. Öreg szaktársaival ipari tanulókat is tanított, sőt egy időszakra a gyárába is visszament dolgozni, és kezdettől fogva horgászni járt barátjával, Kanczler Francival. Később, amikor Freddy bácsi hazajött Amerikából, és kíváncsi volt rá, hogy mi történt disszidálása óta az óhazában, Szabó bácsi volt az, aki körbevezette őt az országban.

A folytatások sokasodásával *A Szabó család* – a rádióban időközben meghonosodott és népszerűvé vált dokumentumjátékhoz képest – mindinkább hangjátékszerűvé vált, a hangsúly lassanként a belső cselekményre és a magánéletre helyeződött át. A fikciós rádiójáték-sorozat szerzői nyilván érzékelték, hogy hétről hétre formálódó epizódjaik nem tudják a közéleti témákat a dokumentumjátékok színvonalán feldolgozni, ezért inkább a családi élettől és az aktualitásokhoz kevésbé szorosan kötődő erkölcsi kérdésekkel kezdtek foglalkozni.

3.7. Formai újítások

A Szabó család új hangjátékelemeket is meghonosított. A rádiójátékok esetében korábban általános volt, hogy úgynevezett függőnyzenével, zenei átkötéssel választották el az egyes jeleneteket. A sorozat készítői ezt fokozatosan elhagyták, helyette éles zajvágásokat használtak. A jelenetépítéssel és a háttérzajok megválasztásával, valamint a következő jelenetkezdéssel érzékeltették, hogy színhely- és szereplőváltás történt. Az egycsatornás hangrögzítés korában a mikrofonhoz való közeledéssel vagy távolodással lehetett a terem, a lakás vagy az utca mélységét érzékeltetni. László Endre nagy figyelmet fordított a megfelelő zajok kiválasztására. Egyéni hangtereket próbált létrehozni, hogy képváltásnál, jelenetváltásnál megkönnyítse a hallgató dolgát.

A félórás adásokat körülbelül 10–12 szereplőre írták, és ügyeltek, hogy mindenkinek legalább két-három jelenete legyen. Egy-egy jelenetben nem volt jelen több négy-öt szereplőnél; ennél több hangot az emberi fül már bajosan tud a rádión át megkülönböztetni, és a színészeknek is kevés lehetőségük maradna a megszólalásra. *A Szabó család*ban mindazonáltal gyakoriak voltak a családfő által vezetett lakógyűlések: ilyenkor kiemelték egy-egy szereplőt – például a köztisztviselőként álló Péterit vagy Farkas szomszédot –, akit meg is neveztek, és miközben az illető beszélt, a tömeg érzékeltetéséhez úgynevezett háttérzajt, tömegzajt alkalmaztak. Újszerű megoldás volt a narráció elhagyása: csak az adás elején ismertette egy bemondó nagyon tömören, fél percben az előző rész tartalmát. Ezt a bevezető szöveget rendszerint úgy fejezték be, hogy ne csak a cselekményt, hanem az első jelenetet is fölvezesse.

A Szabó család a sorozat 100. adására készült albumban
Rácz György hagyatéka, Magyar Rádió Irattára (Felhasználva az MR engedélyével)

4. A Szabó család mint a Kádár-éra kordokumentuma

4.1. Tartalomelemzés

Hipotézisem szerint *A Szabó család*ban tárgyalt tartalom lefedi a kádárizmus által tematizált problémákat, mivel a folytatásos rádiójátékok alapvető törekvése a valóságnak – pontosabban a valóság egy bizonyos metszetének – a lehető legélethűbb reprodukálása. Ennek igazolására a tartalomelemzés eszközét hívom segítségül.

A sorozatban a mellékszereplők – a távoli rokonok és szomszédok – révén a lakásproblémáktól kezdve az egészségügyön át a kereskedelemig a legváltozatosabb témák kerülnek szóba. A kolhozosítás például Anti, Szabóék vidéki rokona kapcsán merül fel először a műsorban. Szülőfalujában, egy kis zalai településen alakulóban van a tsz, de a fiú nem akar belépni, ezért Pestre jön dolgozni, és a Vár újjáépítésénél helyezkedik el (*A Szabó család*, 1960. 01. 26. [rádiójáték], MR: 31. rész). A család nem érti, hogy a falusiak egész évi robotolásukért miért csak pár fillért kapnak, míg az általuk termelt javakat Pesten, például a négy polgárit végzett Péteri kartárs csemegeüzletében, drágán értékesítik. Péteri urat boltvezető és tanácsstag minőségében egy egész városrész bizalma és tisztelete övezi, mindenki bojler-, kályha-, redőny- vagy parkettajavítást akar nála kijárni. Rokonszenvesnek rajzolt figuráján keresztül jól lehetett értekezni a bevásárlásokról, az áruellátásról és a közértek hiánycikkeiről. A továbbiakban a Kádár-rendszer által tematizált és *A Szabó család*ban is megjelenő problémákra – esettanulmányokkal való interpretálásukkal – részletesen is kitérek.

4.1.1. Propaganda és külpolitika

Az 1960-as évek kabaréiban gyakoriak voltak azok a jelenetek, amelyek Magyarországot a külföldi szemével mutatták be; egy hazánkba látogató turista bátrabban feszegethette a szocialista valóságban tapasztalható

visszásságokat. Ezt a szemléletet vette kölcsön a sorozat, mikor Aurél Stipek, a Bécsből – mellesleg műkincslopás céljából – Magyarországra látogató osztrák turista szájába adta a hiányosságok kritikáját. Rajta keresztül a turizmus hazai helyzetébe is betekintést kaphatunk: 1968-ban már itthon is kapható Coca-Cola, de az idegenforgalmi politika miatt csak az üdülőhelyeken; a szállodákban sok az előjegyzés és az IBUSZ-foglalás, ezért Budapesten szinte nincs üres szoba, s ha a szállás nélkül maradt turistáknak kiadják a későn érkezők számára fenntartottakat, botrány kerekedik, ha viszont üresen marad a szoba, nem tudják teljesíteni a tervet – első esetben a borraival ugrik, második esetben a prémium (A Szabó család, 1964. 09. 22. [rádiójáték], MR: 274. rész). A vendéglátóipar válságban van, mégis protekció kell ahhoz, hogy az ember vacsorát kapjon – ám száz forint kenőpénz ellenében mindenre akad megoldás. A disszidálásból hazatért Freddy bácsi figurájában viszont a kapitalista életforma területeit bírálták. Freddy Amerikában – ahol diploma nélkül is gyógyítanak, nem ismerik el a magyar mezőgazdaság eredményeit, és kizárólag arról tudnak beszélni az emberek, hogy „ki hány dollárt visz haza” – csak western- és cowboy-filmek, rögbi- és baseballmeccsek nézésével töltötte az időt, ahelyett hogy olvasott, művelődött volna. S bár 50 ezer dolláros életbiztosítása van, fukarságában nem akarja kifizetni unokaöccse gyógykezelését, de hála fejlett és nem üzleti alapon működő egészségügyünknek, itthon ingyen is ellátják Ernőt (A Szabó család, 1967. 07. 04. [rádiójáték], MR: 419. rész).

A Szabó család felvételeinek helyszínei: 14. stúdió, 20. stúdió, 13. stúdió
Rédly Dénes fényképei (Felhasználva az MR engedélyével)

A lenini irányelvek szem előtt tartásával a rádió oly módon tárgyalta a külpolitikai eseményeket, „hogy azokat a hallgató fokozatosan a nemzetközi mértékben folyó osztályharc részeként, megnyilvánulásaként szemlélje” (A Rádió Idegennyelvű Főosztályának jelentése [részlet] – Jelentés az Idegennyelvű főosztály munkájáról és 1958-as terveiről, 1999: 413). A dramaturg visszaemlékezéséből kiolvasható az a tendencia, miszerint

„...a külpolitikával inkább lehetett foglalkozni, mint a belpolitikával. Minden híradás – az Aktuális Osztályok foglalkoztak a hírekkel, eseményekkel – Magyarországon a külpolitikai hírekkel kezdődött és csak aztán jöttek a belföldi hírek. Mikor Szabó bácsi újságot olvasott, ő is a külpolitikával kezdte.

A Kennedy-gyilkosságról például a rádió Esti krónika című műsora a napilapoknál jóval előbb, már a merénylet napján beszámolt egy gyors hírből. Négy nappal később *A Szabó család*ban is megjelent az esemény: Szabó néni eltűnődött azon, hogy vajon „miért ölnek meg egy embert, aki békét és jóakaratot hirdet”. Szabó bácsi szerint a kérdésben rejlett maga a válasz is: „Talán éppen azért, Mama, mert békés és jó szándékú ember volt” (Rác, megjelenés alatt).

4.1.2. Huliganizmus, azaz a Kádár-kori bűnözés

Az 1960-as évek elejétől kezdve a sajtóban mind gyakrabban került terítékre a huliganizmus problémája. Huligánnak a korabeli média elsősorban a szocialista erkölcs és kultúra értékeitől elforduló, fenyegetően közösségellenes magatartást tanúsító fiatal nevezte, tágabb értelemben pedig mindazokat, akik úgynevezett galerikbe verődve követték el kisebb-nagyobb, többnyire a garázdaság körébe tartozó bűncselekményeiket, súlyosan veszélyeztetve ezzel a békés többség nyugalmát és biztonságérzetét. A közvéleményt erősen foglalkoztató kérdésszerűen szó, a huligánok *A Szabó család*ban is rendszeres epizód szereplők voltak. Icu a huligánnyelv használatáért megfeddi Antit, aki a „klassz” kifejezést alkalmazza. Egy este, amikor a lány azt füllenti a szüleinek, hogy Silviani Genova olasz hegedűs koncertjére megy a Zeneakadémiára, holott valójában vőlegényével egy mulatóban táncol, Halász Feri összetűzésbe kerül a gőzfürdőbe járó és csónadrágot viselő huligánokkal, akik nehezményezik, hogy a fiú „nem kért engedélyt, hogy új tyúkot vezessen a lokálba”. A pincérek hiába intik csendre a vendégeket, mondván, „ha egy pohár véletlenül kiesik az utcára, már itt a rendőrség”, az eset verekedésbe torkollik (A Szabó család, 1960. 01. 26. [rádiójáték], MR: 31. rész). A kikerülő Molnár főhadnagy elvtárs végül személyesen kíséri haza a fiatalokat, és Szabó bácsinak engedélyezi, hogy „tisztá apai szeretetből és a haladó nevelési elvek teljes tiszteletben tartásával” lekenjen egy pofont a lányának, amikor a rendőr nem néz oda (A Szabó család, 1960. 01. 26. [rádiójáték], MR: 31. rész). Ferkó, Laci nevelt fia, miután vér szerinti apja egy alkalommal részegen megveri, megszökik otthonról, és a galeri védelme alá kerül. A tagok fel vannak fegyverkezve; a budai hegyekben és a Duna-parton még mindig gyakran találhatnak puskákat. Szüleinek válópere során azután a 11 éves gyereket a részeges apjának ítélik, mivel a hatályos törvények értelmében minden nyolc évet betöltött fiúgyermeket az apának kell felnevelni (A Szabó család, 1960. 11. 05. [rádiójáték], MR: 71. rész).

4.1.3. A gazdasági mechanizmus fuvallata

A sorozat az 1960-as évek közepétől tevékenyen részt vett az 1968. január 1-jén bevezetett új gazdasági mechanizmus társadalmi előkészítésében, amely egyebek között csökkentette a központi tervezés szerepét a vállalati önállóság javára, liberalizálta egyes termékek árát, és lazított a központilag meghatározott bérrendszeren.

Bandi az üzemben szorgalmazza a korszerű színpszichológia eredményeinek felhasználását a balesetek megelőzésére: a gépeket zöldre, a falakat kékre, míg a veszélyes dolgokat narancssárgára festeti. A hengereserék könnyebbé és biztonságosabbá tételére készített egy targoncát a téemkával, támogatja, hogy mindenkinek barátságos és kényelmes otthona legyen, és a (házi)munkák gépesítésével egyre több idő jusson pihenésre és szórakozásra. Tevékenyen részt vesz a vállalatok egyesítésében. Felettse, Solti miniszterhelyettes elvtárs, a szocialista öntudat és a brigádok kialakulását követően már a kapitalistákkal akarja felvenni a versenyt, ezért modernizálja az üzemből a munkakörülményeket, és licencet akar vásárolni. Az intézkedés hatására bevezetik az aktív pihenést, a munkabírást serkentő gyári tornát, valamint az úgynevezett progresszív szakszervezeti tagdíjat,

amelynek mértékét a szociális juttatásokhoz hasonlóan a jövedelemtől teszik függővé – Bandi például már nem kap tüzelőutalványt, mert eleget keres (A Szabó család, 1965. 03. 23. [rádiójáték], MR: 300. rész). A haladó gondolkodásnak megvan a jutalma: az új gépsor felszereléséért 30 ezer forint prémiumot kap a gyár a minisztériumtól (A Szabó család, 1966. 07. 05. [rádiójáték], MR: 367. rész).

Később Anti is belátja, hogy hiba volt ódzkodni a szövetkezetesítéstől, és immár a tsz elnökeként kitüntetését kap az új mechanizmus által lehetővé tett háztáji baromfitermelésben elért eredményeiért (A Szabó család, 1964. 09. 15. [rádiójáték], MR: 273. rész). Péteri pedig átveszi a kísérleti zöldséges standok vívmányait, például a műanyag zacskóban tárolt tisztított burgonya árusítását, illetve biztosítja, hogy a boltjában vásárolt gyümölcsöket helyben meg lehessen mosni (A Szabó család, 1964. 09. 15. [rádiójáték], MR: 273. rész). A maszek vállalkozások indulásakor a sorozat Szabó néni és Gizike közös lángosos üzletének megnyitásával követte az életet: Gizike nem kapott volna iparengedélyt a tanácstól, de Szabó bácsival, mint régi munkásmozgalmi emberrel, kivételt tettek (A Szabó család, 1967. 07. 04. [rádiójáték], MR: 419. rész).

4.1.4. Kádári kultúrpolitika

Pintér tanár úr, Icu gimnáziumi osztályfőnöke szerint a korai kádárizmusban felnövő generáció nem romlott, de hajlamos a „nyegleségre, durvaságra és a bizonyos elemek által használt bárdolatlan hangra”, amiről le kell szoktatni őket, ám pofon helyett kultúrával (A Szabó család, 1960. 01. 26. [rádiójáték], MR: 31. rész). Ez a nézet olyannyira áthatja a sorozatot, hogy az akár az 1960-as évek kulturális programajánlójának funkcióját is betölthetné. Icu régi Színházi Életeket vesz a Nyugatinál, ötórát teát iszik a Béke Szálló kupolatermében, a hullýgully dallamaira táncol, Csehovot, Németh Lászlót, Benedek Istvánt és Thomas Mann-t olvas. A Vígyszínházban megnézi a Rómeó és Júliát Ruttkai Éva és Latinovits Zoltán főszereplésével (a valóság és a fikció összemosásának ékes példája, amint Icu Mercutio szerepében Benkő Gyulát méltatja, aki egyébként A Szabó családban a bátyját alakítja. IPKV, é. n., 192. rész: 1747). Sógornőjének a Nap szerelmese című filmről áradozik, de Irén „a moziban üdítőbb szórakozásra vágyik annak a szerencsétlen Van Goghnak a sorsánál” (IPKV, é. n., 198. rész: 1803).

A kor nagy regényszerűsége, Sütő András Anyám könnyű álmot ígér című művéről még hivatalos megjelenése előtt tett említést A Szabó család. Ugyancsak a műsorban hangzott el először a Vámosi János által énekelt Megáll az idő...³ A forgalomban még nem kapható lemezt Halász Feritől kapja ajándékba Icu: „mivel Te hallod először, neked szól” („Volt egyszer egy társulat”, 1985. 02. 22. [dokumentumműsor], MR).

A kissé negédes dal nem véletlenül került a műsorba:

„...a levert forradalom után identitását kereső Kádár-rendszer politikai elitje – többek között – olyanak szerette volna látni a világot, mint azt a népszerű énekes, Vámosi János dalaiban is felismerhette volt. Zártnak és nyugodtnak” (György, 1998: 321).

Ennek némiképp ellentmond az adás végén a lemezen túlfutó tű, ami a hallgatók tudtára adja, hogy a jegyesek már a boldogító igen kimondása előtt egymáséi lettek.

A Szabó család nem sorolható a klasszikus értelemben vett szappanoperák közé, mert a részeket nem szakították félbe különböző reklámokkal – hacsak a magyar kultúra népszerűsítése nem minősül reklámnak. A sorozat valóságos kampányt folytatott az 1965-ös Ernst Múzeum-beli Derkovits-vernisszázs mellett. Az egyik mellékszereplő, Dóra – akire később még visszatérek – egyenesen Párizsból hozatott anyagot a kiállításra varratott kosztümjéhez (A Szabó család, 1965. 04. 06. [rádiójáték], MR: 302. rész). A kor ízlésvilágát tükrözi, hogy az avantgárd művész Önarckép (1921) és Halottsiratás (1924) című képét több mint 10 ezer forintba becsülik a hozzáértők. Dóra férje, Tomi, és barátja, Károly között folyt a sorozatban a Kádár-korszak meghatározó művészetelméleti vitája: van-e létjogosultsága az absztrakt festészetnek a hatalom által előnyben részesített realista irányzat mellett? A kérdésre A Szabó család is megadta a maga módján a választ: a finom külföldi anyagból készült ballon kabátot viselő Tomi sikeres realista festőként kultúrházak freskóinak elkészítésével bízzák meg, míg a pesszimizmusra hajlamos Károly egzisztenciális gondokkal küzd. („A halál az élet értelme”, lásd A Szabó család, 1963. 08. 13. [rádiójáték], MR: 216. rész.)

4.1.5. Kisebbségi és gender-kérdés

A mai értelemben vett kisebbségi és gender-kérdések is föl-fölbukkannak A Szabó család tematikájában. A sorozat elkötelezetten harcol a nők társadalmi felszabadítása mellett. Irén új hivatalában megismerkedik a szoknyavadász Kátai osztályvezetővel, akinek közeledését a nő elutasítja, ezért az be akarja feketíteni Irént az igazgatónál. Irén sokáig nem mer élni egyenjogúságából következő jogaival, és elhallgatja, hogy főnöke cigarettával kínálta és elrakatta az asztaláról a férje fényképét. Végül azonban kiáll az igazáért, és ezzel követendő példát mutat a munkahelyi zaklatást elszenvedő nők számára (A Szabó család, 1960. 02. 23. [rádiójáték], MR: 35. rész). Valentyna Tyereskova, az első női asztronauta 1963-as űrrepülésének horderejét Szabó néni ismertte fel a sorozatban: „Az angol királynőtől kezdve mindenki gratulál neki. [...] Amióta világ a világ, ő tett a legtöbbet a nők egyenjogúságáért” (A Szabó család, 1965. 01. 26. [rádiójáték], MR: 292. rész).

A műsorfolyam foglalkozik az egyre égetőbbé váló romakérdéssel is. Anti a termelőszövetkezet elnökeként kezdeményezi, hogy adjanak egy üresen álló lakást Linori Rafaelnek, akinek összedől a viskója. A tsz többi tagja ezt ellenzi, nem akarják a falu közepén „szagolni a cigányszagot”, nem hajlandóak a „rongyos újmagyarokkal” egy soron dolgozni és egy kancsóból inni: hiába múlt el két évtized a holokauszt óta, Magyarországon még mindig nem veszik a romákat emberszámba. („A cigány putriban lakik, ha rászakad, eggyel kevesebb, ki tartja számon”, lásd A Szabó család, 1960. 04. 05. [rádiójáték], MR: 41. rész). Anti napszámért foglalkoztatja Linorit a háztájiban, ezért

meggyanúsítják azzal, hogy a „tolvaj, kéregető, vályogvető” bérét a szövetkezet pénzből fizette. Végül azonban a járási pártbizottság Linori mellé áll.

4.1.6. Vallásszabadság

Ahhoz, hogy bebizonyítsuk, valóban „Szabó néni éltette és emésztette el a Kádár rendszert” (Révész, 1993: 112–115), meg kell vizsgálnunk a sorozatnak a vallási kérdésekhez való viszonyát. A rádió Idegennyelvű Főosztályának útmutatásai szerint állandóan napirenden kellett tartani a vallás és a vallásszabadság kérdését, hogy megmutassák: a Rákosi-rendszerhez képest „mit szabad és mit nem szabad az egyháznak csinálni Magyarországon” (A Rádió Idegennyelvű Főosztályának jelentése [részlet] – Jelentés az Idegennyelvű főosztály munkájáról és 1958-as terveiről, 1999: 413). Szabó néni nyíltan vállalt istenhitéért – amit családja egyszerű babonának tartott – rendszeresen megfeddték. Ideológiailag jóval képzetesebb férje csak egy alkalommal bocsátotta meg gyengeségét: amikor Szabó néni azért imádkozott, hogy „tartsa sokáig meg a jó isten Hruscsov elvtársat, akiben hihetetlen életerő és emberszeretet lakozik, és minden megmozdulásából érezni, hogy törődik a kisemberek véleményével” (A Szabó család, 1965. 01. 26. [rádiójáték], MR: 292. rész). Interjúalanyom beszámolója rávilágít, hogy ez volt az egyetlen szelep, amin keresztül a vallás beszivároghatott a médiába:

„Szabó néni merte először kimondani a rádióban 1956 után, hogy templomba viszi az unokáját. Azt a szót, hogy »Jézus«, kimondta. Ma már nem lehet elhinni, hogy ilyeneket nem lehetett kimondani. Én keresztény lány vagyok, a templom előtt keresztet vetek, és nekem ebből bajom volt az életemben, most nem játszom meg az agyamat, ezt egyszerűen felrötták” (Mednyánszky-interjú, 2009: 8).

Szabó néni Icu vizsgái előtt ad öt forintot Szent Antalnak, hogy jól szerepeljen a lánya. Ennél azonban merészebb dolgokra is vállalkozik: unokáját a szülők beleegyezése nélkül, titokban megkeresztelteti.

„Voltak a párttagok között is vallásosak, azok letagadták, vagy esetleg megkeresztelték a gyerekeket, de az ország másik végében. Ez a képmutatás már itt is kezdődött, ilyen hazugságokra kényszerültek az emberek, hogy megmentsek az állásukat, életüket. Találékony a magyar nép, tudtunk erről, a mi falunkban is volt ilyen, hogy odajöttek a városból keresztelkedni”

– emlékszik vissza a dramaturg (Major-interjú, 2009: 24). Mikor Peti az elvű és igen szigorú Solti miniszterhelyettes elvtársnak „Dicsértessék a Jézus Krisztus”-sal köszön, Bandi ereiben megfagy a vér. Csakúgy, mint amikor fia a Parlament épületét templomnak hiszi, és a vörös szőnyegen féltérde ereszkedve keresztet vet. Az eset a sorozatbeli karakternek és a valóságos alkotóknak egyaránt az állásába kerülhetett volna. Liska Dénes a József Attila Színház dramaturgjaként olykor találkozott a Kádár házaspárral; „Kádárné színházjáró volt, ezért tudta a Dénes, hogy a Kádárné hallgatta a műsort, aki révén nyilván értesült a dolgról a Kádár” (Major-interjú, 2009: 24). Mindenki meglepetésére végül az MSZMP KB első titkára tetszéssel fogadta az események ilyen alakulását. Talán Szabó néni is hozzájárult ahhoz a folyamathoz, amelynek eredményeképpen 1964-ben Magyarország és a Vatikán között megegyezés született a katolikus egyház helyzetéről.

Az izraelita közösséget Fux úron – Szabóék társbérletjén – és Dórán keresztül képviselték a sorozatban. Az édesapját kereső zsidó lány húsvét másnapján való felbukkanása ideológiai és dramaturgiai szempontból is kulcsfontosságú (A Szabó család, 1963. 04. 23. [rádiójáték], MR: 200. rész).

A visszaemlékezésekből látszik, hogy a zsidók reprezentációja

„...fontos kérdés volt az életben maradás szempontjából, meg hogy ki hogy élte túl a háborút. Ma már ezt szokták tagadni, de azért nagyon sok ember volt, aki bújtatott vagy mentett embereket” (Major-interjú, 2009: 24).

A történet szerint a 16 éves lány nevelőszülei halálakor tudja csak meg, hogy örökbe fogadták, és a születési anyakönyvi kivonatában az áll: Szabó János az édesapja. A háború alatt Szabó bácsi három bajtársával együtt lemaradt a csapatától, és egy ház pincéjébe, civilek közé keveredett. Később kiderült, hogy Dóra apja valójában munkaszolgálatos volt, és velük együtt bujkált, míg valaki föl nem jelentette. Egy nő azzal fenyegetőzött, hogy a csecsemőt is elviteti, ezért a lány anyja megkért egy keresztény embert, hogy névleg vállalja az apaságot. Szabó bácsi – bár akkor már házas volt – rászánta magát erre a nemes cselekedetre. Az írók a Szabó házaspárt minél emberségesebbnek akarták feltüntetni, ezért a család befogadja Dórát. A családfőnek története igazolására meg kellett keresnie egykori katonatársait, ami hónapokon keresztül szolgált újabb és újabb bonyodalmakkal a következő folytatásokra.

4.2. (Ön)cenzúra

Ahhoz, hogy megítélhessük, milyen mértékben befolyásolta a hatalom a tematikát, végig kell vennünk az adásba kerülés többszintű engedélyeztetésének különböző fázisait.

A sorozat stratégiai fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az adások kéziratát – egyfajta főszerkesztői funkciót ellátva – a rádió mindenkori elnöke hagyta jóvá. Major Anna visszaemlékezése alapján pontosan rekonstruálható ez a folyamat:

„Akkor szombaton még dolgoztunk, pénteken kellett vinnem hozzá az anyagot, és szombat reggelre elolvasta. Szombat reggel 9 órára mentem a kéziratért. Voltak megjegyzései. Ilyenek például, hogy megbeszéltük, Icuka ne nyafogjon annyit, és nehezményezte, hogy továbbra is nyafogott az Icuka, de ezek nem voltak lényeges dolgok. Egyszer írt egy anyagba pár mondatot, mert a Gács újságíró is volt.

Hammarskjöld ENSZ-főtitkár gépét 1961-ben Afrika fölött lelőtték. A Szabó bácsi, mint régi munkásmozgalmi ember, mindig olvasott újságot. Ezt nem írtuk bele, más híreket olvasott a Mamának. »Figyelj, Mama, felolvasom neked...« – és oda Gács beírta ezt aényt, hogy lelőtték a gépet. Szóval ennyire szóltak bele. Viszont mindig megmutattam neki a kéziratot. Valamelyik interjúban elmondtam, hogy talán senki annyit a Gáccsal nem találkozott, mint én. Mert ő sokszor a Köztársaság téren volt a pártházban, neki valamiért oda kellett mennie péntekenként. Én ott a pártházzal szemben a Köztársaság téren leültem egy padra, és vártam, hogy mikor lép ki, és a kezébe nyomtam, amit másnapra elolvasott” (Major-interjú, 2009: 1).

Ezen túlmenően a dramaturgnak az adott rész által felvetett összes témát egyeztetnie kellett az illetékes szerkesztőségekkel. Ha a huliganizmus állt az epizód középpontjában, az Ifjúsági Osztály vezetőjének is hozzá kellett járulnia a felvételhez, ha a mezőgazdaságról tettek említést, a Mezőgazdasági Rovat vezetőjének is jóvá kellett hagynia a műsort, ha sportról volt szó, Szepesi György olvasta el az anyagot. Az öncenzúra „jótékony hatásának” következtében meglepően kevés alkalommal kellett az Aczél György által félmjelzett kultúrpolitika óreinek változtatást kérniük az anyagokban. A felvételt követően a rádió alelnöke, Kis Kálmán is lehallgatta a műsort, mielőtt az adás sugárzását engedélyezték.

Interjúalanyaim elmondása szerint a műsorban kerülni kellett a „kínai kérdés”-t, a Szovjetunió negatív színben való feltüntetését, az onnan Magyarországra szivárgó hírek közlését, valamint óvatosan kellett bánni a szomszédos szocialista országokkal és a hazai rendvédelmi szervekkel. Liska Dénes a sorozat indulásakor kikérte egy nyomozó véleményét arról, hogy kik tudnak feltűnés nélkül jönni-menni egy gyárban. Így tette meg a szövetlopás elkövetőinek a tűzoltókat.

„Ez akkor még egy nagyon kemény időben volt, és amikor a rádióban elhangzott, hogy a tűzoltók rosszak voltak, és ilyesmibe keveredtek, akkor rögtön már egy miniszterhelyettes telefonált a rádióknak, hogy »mi ez, kérem?«. Akkor még 1956 bennünk élt, meg voltam én is rémülve, hogy most aztán mi lesz, mert minden hülyeségre durva válasz jött” (Liska-interjú, 2009: 2).

Bandiék olaszországi útja is politikai okból hiúsul meg. A nyugati országokba irányuló háromévenkénti utazást meghívólevéllel gyakrabban is igénybe lehetett venni, ezért amikor Bandi egy külföldi konferencián megismerkedik egy olasz kollégájával, elhatározza, hogy lebonyolít egy olasz-magyar csere utat. Sor is kerül az olaszok vendégül látására, de a vizsontszolgálatot meghiúsította László Andor, a Magyar Nemzeti Bank elnökének személyes tiltakozása az általa forintkijánlásnak bélyegzett utazás ellen (Major-interjú, 2009: 18).

A *Szabó család*ban gyakran szó esik a família előéletéről és második világháborús szerepvállalásáról is. Szabó bácsi 1945-ben börtönben ül, Bandi pedig hazafelé szökik nyugatról Lacival. Szereznek civil ruhát, és éhesen, rongyosan gyalogolnak Bécstől a határig, miközben attól félnek, hogy összeakadnak a táborig csendőrökkel. Áprilisban Sopron táján összetalálkoznak egy emberrel. Ezen a ponton a műsorborítékban a szöveg kétféle változatát olvashatjuk (A Szabó család, 1960. 04. 05. 41. rész). Az eredetiben egy szovjet katonával találkoznak: „Megrémültünk, hogy mi lesz. Kézzelel-lábbal magyaráztam neki: az öcsémet viszem haza a mamájához. Nem nagyon értette. Csak annyit mondott, ami erőt és bizakodást öntött belénk: Vengrija vojna kaput. És mi ebből megértettük, hogy szabad az út hazáig.” A cenzúrázott változatban Bandiék egy parasztba botlanak. „Pár szót váltott csak velünk. Azt mondta: kiverték a németeket a Dunántúlról is. Semmi többet, mégis visszaszállt belénk a lélek.” Kérdés, hogy vajon mi szükség volt az első, magasztosabb hangvételi, a szovjetek hősiességét nyomatékosabban hangsúlyozó beszámoló átírására.

1956 értelemszerűen ritkán, általában csak a disszidensek vonatkozásában jelenik meg a sorozat tematikájában (Kárpáti első felesége például akkor disszidált egy kárpitossal, majd hazajött (A Szabó család, 1964. 09. 15. 273. rész). Kivételt képez ez alól Szabó néni lamentálása az első részek egyikében:

„Istenem, istenem, mindig van valami baj. Tizenkilencben apáddal, negyvennégyben a bátyáddal, és most az ellenforradalomkor. A jóisten megsegített bennünket és a kommunisták győztek...” (IPKV, é. n., 1. rész: 36).

A sorozatról írt számos kritika épül arra a téves feltételezésre, hogy Halász Feri ávós volt. Révész Sándor 1993-ban írt tanulmánya szerint:

„...amikor lehetővé válik, hogy a Halász rossz férj legyen, hogy Halász Feri és Icu házassága elromoljon, hogy a magánHalász és a közHalász ne determinálja egymást – akkor értek véget az ötvenes évek, és akkor kezdődött a Kádár-korszak” (Révész, 1993: 115).

Interjúalanyaim beszámolóiból világossá válik, hogy az ítések félreértették az eredeti szerzői szándékot. A szerepet alakító színészt, Lóte Attilát meglepetésként érték az interjú során tudomására jutott vádak:

„Erről egy szót sem hallottam. [...] Arról akkoriban szó sem volt. Ennek semmi valóságalapja nincs, a Halász Feri eredetére én nem emlékszem. Én egy műszaki ember voltam, egy építési szakember, mindig az építkezéssel kapcsolatos gondolatokat kellett ott elmondanom” (Lóte-interjú, 2009: 3).

A félreértés alapja az, hogy a történet szerint az ifjú építésztechnikus korábban repülőtiszt volt, és a forradalom alatt a kék parolija miatt hitték államvédelmisnek.

Az 1968-as csehszlovákiai bevonulás előtt vezették be a műsor alkotói, hogy május-júniusban heti két felvétellel előre rögzítik a nyári adásokat. Baróti Géza akkoriban Ferkó katonaidéjéről írt. Az invázió hírére a hadsereggel kapcsolatos cselekményszázat kivágták, és az új jeleneteket pótfelvétellel rögzítették. A dramaturg elmondásából

kiderül, hogy ez tűnt az alkotók számára az egyetlen ésszerű megoldásnak:

„Azt nem írhattuk meg, hogy a Ferkó kimegy, nem is akartuk megírni, hogy Ferkó kimegy Csehszlovákiába. Azt megírni, hogy miért nem megy el, mikor katona, és miért nem viszik el, ugyanolyan kínos lett volna. Ezzel a témával nem akartunk foglalkozni” (Major-interjú, 2009: 20).

A nemkívánatos témák közé tartozott a dohányzás is. Habár az 1960-as években a mozhősök állandó kelléke volt a cigaretta, *A Szabó család* tagjai nem éltek ezzel a káros szenvedéllyel.

5. Recepciótörténet

A Szabó család című folytatásos rádiójáték sikere ellentmondásosságából fakad: a műsor hallgatótáborában kialakult egy újfajta kollektív érzés, a családtörténet ugyanakkor előtérbe állította a magánéletet. Szereplői egy idealizált vágykép megtestesülései voltak, míg témáit a hétköznapiak realitásából merítette. Az alábbiakban a felsorolt paradoxonok fogadtatását próbálom bemutatni a közönség és a kritika szemszögéből.

5.1. „Szabóék egéig nyúló lapossága”, avagy a kritikai felhangok

A valóság és a fikció nem egyértelmű határait sokan kérték számon a sorozaton. Mikor Icu és Feri kitűzik az esküvőjük napját, soron kívül feladnak egymásnak egy „Szív küldit” a rádióban, a Kőbányai Gyógyszergyár kultúrtermében megtartott menyegzőjükéről pedig maga Szepesi György, a neves sportriporter tudósít. Tibor, Péteri unokaöccsének haláláért egy ország neheztelt az írókra, és a hallgatók éjjel-nappal hívogatták a Vízi rendészetet, hogy megtudják, megtalálták-e már a fiatalember testét a Dunában (Baróti, 1976: 14). Valójában az egész ügy egy félreértésen alapult: Liska Dénes nem akarta a zongoristát végleg kiírni a sorozatból, egy ideig azonban pihentetnie kellett, mivel a karaktert alakító Zenthe Ferencet a *Tenkes kapitánya* című film forgatása miatt letiltotta a Filmgyár. A társszerzők azonban nem értesültek erről, így a következő részben Tibor a vízbe fúlt.

„Halálával a [...] külvilág »rendetlensége« tört be a Szabó család »rendjébe«, amitől a hallgatók meghökkentek. Mert az emberek nem szívesen látják, ha a Szabó család pontosan olyan, mint az élet, inkább azt szeretnék, hogy az élet legyen olyan, mint a Szabó család” (Kömlös, 1962: 8).

A kritikusok nehezményezték továbbá, hogy *A Szabó család* nem tart lépést a közgondolkodás, az ízlés és a kommunikációs eszközök hangvételének változásával.

„A Szabó család hangja [...] még a vezetékes rádiók korára emlékeztet. Kívánjuk neki, hogy a második évtizedben hangban, stílusban és felfogásban nőjön föl a tranzisztoros korunk színvonalára” (Lukácsy, 1969: 9).

Ez az elvárás azonban ellentmond annak, hogy a sorozat – műfajából következően – alapvetően az állandóságra és a stabilitásra épít. *A Szabó család* indulásakor még kuriózum volt a „közgondok családias és közvetlen megbeszélését” (Lukácsy, 1969: 9) megcélzó műsorformájával, de az 1960-as évek végén, a dokumentumjátékok térhódításával megszűnt ez a monopóliuma, és a kritika helytelenítette, hogy például a *Családi körben* című dokumentumjáték-sorozat nehéz sorsú, valóságos hősei helyett a társadalom Szabó néniért fog össze, és neki küldenek meleg ruhát a vesepanaszaira. A kritikusok attól is tartottak, hogy a sorozat az irodalmi érzék eltompulásához vezet, ám az Olcsó könyvtár című könyvsorozat százezres példányszámban fogyó kötetei rácáfoltak erre a félelemre.

Az Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat folytatásos füzetének első számának hátoldala

5.2. Hallgatottsági adatok

Az alábbiakban az általam tárgyalt korszak négy évének (1963, 1964, 1967, 1969⁴) hallgatottsági adatait mutatom be és hasonlítom össze.

Az ismerttetett bírálatok hatására az alkotókban is felmerült a kérdés, van-e létjogosultsága *A Szabó családnak*. A Magyar Rádió és Televízió Közvélemény-kutató osztálya ezért 1963-ban készített egy felmérést, amelynek során még a véletlenszerű kiválasztást alkalmazták, vagyis minden 400. rádióelőfizetőt kérdezték meg arról, hogy helyeselné-e, ha megszűnne *A Szabó család* (A hallgatók döntenek a Szabó család sorsáról, 1963: 5). Ennek a felmérésnek az eredményei sajnos elvesztek. Az első rendelkezésre álló, de nem specifikusan *A Szabó családra* vonatkozó hallgatottsági adatok – amelyek Nagytarcsa község lakosságának általános rádióhallgatási szokásait tükrözik – egy évvel korábbról, 1962-ből, az osztály létesülésének évéből származnak (Garami, 1962: 2). A vizsgálat a városban munkát vállalt, Budapestre naponta bejáró dolgozók és a termelőszövetkezeti tagok érdeklődési köréről nyújt képet. Az előbbi csoport magasabb iskolázottságú és alacsonyabb átlagéletkorú, mint az utóbbi, ám a különbségek ellenére a felmérés szerint *A Szabó család*ot mindkét csoport 76 százaléka figyelemmel kísérte.

1964-ben a műsorfolyam színvonalának javítását tűzte ki célul a Rádió, ezért októberben megvizsgálták, hogy *A Szabó család* által tárgyalt problémák elősegítik-e a hallgatók egyéni gondjainak megoldását (Felmérés „A Szabó család” c. folytatásos rádiójátékról, 1964). Ezúttal kvóta-módszerrel választották ki a 2500 fős mintát, és a kérdések zömét már gépek segítségével dolgozták fel. A felmérés eredménye szerint a megkérdezettek 43 százaléka rendszeresen, 38 százaléka időnként, 19 százaléka pedig sosem hallgatta a sorozatot. Meglepő módon a

statisztikából az derül ki, hogy a szellemi dolgozók 70 százaléka követte nyomon alkalomadtán a folytatásos rádiójáték eseményeit, 24 százalékuk pedig a törzsközönséghez tartozott. Interjúalanyaim visszaemlékezése alátámasztja az értelmiség érdeklődését a műsor iránt:

„Fantasztikusan népszerű dolog volt ez. Ha hiszed, ha nem, tényleg kiürült az utca este hétkor, mert mindenki rohant haza a professzortól a bejáró néniig. Érdekes módon, a sznobéria ellenére, mindenki” (Mednyánszky-interjú, 2009: 6).

A hallgatók által felállított rokonszenv-sorrendet ebben az időben a két Szabó szülő, Icu és Bandi vezette, míg az ellenszenv-sorrendet Wágner Zsiga, Irén, Gizike és Icu. A Szabóék legifjabb gyereke tehát igencsak megosztotta a közönséget. A megkérdezettek közül sokkal többen tartották hitelesnek a sorozat által tárgyalt problémákat, mint az egyes szereplőket. A *Szabó család* körüli viták egyik fő kérdése az volt, hogy irodalomnak tekintik-e a hallgatók. Az adatok az mutatják, hogy még a fővárosban élő diplomások között is igen magas volt azok száma, akik valamely irodalmi műfajba sorolták a műsort, közel harmaduk pedig meg is vásárolta volna a folytatásos rádiójátékot regény formában.

Az 1967 májusában végzett, a Rádióújságban közzétett analízis rávilágított arra, hogy az öt évvel korábbi felmérést nem véletlenül kizárólag a vidéki lakosság körében végezték el: az aktív keresők közül ugyanis még mindig a mezőgazdasági fizikai dolgozók (37 %), valamint a községi lakosok (35,5 %) hallgatták a legnagyobb arányban a műsort (Békés & Sós, 1967: 11).

1969-ben a felnőtt lakosság körében az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontja országos reprezentatív vizsgálatot folytatott ugyanebben a témában. A felmérés megállapította, hogy az esti, fő szórakozást jelentő műsorokat általában nemtől függetlenül egyforma arányban hallgatták, a *Szabó család* azonban valamivel népszerűbb volt a nők körében. A sorozat hallgatottsága a munkások között 25–28 százalék körül mozgott, közönségének több mint fele községi lakos volt, és nem fejezte be az általános iskolai tanulmányait. Az értelmiségi foglalkozásuk részaránya alig volt kimutatható. Tehát a két évvel korábbi felméréshez képest, ha nem is számottevő mértékben (4,2 százalékkal), de csökkent a hallgatottság.

5.3. Hallgatói levelek

A rendelkezésemre bocsátott, 1960-as 1962-es és 1964-es keltezésű hallgatói levelek kiválóan példázzák, hogyan játszott egymásba a valóság és a fikció a műsor törzsközönségének szemében.

A 115 levél több mint felében valamilyen tanácsot kértek vagy adtak a hallgatók, általában a műsor által felvetett problémákkal kapcsolatban. Halász Feri intik, hogy ne nézze el Icu hazudozásait, Icut felszólítják, hogy harcoljon a női egyenjogúságért, egy hallgató pedig azért fordul Szabó nénihez, mert a pap nem akarja eltemetni a hozzá közel álló D. bácsit. Bandi esetleges halála kapcsán felbolydultak a kedélyek: egy, az öt elemít végzett hallgató, aki még első világháború idején járt iskolába, tollat ragadott kedvenc szereplője védelmében, egy kamaszlány pedig öngyilkossággal fenyegette meg az alkotókat, ha kiírják Bandit a sorozatból. Egy hallgató gyermekei fényképének elküldésével akart kedvet csinálni az íróknak ahhoz, hogy Laci feleségének, Angélnak ikrei szülessenek, egy másik pedig egy komplett, zajmegjelölésekkel ellátott forgatókönyvvel akarta elérni, hogy az események az ő óhaja szerint alakuljanak a sorozatban.

A levelek 26 százalékát a műsoridő változása, valamint az adás időtartamával és gyakoriságával kapcsolatos elégedetlenségek ihlették. Sokan azt kérték, hogy a folytatásos rádiójáték a nyári mezőgazdasági munkákra tekintettel kezdődjön később, vagy a sugárzását igazítsák a tévé műsoraihoz, és ne rakják a Telesporttal egy időre. Tíz százalékukban a színészeket ábrázoló fényképekért, autogramért vagy a szereposztás ismertetéséért folyamodtak. Mikor Icu és Halász Feri között a fiú félrelépése miatt sor került a kenyértörésre, a „Sikk” Kisipari Szövetkezet (V. ker. Párisi u. 3.) dolgozói elkérték a lánytól a híres Vámosi-lemezt, nehogy a lány bánatában összetörje. Gyakoriat a helyreigazítások: egy egyetemista megírta, hogy az orvoskaron nem vizsgák vannak, hanem szigorlatok, Szabó Bandi pedig tévedett, mikor Kittenberger Kálmán helyett Kittenberger Károlyról beszélt. Két levél megírását inspirálta az úgynevezett levéljáték, amelynek keretében egy megszakíthatatlan lánc jött létre a résztvevők között azáltal, hogy mindenki elküldte a lakóhelye fényképét a feladó által megadott öt címre.

A materialista szellemben nevelt legifjabb Szabó unoka névadó ünnepségén elhangzott fogadalom – „mi szülők és névadó szülők ígérjük, hogy a kis Éviből nemes és jó lelkű embert nevelünk szocialista hazánknak” (A Szabó család, 1962. 04. 03. [rádiójáték], MR: 145. rész) – váltotta ki a hallgatókból a legnagyobb tetszést és felháborodást. A levelek nyolc százalékát írták ebben a témában. Egyesek a szertartáson elhangzott kórusművek címét, két anyakönyvvezető pedig a beszéd pontos szövegét és a hozzá kapcsolódó instrukciókat kérte az alkotóktól. Mások előzetesen és utólagosan is tiltakoztak az adás ellen:

„Kedves Szabó mama! alias Gobbi Hilda művésznő! Látom már, hogy ismét engedni fog, amint megtúrte, hogy Icaék nem Isten előtt tettek fogadalmat házasságkötésükkor, most a névadó-ünnepbe bele fog egyezni. Ezt nem szabad megtennie, és volna módja minden szülőnek, hogy gyermekét ne állatként hagyja élni, hanem a felsőbbrendűségének tudatában” (ism., [levél]1962. 04. 13.).

„Kérjük a Magyar Rádió Igazgatóságát, hogy az 1962. április 3-án a Szabó család műsorban elhangzott vallásellenes gyalázat többé meg ne ismétlődjék, vagy van vallásszabadság, vagy talán nincs, a tények azt bizonyítják, hogy nincsen. A magyar katolikus nép tiltakozik az igen egyházellenes műsor ellen. Kérjük Önöket, ne éljenek vissza a becsületes magyar katolikus nép türelmével. A kommunisták ne akarják azt a hazug és Isten ellenes, embertelen világnézetüket azokra is tűzzel-vassal rákényszeríteni, akik azt nem akarják.”

5.4. A Szabó család kultusza

A sorozat 1968-at követő utóéletére *A Szabó család* körül kialakult kultusz bemutatásával kívánok röviden kitékinteni.

A hallgatók kérésének eleget téve az Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat az 1960-as években mintegy 700 adás szövegét füzetekben is közzétette. A kiadványok – amelyekben a dialógusok mellett az adott rész sugárzásának idejéről származó legfontosabb események is olvashatóak – a folyamatos oldalszámozás következtében egy összefüggő regény folytatásainak képzetét keltik. A zene fontos szerepet játszott a műsor népszerűsítésében. Bogdán István zeneszerző a sorozat tízéves jubileuma előtt Vámosi János és Záray Márta előadásában a „Kedden este mindig várok rád, rádióban akkor játszik A Szabó család” kezdetű dalával tisztelgett, az 1980-as években pedig egy hanglemezen közreadott zenés különkiadással próbálták a műsor hallgatottságának csökkenését megállítani.

A Kossuth rádió műsorstruktúrájának átalakítása következtében 2500. epizódjával 2007. május 21-én jelentkezett utoljára *A Szabó család*. A Rádió vezetősége a döntést azzal indokolta, hogy „a Kádár-rendszer kisembereiről szóló szappanopera [...] végképp elfáradt, és irodalmi értéke is megkérdőjelezhető” (48 év után megszűnik a Szabó család, ism., 2007). A megszűnést követően *A Szabó család* az internetre költözött. A sorozat emlékdaláról egyebek között letölthető az első és az utolsó rész is (<http://mrszabocsalad.extra.hu/news.php>).

6. Összegzés

Kutatásom során *A Szabó család*nak az 1956 utáni konszolidációban játszott jelentős szerepét és kordokumentumként való kezelésének helytállóságát kívántam bebizonyítani. Előzetes hipotéziseimet a meghallgatott epizódok alátámasztották, az általam készített interjúk azonban cáfolták.

„1959-ben az emberek meg voltak rendülve, össze voltak zavarva és a háború után erőszakosan megkérdőjelezett értékrend végképp megbillent. Olyan pszichózis kezdett terjedni, hogy az emberi életerő kevés a ránk mért csapások kiheverésére” (Baróti, 1996: 12).

A forradalom leverése után vissza kellett térni a hétköznapokhoz, és folytatni kellett az életet, amelynek a család volt az alappillére. A hatalom a panem et circenses elvét követve egy rádiójáték-sorozat indításával akarta elhomályosítani az emberekben a forradalom és az azt követő országos sztrájkok emlékét. Biztosítani akart a rádióhallgatók számára egy követhető, de a rendszer igényeit is kiszolgáló családmodellt, amelyen keresztül viselkedésmintákat és a valóságos események értelmezését közvetítette a politikailag kevésbé képzettek felé, akik a szerepeiknél sokkal nagyobb színészek révén azonosulni tudtak *A Szabó család* tagjaival. A sorozatban a ténylegesnél sokkal lassabban múló idő a hallgatóság számára biztosította a való életből hiányzó állandóság érzetét. A rádiójáték-sorozat tehát voltaképp nem más, mint dramatizált propagandaanyag, bár interjúalanyaim cáfolták, hogy *A Szabó család* politizált volna. Feltehetőleg 50 évvel ezelőtt sem az alkotóknak, sem a színészeknek nem volt rálátásuk arra, milyen célból indította el a Rádió Drámai Osztálya a műsor sugárzását. A folytatásos rádiójáték egyaránt megfelelt a tömegigényeknek és a fokozatosan konszolidálódó rendszer elvárásainak, mivel a Lapály utca lakói révén egy konszolidált állapotot mutatott meg, és a visszarendeződés menetével összhangban legitímálta a magánéletet.

Ha a mai szemmel nézett Kádár-kor történelme elfogultsága miatt nem is rekonstruálható teljesen hűen a helyenként a központi pártlap szellemiségét idéző folytatásos rádiójátékból, *A Szabó család* – akárcsak Vámosi János művészete – a kádárizmus világának megkerülhetetlen forrása. A műsorfolyamból – amely alulnézetből ábrázolta a történelmet – „megállapítható, hogy az 1960-as évekbeli budapesti átlag kisember milyennek tartja a budapesti átlagkisembert” (Hegedűs, 1964: 11). Szabóék azt az életet élték absztrakt formában a rádióban, amelyet százezrek vártak el saját maguktól. Tehát a műsorfolyam a lakosság egyfajta önreprezentációjának is tekinthető. Nem véletlen, hogy az 1985-ben SZOT-díjjal jutalmazott műsor része az úgynevezett Aranyalapnak, azaz a Rádió – letörlés ellen fokozottan védett – örök tekerceinek.

Hallgatói levél (kelt 1962. április 13-án)

Szereposztás

Szabó bácsi – Szabó Ernő (1966-tól Rajz János)
Szabó néni – Gobbi Hilda
Bandi – Benkő Gyula
Icu – Vörösmarty Lili (1964-től Németh Margit, majd Mednyánszky Ági)
Laci – Garics János
Irén – Balogh Erzsébet
Petike – Békés Itala
Angéla – Sütő Irén
Évike – Örkenyi Éva
Halász Feri – Lóte Attila
Ferkó – Petrik József
Wagner Zsiga – Keleti László
Péter – Horváth Tivadar

Gizike - Kiss Manyi
Tibor/Kárpáti Zoltán - Zenthe Ferenc
Anti - Szirtes Ádám
Kanczler Franci - Gózon Gyula
Dóra - Csűrös Karola
Károly - Kálmán György
Tomi - Kállai Ferenc
Aurél Stipek - Horváth Gyula

Karikatúrák

Interjúk

Interjú Liska Dénessel (2009. április 15.)

Interjú Lóte Attilával (2009. április 9.)

Interjú Major Annával (2009. április 17.)

Interjú Mednyánszky Ágival (2009. április 1.)

Felhasznált irodalom

48 év után megszűnik A Szabó család (2007): *Heti Világgazdaság*, 8. sz.

A hallgatók döntenek A Szabó család sorsáról - Közvéleményt kutat a rádió és a tv (1963): *Hétféi Hírek*, 46. sz.

A Rádió Idegennyelvű Főosztályának jelentése (részlet) - Jelentés az Idegennyelvű főosztály munkájáról és 1958-as terveiről. In: Cseh Gergő Bendegúz & Kalmár Melinda & Pór Edit, szerk. (1999): *Zárt, bizalmas, számozott - Tájékoztatáspolitikai és cenzúra 1956-63*. Budapest: Osiris Kiadó.

Assmann, Jan (2004): Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

B. L. (1959): A Rádiószínház őszi-téli terveiről. *Rádióújság*, 43. sz.

Baróti Géza (1976): Családi krónika. *Ország-Világ*, 52. sz.

Baróti Szabolcs (1996): A Szabo Saga rejtélyéről - Följegyzések a harminchetedik év után, az 1938-ik adás előtt. *Magyar Nemzet*, 133. sz.

Békés Ferenc & Sós Vilmosné (1967): Hallgatottsági adatok. *Rádióújság*, 38. sz.

Bodo Rollka (1972): Bertold Brecht rádióelmélete. *Rádió és Televízió Szemle*, 2. sz.

Eörsi László & Juhász Katalin & Szabó Ivett (2007): *Angyalföld 1956 - Emberek, sorsok, emlékek*. Budapest: Sprint Kiadó.

Felmérés „A Szabó család” c. folytatásos rádiójátékról (1964): *A Magyar Rádió és Televízió Közvélemény-kutató osztályának belső kiadványa*.

Garami László (1962): Milyen műsort hallgat a falu? *Rádióújság*, 19.sz.

Gayer Zoltán (2000): Egy „népjobbító szappanopera”. *Pagoda*, 11-12. sz.

Gobbi Hilda (1982): Közben... Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Görgey Gábor (1960): Család az éterben. *Magyar Nemzet*, 306. sz.

Görgey Gábor (1969): A rádió mellett. *Magyar Nemzet*, 16. sz.

György Péter (1988): Digitális éden. Budapest: Magvető Kiadó.

Hegedűs Géza (1964): Szabóék családi fényképéhez. *Tükör*, 13. sz.

Hegedűs Géza (1964): Szabóék családi képéhez. *Rádióújság*, 13. sz.

Indul a Rádió új folytatásos játéka (1959): A Szabó család. *Rádióújság*, 26. sz.

IPKV- Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat Füzete (é. n.)

Jane Perlez (1998): Budapest Journal: Hungary's Favorite Clan: No, It's Not the Gabors. The New York Times Online forrás: <http://www.nytimes.com/1998/01/24/world/budapest-journal-hungary-s-favorite-clan-no-it-s-not-the-gabors.html?pagewanted=print> (utolsó letöltés: 2010. január 15.).

Komlós János (1962): Tibor halála. *Népszabadság*, 211. sz.

Komlós János (1963): *A Szabó család. Kézirat*

Lévai Béla (1980): A rádió és a televízió krónikája: 1945–1978. Budapest: TK.

Liska Dénes (2006): A Papa, a Mama meg a többiek... Budapest: *Garbó Kiadó*.

Lukácsy András (1969): Rádiócsalád vagy családi rádió? *Magyar Hírlap*, 21. sz.

Major Anna (1969): Feljegyzés a Szabó-család című folytatásos rádióriport-játékról. *Kézirat*.

Rácz Attila (2009): Ki ölte meg Kennedyt, avagy adhatnak-e teljes körű információt a lakosság hangulatáról a hangulatjelentések? *Kézirat*.

Révész Sándor (1993): Szabó néni átvitt értelme, avagy a lapályizmus diadala. *Mozgó Világ*, 5. sz.

Rigó Éva (1966): Szétesett a Szabó-család. *Rádióújság*, 46. sz.

Salamon István (1991): „Ami az életben »adódik«, annak elébe álltam” – Beszélgetés Schöpflin Gyulával. *Jel- Kép*, 3–4. sz.

Lábjegyzetek

- 1 Ezúton köszönöm Mednyánszky Áginak, Lóte Attilának, Liska Dénesnek, valamint Major Annának, hogy készséggel vállalták a beszélgetést. A hangfelvételek a Magyar Rádió tulajdonát képezik.
- 2 A kifejezést először Schöpflin Gyula használta, aki 1945–1949 között a Magyar Rádió műsorigazgatója volt: „A rádiószerség, azt hiszem, azt jelenti, ami konszensz a műfajjal, vagyis ami nem mond ellent a műfaj jellegének” (Schöpflin, 1990: 130).
- 3 Szerzők: Bágya András, G. Dénes György, László Endre.
- 4 Bár az utolsó évszám kívül esik a vizsgált időszakon, fontosnak tartom, hogy az ebben az időben végzett felmérés eredményeit ütköztessük a két évvel korábbiakkal.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

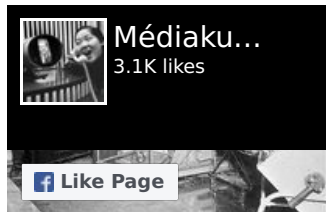
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000–2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2010 tavasz

Új média

[Herendy Csilla:](#)

A kereső, a dokumentumok és a user

A szemantikus web egy lehetséges nézőpontja

„Szóljunk most a megszállottakról: a különcökről, lázadókról, bajkeverőkről. Színes megoldásaikról a szürke problémákra. Róluk, akik máshogyan látják a világot. Nem túrik a korlátokat és nem tisztelik a szokásokat. Idézhetjük, cáfolhatjuk, isteníthetjük, vagy átkozhatjuk őket. Az egyetlen, amit nem tehetünk: nem hagyhatjuk figyelmen kívül őket. Mert ők változtatják meg a világot és viszik előbbre az emberiséget. S bár sokan örültek látják őket, mi a zsenit látjuk bennük; hiszen aki elég örült ahhoz, hogy elhiggye, képes megváltoztatni a világot – végül valóban meg is teszi.”

Apple – Think Different

Az alábbi írásban a szemantikus web elképzeléssel foglalkozom. Megpróbálom felvázolni alapjait, röviden körbejárni a témát és bemutatni azokat a legfontosabb fogalmakat, amelyeket a szemantikus web elképzeléssel kapcsolatban szokás tárgyalni napjainkban, 2009 derekán¹. Az írás harmadik fejezetében a szemantikus web elképzelést – egy külső nézőpont felvételével – a keresőprogram, a kereshetővé tett dokumentumok és a felhasználó (user) vizsgálatának segítségével tárgyalom.

1. Web 1.0, web 2.0, web 3.0: rövid áttekintés

1.1. Web 1.0

A web 3.0 előzménye a web 2.0, annak pedig a web 1.0. Történeti, és nem minőségi előzménye. A web 3.0 sem egy újfajta web, hanem a meglévő egyfajta „kiterjesztése”, fejlődési útja.

A web 1.0 alatt az 1990, web 2.0 alatt pedig a net 2001 utáni időszakát szokták érteni. A web1.0, a „hőskor” – a web 2.0 szemszögéből (is) nézve – nem szól másról, mint az online jelenlétről, a megmutatkozásról, cégek esetében a prospektus jellegű (ritkán frissülő) weboldalakról, egyes személyek esetében a portfólió és egyéb bemutatkozó oldalakról, a különböző híroldalokról, vagyis a papírvilág egyfajta online leképezéséről, ahol a visszajelzés magától értetődő formája az e-mail vagy a telefon. Hasonló módon képeztük le az 1990-es évek során a papírvilágot online felületen, mint ahogyan Gutenberg első nyomtatott, 42 soros Bibliája a kézírást igyekezett a sorokba szedett ólombetűk segítségével megjeleníteni.

1.2. Web 2.0

Amíg a web 1.0 az online jelenlétről és a közzétett információról, addig web 2.0 (többek között) a felhasználók által generált tartalomról és a közösségekről, a közösségi cselekvésről szól.

A web 2.0-ról a 2001-es dotcom válság után kezdtek el beszélni, és az első, a témával kapcsolatos konferenciát – amelynek célja az volt, hogy a dotcom válság után megpróbálják helyreállítani a piac bizalmát, és feltárják, hogy bizonyos vállalatok miért éltek túl a válságot – 2004-ben tartották. A web 2.0 kifejezés ezután, valamint Tim O'Reilly-nek köszönhetően vált ismertté². Akkoriban a web 2.0-t úgy igyekeztek meghatározni, hogy számba vették a web 1.0 és web 2.0 közötti különbségeket, pl. Britannica Online (web 1.0 esetében) --> Wikipedia (web 2.0 esetében), publishing (web 1.0 esetében) --> participation (web 2.0 esetében), personal websites (web 1.0 esetében) --> blogging (web 2.0 esetében). (Az összehasonlítást lásd bővebben az 1-es ábrán.). A konferenciát követően az ábra a neten szélesebben terjedt, O'Reilly később néhány pontján korrigálta, pontosította (O'Reilly, 2005).

1. ábra Web 1.0 és web 2.0 összehasonlítás, Tim O'Reilly. (O'Reilly, 2002)

Web 1.0	Web 2.0
DoubleClick	--> Google AdSense
Ofoto	--> Flickr
Akamai	--> BitTorrent
mp3.com	--> Napster
Britannica Online	--> Wikipedia
personal websites	--> blogging
evite	--> upcoming.org and EVDB
domain name speculation	--> search engine optimization
page views	--> cost per click
screen scraping	--> web services
publishing	--> participation
content management systems	--> wikis
directories (taxonomy)	--> tagging („folksonomy“)
stickiness	--> syndication

További frappáns összehasonlítások a blogszférából:

Web 1.0: You and I
Web 2.0: Us

Web 1.0: Bring the web into our lives
Web 2.0: Bring our lives into the web³

Web 1.0: „Under construction“
Web 2.0: „Beta“

2. ábra Web 1.0:
„Under construction“

3. ábra Web 2.0:
„Beta“

Tim O'Reilly a web 2.0-t a „kollektív intelligencia felhasználása“-ként határozta meg, azonban a web 2.0 fogalmát illetően (természetesen) nincsen olyan definíció, amely *mindenki* számára elfogadható lenne. Sokan a közösségek erejét látják benne, mások „jelentés nélküli marketing buzzword“-nek gondolják⁴ (O'Reilly, 2005), egyesek pedig a web 2.0-ról beszélve kritikus jelleggel megemlítik, hogy a fogalom az üzletemberek számára a business 2.0-t, míg a szkeptikusok számára inkább dotcom 2.0-t jelenti.⁵

Abban azonban többnyire egyetértés van, hogy a web 2.0 a közösen létrehozott tudásról, összeadott értékekről, közösségi hálózatokról szól, így jó példája a Wikipedia, a Flickr vagy a Facebook.

1.3. Web 3.0

Sokakban merül fel a kérdés: és mi lesz a web 2.0 után? Milyen lesz majd a web 3.0? Szemantikus (semantic) web? Érzékelő/érző (sentient) web? Esetleg szociális (social) web? Vagy talán mobil (mobile) web? Esetleg a virtuális valóság valamely formája? „Mindezek egyszerre, de még annál is több” (O'Reilly-Battele, 2009: 2).

A lehetőségeknek az egyike a szemantikus web elgondolás, amely Tim Berners Lee-től (Berners Lee, 1998) származik, 1998-ból.⁶ A szemantikus web víziójáról úgy szokás beszélni, mint az „értő” vagy „intelligens” webről, ahol az információk rendezettek, a keresés magától értetődően könnyű és precíz, ahol minden felhasználó egyszerűen és gyorsan megtalálja *egészen pontosan* azt az információt, amire szüksége van. Ideája tehát a „tökéletes keresés” és az „értő web”, amely elérése érdekében többen, többféle megoldást javasolnak, és a keresés tökéletesítésére is sokféle fejlesztés van folyamatban.

2. Mi az alapprobléma?

2.1. Mennyiség, minőség, rendezetlenség

A weben temérdek mennyiségű információ található. A Berkeley Egyetem egyik tanulmánya szerint⁷ pedig manapság naponta több információt hozunk létre és tárolunk digitális formában, mint amennyit eddigi történelmünk folyamán papíron összesen létrehoztunk. A Royal Pingdom adatai⁸ szerint 2008-ban 162 millió önálló host-névvel rendelkező weboldal létezett, a Google pedig saját elmondása szerint 2005-ben 8 058 044 651

weboldalt indexált, de ez a szám nem tartalmazza azon oldalak milliőit, amelyeket a Google nem talál meg.⁹

Ez a mennyiségű weboldal több ezer exabyte-nyi adatot jelent, amelyek között szinte lehetetlenség keresni és szinte azonnal olyan találatot kapni, amely tökéletesen megfelel a felhasználó igényeinek.

A weben található információk minőségét és rendszerezését a könyvtárban található információkkal szokták szembeállítani.¹⁰ Egykoron a könyvtárak igyekeztek minden emberi rögzített kultúrkinccset azonosíthatóvá, visszakereshetővé és feldolgozhatóvá tenni (Hantos, 2009). Erre szolgál(t) többek között a köteles példány intézménye, házon belül pedig a különböző adathordozók címkézése (meta-információkkal való ellátása). Ennek köszönhetően a könyvek, periodikák, egyéb digitális adathordozók őrözött anyagok rendezetten, ellenőrzött formában és visszakereshetően találhatóak meg a könyvtárban. A kinyomtatás és a könyvtárba kerülés ténye optimális esetben egyfajta szűrést és előzetes válogatást jelent: nem mindenki, nem mindegyik és nem mindenféle színvonalú anyagát nyomják papírra, fűzik könyvvé és adják ki.

Ezzel szemben az online információk esetében nincsen jelen a nyomtatott világban említett rendszerezés és „szűrés”: bárki publikálhat bármilyen anyagot,¹¹ tehet közzé tényeket, híreket és információkat, blogolhat. Ennek a szabadságnak és költségtakarékosságnak köszönhetően gyakran léteznek online formában olyan tudományos jellegű és igényességű írások is, amelyeknek nem létezik nyomtatott megfelelőjük, sok esetben például a konferenciák kiadványait sem feltétlenül nyomtatott, hanem kizárólag elektronikus formában adják ki a szervezők.

Ennél fogva, a net sokmilliónyi weboldalán felbecsülhetetlen mennyiségű és változatos színvonalú információ van jelen. Így merül fel a keresés kérdésköre és a tökéletes keresés eszményképe: hogyan találja meg a felhasználó *pontosan* azt az információt, amelyikre szüksége van? Ha a felhasználónak szüksége van valamire, de nem tudja, hol és hogyan találja meg (de valószínűsíti, hogy ebben az információ-tömegben létezik valahol a keresett információ), akkor nagy valószínűséggel valamelyik kereső szolgáltatását fogja igénybe venni. (Vagy a tematikus linkgyűjteményeket tartalmazó, illetve a közösségi oldalak segítségével próbálkozik hozzájutni a keresett információhoz.)

2.2. Sekély web, szürke web, mély web

Mit látnak a keresők a neten jelenlévő temérdek mennyiségű információból? Miért csak egy részüket találják csak meg?

A neten sokféle típusú és többféle formájú információ található. Ezek egy része ember által létrehozott dokumentum (HTML, word vagy excel fájlok, PDF-ek, Power Pointok stb.), másik része pedig nem (pl. adatbázisok, statisztikák, egy-egy webszerver havi statisztikája, látogatottsági adatok). Az adatok, információk egyik (mennyiségileg kevesebb) része a *szöveges*, HTML formában leírt adat. Ezeket az adatokat a keresők „látják” és többnyire könnyen meg is találják. Az információkat azonban nemcsak szövegesen (mondatokat formálunk, és egymás után tesszük), hanem táblázatokba, *adatbázisokba* rendezve is tudjuk tárolni.

„A nyelv alapú dokumentumok, azaz a szöveg és az adatbázis, eltérő minőségű és mértékű belső strukturáltsága alapján élesen elválasztódnak egymástól a szövegszerű és az adatszerű információkezelés módzatai. Az adatszerű információkezelés adatbázisokba rendezi a szövegben is kifejezhető nyelvi információt úgy, hogy az adatbázis magasabb fokú strukturáltsága miatt könnyebben és gyorsabban lehet a keresett információt kinyerni az effajta dokumentumokból. Nem véletlen, hogy a hálózaton keresztül elérhető tartalom egészében, nagyságrenddel nagyobb az adatbázisokba szervezett információ mennyisége a szövegszerű tartalom méretéhez képest” (Szakadát, 2007: 71).

A szövegszerű, statikus keresők számára egyszerűen elérhető tartalmat a weben *sekély web*nek szokták nevezni. A keresők ezeket az adatokat könnyen eléri, feltéve hogy az adott oldalnak létezik valamiféle linkkapcsolata a web felé.

A sekély web mellett *mély web*ről is szokás még beszélni. A mély web (deep web) fogalom az interneten tárolt olyan tartalmakat jelenti, amelyek a keresők számára a legtöbb esetben elérhetetlenek, nehezen feltérképezhetők. Ide tartoznak a különböző adatbázisok és a nem szöveges dokumentumok is. Ezeket ugyanis a keresők jellemzően nem, vagy csak igen kivételesen találják meg. (Pl. nehéz arra keresni, hogy egy bizonyos terméket bizonyos áron hol találunk meg, és ezek között van-e olyan bolt, ami vasárnap este is nyitva van. Ugyanakkor pl. az Amazon, a Facebook, a Twitter, a WikiPedia és a YouTube adatbázisából a Google képes találatokat felmutatni.)

Mivel az adatbázisok strukturáltságát a keresők nem képesek megérteni, ezért a bennük tárolt tartalmat sem tudják feltárni, értelmezni. „A keresőmotor megtorpan az adatbázis kapuja előtt.”¹² A kereső képes ugyan adatot kinyerni az adatbázisból, azonban ezzel az adattal nem tud mit kezdeni. A szöveget megtalálja, de a jelentését nem tudja értelmezni.

A sekély web – mély web elválasztása nem egyértelmű, a nehezen besorolható tartalmak a szürke zónába tartoznak.

Becslések szerint a mély weben nagyságrendekkel (400-500-szor) több adat található, mint a sekély weben. Egy 2001-es tanulmány (Bergmann, 2001) szerint a mély weben tárolt információ mennyisége 7500 terabyte, a sekély weben tárolt pedig 19 terabyte. A mély web 550 milliárd, míg a sekély web egymilliárd önálló dokumentumot tartalmazott. A Berkeley Egyetem egyik, 2002-ben végzett (extrapoláción alapuló) becslése szerint 91 850 terabyte a mély, és 167 terabyte a sekély weben tárolt információ becsült mennyisége (Kallinikos, 2006).

2.3. Keresők, keresés: megtalálják-e a keresők a releváns információkat és hogyan?

Megtaláljuk-e a keresett információt, és ha igen, várhatóan milyen sikerrel, ha keresők segítségével vesszük igénybe?

A weboldalak milliárdjain elérhető információról el tudják-e dönteni a keresőmotorok, hogy az ott található információ egy adott téma szempontjából mennyire releváns, vagy hogy az megfelel-e a valóságnak?

A dokumentumok ellenőrizetlensége miatt az interneten történő keresés alapvetően különbözik egy meglévő, lassan változó, kontrolláltan kezelhető dokumentumtárban (pl. könyvtárban) történő kereséstől (Szeredi & Lukácsy & Gergely, 2005: 30). Az internetes kereséskor nem elegendő, ha a kereső a keresőkérdésre pontosan illeszkedő dokumentumot ad ki. A legjobb találatoknak ugyanis a szöveges egyezésem túl egyéb jellemzői is vannak, úgymint a frissítési gyakoriság, minőség, az oldalra mutató hivatkozások száma, az oldal népszerűsége stb. (Szeredi & Lukácsy & Gergely, 2005).

Egy-egy kulcsszóra emellett rendkívül sok találatot kaphatunk, és nem mindegy, hogy a keresők ezeket a találatokat milyen sorrendben mutatják meg. Közhely, hogy a keresőben megjelenő találatok között kitüntetett fontossága van az első néhány találatnak. A felhasználók elvárják a keresőktől, hogy a legfontosabb, a kulcsszóhoz és a témához legjobban illeszkedő, mi több, a saját igényeik szerinti találatokat az elsők közé rangsorolják – ennél fogva itt is keresik azokat. A szemkamerával végzett tekintetkövetéses (eye-tracking) vizsgálatok is ezt az igényt igazolják (lásd: 4. ábra, hotspot- vagy más néven: hőtérkép). A felhasználók jellemzően az első három-négy, maximum öt találatot nézik meg és olvassák el leginkább, a többi találatra kevesebb figyelmet fordítanak.¹³

4. ábra A Google találati oldala (eye-tracking vizsgálat, eyetools.com, 2006)

A Google megbízásából 2009-ben elvégzett tekintetkövetéses vizsgálat (Google, 2009) hasonló eredménnyel járt (lásd: 5. ábra, hotspot-kép). A vizsgálat megerősítette, hogy a felhasználók valóban az első találat¹⁴ elolvasásával és értelmezésével kezdik a találati eredmények megismerését, aztán folytatják a másodikkal, harmadikkal stb. Ha rövid időn belül nem találják a keresett információt, új keresést indítanak.

5. ábra A Google találati oldala (eye-tracking vizsgálat, Google, 2009)

2.4. A hagyományos keresőrendszerek működése

A hagyományos keresőrendszerek mindegyike ugyanazon általános séma szerint működik: az egyes oldalakat a keresőrobotok meglátogatják és összegyűjtik. A megtalált oldalakat egy indexelő elemzi, kigyűjti belőlük a releváns – azaz az indexelendő – kifejezéseket és a könyveknél megszokott tárgymutatóhoz hasonló listát készít belőlük.

Keresés során a felhasználó által feltett kérdést a rendszer elemzi, feldolgozza és a korábban beindexelt oldalak között elvégzi a keresést. Az eredmény weblapok halmaza, amelyek mindegyike kapcsolódik a feltett kérdéshez. A keresőrendszerek működésének talán leglényegesebb pontja, hogy ezeket a weblapokat milyen sorrendben mutatja a kereső a felhasználóknak. Így az ilyen rendszerek „lélke” az indexelésben és a találatok sorba rendezésében rejlik.

Ez a fajta precíz sorrendezés a találatok számának növekedésével vált kiemelkedő fontosságúvá. Az egyes keresők legalapvetőbb sorrendezési szempontjai közé tartoznak többek között a megtalált kifejezések helyének és előfordulási gyakoriságának a vizsgálata és a frissítési gyakoriság.

A keresőrendszerek között talán a Google a legnépszerűbb, ennek egyik egyértelmű oka, hogy a találatokat minőségileg jobban rangsorolja, mint a többi kereső.¹⁵ Az általánosan elterjedt módszerek mellett ugyanis egy speciális algoritmust is megvalósít, amely az egyes oldalakhoz a linkstruktúrát alapul véve rendel fontosságot (Google PageRank).

6. ábra: „I am Googlebot. I control earth”. (Ford, 2002)

A Google PageRank működése részben a *bibliometria*¹⁶ elvein alapszik. A bibliometria a tudományos publikációk világába vezet bennünket, ahol is egy adott kutató munkájának tudományos rangját és tekintélyét publikációinak idézettsége adja. A tudományos publikálás egyfajta rangsor-elven működik: egy adott mű hány más munkát idéz, később hány más mű idézi az adott írást, illetve, hogy az adott idézetek mennyire számítanak fontosnak. Ez a tudományos publikációk világában elterjedt szemlélet és rendszer a Google működésének egyik alapelve. Larry Page és Sergey Brin¹⁷ együtt alkották meg a Google rangsorolási elvét (algoritmusát), amely nemcsak azt tartja számon, hogy egy adott oldalról mennyi hivatkozás mutat más oldalakra, hanem azt is figyelembe veszi, hogy egy adott oldalra mennyi link mutat. Emellett a rendszer számon tartja az egyes hivatkozásokhoz tartozó hivatkozások számát is, vagyis a hivatkozások alkotta *gráfot* (Battele, 2006).

A hagyományos keresőrendszerek többsége azonban olyan problémákkal küszködik, amelyek speciálisan az internet és a rajta lévő tartalmak sajátosságaiból adódnak: több milliárd oldal, sok terabyte-nyi rendezetlen adat és a gyorsan változó tartalom. Keresési problémát okozhatnak továbbá a dinamikus oldalak, az elgépelések és a

háttérben lévő, nehezen elérhető adatbázisok is.

2.5. A tökéletes keresés ideája

Napjaink keresői a találatok relevanciáját olyan szempontok szerint igyekeznek felderíteni és rangsorolni, mint például a frissítési gyakoriság, az oldalra mutató és az oldalról kifelé mutató linkek száma, a keresőkérdés előfordulásának mennyisége és egyéb, titkosan kezelt szempontok. De vajon „tudják-e” a keresők, hogy az adott felhasználó számára mi lehet a leginkább releváns találat? Tudják-e, hogy az adott oldalakon található információ (még ha sok link mutat is rá és gyakran frissítik) igaz-e? A kereső által válaszként rangsorolt oldalak illeszkednek-e a felhasználó igényeihez? Ezek a kérdések a „tökéletes keresés” ideájához vezetnek bennünket.

A „tökéletes keresés” és a tökéletes kereső a szemantikus web elképzelés központi kérdése. John Battele: *The Search (Keress!)* című könyvében a következőképpen ír a tökéletes keresésről:

„Milyen lehet az? Képzeljük el, hogy bármit kérdezhetünk, és nemcsak hogy a pontos, hanem a számunkra legtökéletesebb választ kapjuk, olyan választ, ami beleillik a kérdés kontextusába és szándékába, olyan választ, aminek adója mintha titokzatos, sőt hátborzongató módon pontosan tudná, kik vagyunk és miért kérdezzük azt, amit” (Battele, 2006: 208).

A tökéletes kereső virtuálisan tartalmazza a világ összes, rendelkezésre álló és kereshető tudását, legyen az kép, szöveg, hang, videó stb. Különbséget tud tenni az egyszerűen megválaszolható adatkérdések és a kifinomultabb keresőkérdések között.

A keresést a számítástechnika legnagyobb kihívást jelentő és legérdekesebb problémái között szokták számon tartani. Sok szakértő véli úgy, hogy a „keresés misztériumának folyamatos kutatása” (Battele, 2006: 14), a folyamatos fejlesztések eredményeképpen egyszer megtalálják azt a „kereskedelmi és tudományos varázsigét”, amely lehetővé teszi, hogy olyan számítógépeket, keresőmotorokat hozzunk létre, amelyek képesek úgy viselkedni és gondolkodni, mint az emberek (Battele, 2006).

3. A szemantikus web elképzelés

A szemantikus web elgondolás Tim Berners-Lee-től származik. Tim Berners-Lee-t úgy szokták emlegetni, mint aki az egész World Wide Web és a hozzá kapcsolódó technológiák atyja. „Adatok hálózata, globális adatbázis” ír egy 1998-as írásában a szemantikus web víziójáról Tim Berners-Lee. *Semantic Web Road* című map írásában (Berners-Lee, 1998) olyan viszonylag egyszerű és univerzális megoldást ajánlott a metaadatok strukturálására, amely a webet intelligensebbé, a keresést pedig egyszerűbbé teheti. Elképzelése szerint a szemantikus weben a weboldalak olyan kódokat tartalmaznának, amelyek a gépeket segítenék abban, hogy azok az egyes oldalak tartalmát megértsék (Battele, 2006).

Paul Ford, a szemantikus web egyik szellemi vezére egy dolgozatában Tim Berners-Lee gondolatait az akkori Google-lal kapcsolta össze, ahol többek között ez olvasható:

„Mi a szemantikus web? Lényegében csak egy módszer, amellyel a dolgokat úgy lehet leírni, hogy azt a számítógép is »megértse«. A folyamat alapja természetesen nem az értelem, hanem a logika, ahogy a középiskolában is tanultuk...” (Ford, 2002). [18](#)

Hermann Iván, a szemantikus webről szóló írásában hangsúlyozza, hogy a „szemantikus web” *elnevezés, sajnos, félreértésekre is vezetett, ezért fontos megjegyezni, hogy ez nem egy új web, amely a régit „elavulttá” tenné, hanem inkább a jelenlegi web kiterjesztése*” (Hermann, 2006).

Hermann Iván ugyanott kiemeli, akkor várhatjuk a programoktól, hogy azok képesek legyenek intelligens alkalmazások elvégzésére, ha precíz információt biztosítunk számukra a rendelkezésre álló adatokról, az adatok közötti összefüggésekről, azok nyelvéről stb.:

„...a weben lévő adatok között kapcsolatokat kell létrehozni, definiálni. Itt az »adat« lehet egyszerűen a weben lévő fájl (például egy online címlista), elérhető adat (például egy adatbázisban lévő rekord elérése valamilyen alkalmazási felületen keresztül) vagy *metaadat*, vagyis adat az adatról (például egy könyvtári katalóguscédula elektronikus változata). A szemantikus web ezt a problematikát próbálja megoldani. Ha röviden akarjuk jellemezni, akkor azt mondhatjuk, hogy „a szemantikus web célja egy olyan infrastruktúra létrehozása, amely lehetővé teszi a weben lévő adatok integrálását, a közöttük levő kapcsolatok definiálását és jellemzését, illetve az adatok értelmezését” (Hermann, 2006).

Ács Péter a következőképpen ír a szemantikus webről: „A szemantikus web fogalma azt igyekszik megragadni, hogy miként lehet megőrizni vagy gazdagítani a digitalizált mintázatok relevanciáját annak érdekében, hogy a szignifikáció szempontjából is lényeges gépi feldolgozás megvalósítható legyen” (Ács, 2009: 95), és kiemeli, hogy a szemantikus web technológiája azt a célkitűzést jelenti, hogy a weboldalakon megjelenő szöveges tartalom tartalmazzon olyan meta-leírásokat is, amelyek lehetővé teszik a további gépi feldolgozást.

Egy javasolt nézőpont

A szemantikus web elképzelést javaslatom szerint úgy érdemes tárgyalni, hogy megvizsgáljuk a lehetséges szereplőit az elképzelt szemantikus „színtérnek”. Vagyis külön beszélünk a keresőről, külön a (felcímkézendő) dokumentumokról és külön az ágensről (felhasználóról vagy userről, aki az adott keresést végzi).

3.1. Intelligens böngésző

A hagyományos keresés legnagyobb problémája az, hogy a keresők nem a fellelhető dokumentumok és a keresőkérdés *jelentésével* foglalkoznak, hanem kizárólag annak szöveges alakjával (azaz karaktert hasonlítanak össze karakterrel, vagyis a szemantika teljes hiánya jellemző). A szemantika hiányából pedig több probléma is fakad. Az információ-visszakeresés túlzottan a nyelvi információkra hagyatkozik, így például egy bizonyos nyelvű keresésre csak az adott nyelven ad (többnyire szöveges) találatokat, miközben bizonyos esetekben egy-egy képi találat hasznosabb lehet, mint a szöveges. Emellett a képek által tárolt információkat sem képesek a keresők automatikusan kinyerni.

A szemantikus web első számú szereplője az intelligens böngésző, amely képes a tartalomorientált keresésre. Megvalósítja – legalább részben – a tökéletes keresést, nem ad irreleváns, hamis vagy időben rosszul illeszkedő találatokat. Segítségére felér egy könyvtáros vagy a különleges tudakozón (197) bejelentkező alkalmazott segítségével. Abban ugyanis senki sem kételkedik, hogy az emberi munkaerő képes arra, hogy összetett adatok között keresse meg az éppen szükséges információt (pl. melyik jogszabályból következik az, hogy 2009-ben is utazhatok a barna, keményfedeles személyi igazolvánnyal Németországba?), és hogy megkülönböztesse egymástól a releváns és a kevésbé releváns információkat. De egy kereső képes lehet ilyen „szellemi” teljesítményre? A jövő keresője nem olyan, mint amelyeneket manapság használunk. Larry Page a jövő keresőjét egy könyvtárhoz hasonlította, aki tökéletesen ismeri és átlátja az emberi tudást.

A szemantika irányába mutató keresőprogramok fejlesztése sokakat foglalkoztat. Gazdasági potenciálját igazolja az a tény is, hogy csak 2004 és 2006 között a különböző, internetes kereséssel foglalkozó vállalatok 350 millió dollárt fektettek be az ilyen vagy ehhez hasonló böngészők fejlesztésébe (Stross, 2008).

A következőkben néhány fejlesztést mutatok be röviden.

„Search Engines are like sharks: If they stop moving, they die.”¹⁹

3.1.1. Google

Mint minden kereső, a Google is szeretne szemantikailag erős lenni. A vállalat elgondolása szerint „a legjobb keresőmotor képes felismerni, hogy a felhasználó valójában mire szeretne rátalálni”.²⁰ Ennek érdekében rendszeresen fejlesztenek és mutatnak be újabb és újabb mikro-alkalmazásokat, keresőrendszerüket nagyságrendileg hetente frissítik. Újdonságaikat a <http://googleblog.blogspot.com/> címen teszik közzé.

Ezek a mikroalkalmazások többnyire kisebb (nem szemantikus jellegű) „apróságok”, amelyek – ha a felhasználó ismeri őket – nagyban segíthetik a keresés folyamatát. Ilyen például a képek szín és méret szerinti kereshetősége vagy a kereső ablak számológépként való működése.

Nemrégiben bemutatott, magyar nyelven is elérhető fejlesztésük a SearchWiki. A mikroalkalmazás segítségével saját keresési eredményeiket rendezhetik át a felhasználók a nekik tetsző sorrendbe: előbbre sorolhatják a számukra fontos találatokat, a feleslegeseket pedig törölhetik a találatok közül. Módosításaikat a rendszer automatikusan elmenti. Beállításait és véleményüket megoszthatják a többi felhasználóval. (A keresés ebben az esetben a keresés „társas navigáció” felhangot kap.) A szolgáltatás kizárólag akkor érhető el, ha a felhasználó bejelentkezett a Google fiókjába (pl. a Gmail levelező rendszerbe), és a változtatások csak a felhasználó saját keresési eredményeit befolyásolják.

Intelligens keresőmotort feltételez a vállalat „Google Brain”²¹ megoldásáról szóló videója, ahol a felhasználó kérdést ír a kereső ablakba, és ha elüt valamit, akkor a kereső visszakérdez, javít, aztán néhány kérdés után előáll a megfelelő válasszal. (A Google-ról bővebben lásd még: 2.4.-es fejezet).

3.1.2. WebFountain²²

Hogyan tanulhatná meg a számítógép, hogy úgy működjön, mint egy tudományos szakkönyvtáros? A WebFountain a keresés probléma klasszikus, IBM-féle megoldása. Nem arra koncentrál, hogy napi több száz millió kulcsszóra válaszoljon, hanem összetett és specifikus kérdések megválaszolására készít megoldást. Elméletileg olyan keresőkérdéseket tehetnek fel a WebFountain meg nem nevezett ügyfelei, mint pl.: „Melyek azok a dokumentumok, amelyek legalább egy oldalnyi arab szöveget tartalmaznak, Közép-Keleten található és legalább két hasonló dokumentummal vannak kapcsolatban, de nem kapcsolódnak a hivatalos Al Dzsazeera weboldalhoz, és nem tesznek bennük említést terroristagyanús emberekről?” Vagy: „Mit mondanak a San Franciscó-i öböl környéki egyetemisták a benzin áráról?”, esetleg: „Milyen zenei stílust kedvelnek és mennyire népszerűek körükben az egyes zenészek?”

A WebFountain azért képes választ adni az ilyen összetett és specifikus kérdésekre, mert nemcsak indexeli a webet, hanem a kulcsszó-egyezésen alapuló eredményeket egy okos algoritmus segítségével fel is dolgozza. Crawlere alaposan letapogatja az oldalakat és számos szemantikai kategóriába sorolja azokat, emellett az oldalon található entitásokat címkézni tudja, valamint a köztük fennálló kapcsolatot is. A WebFountain számítógép-alkalmazása – elmondásuk szerint – kevesebb, mint 24 óra alatt a teljes webet feltérképezheti és újracímkézheti. Összehasonlításképpen: elosztott számítástechnikai felépítése miatt a Google egész indexének frissítése majdnem egy hónapig tart (bár egyes részeit sokkal gyakrabban frissítik).

3.1.3. GlobalSpec

A GlobalSpec az 1990-es évek közepén indult, mégpedig online katalógusként: az oldal a műszaki cikkekkel kapcsolatos katalógus alapú információkat töltötte fel egy hatalmas adatbázisba, amit aztán online formában elérhetővé is tett. Az évek folyamán a GlobalSpec hatalmas közösséggé nőtte ki magát, de nem tudott minden, a mérnöki közösségből érkező kérdésre válaszolni. Ekkor a GlobalSpec vezetői kifejlesztették az „Engineering Web” elnevezésű fókuszált keresési terméket. Mintegy 100 ezer olyan oldalt indexált a keresőjük, amely a megítélésük szerint a mérnöki tudományok körébe tartozó releváns információt tartalmazott. Ekkor nemcsak a nyilvános weboldalakat, hanem olyan különböző adatbázisokat is feltérképeztek, amelyek a főbb nyilvános keresőprogramok számára nem kereshetők (pl. felhasználói jogok, szabadalmi oldalak).

A GlobalSpec jelentős mértékben tárgykör-specifikus, azonban a web „kigyomlálásával” jobb eredményeket ad, így utat mutat az erős vertikális keresőprogramok nagy tömegének megteremtése felé.

3.1.4. A tökéletes kereséshez vezető lehetséges út: metakeresők

Képzeld el, hogy szinte minden témának a világon lesz GlobalSpec jellegű vertikális keresője. Képzeld el azt is, hogy ezen keresők mindegyikén a Google vagy a Yahoo végigküldi crawlerjét, és mint valamiféle metakereső, több száz vagy ezer tárgykör-specifikus oldal találatai között keres. Találatai már tartalmazzák a mély webnek tartott adatbázisok adatait is, hiszen a tárgykör-specifikus keresők a téma szempontjából legfontosabb adatbázisokban is képesek tájékozódni. A tökéletes kereséshez Battele szerint talán úgy juthatunk közelebb, hogy ha több ezer kisebb, a saját tárgykörét tökéletesen feldolgozó kereső eredményeit koncentráljuk.

3.2. Dokumentumok, adatbázisok

3.2.1. Nyitott adatbázis:²³ elárulják a keresőnek az adatbázis szemantikáját²⁴

A szemantikus webről mint „értő webről” is szokás beszélni, ebben az esetben a hangsúly azon a célon/elképzelésen van, hogy a gépeket – beleértve a keresőrendszereket is – megtanítsuk „gondolkodni”. A morfológiai-szintaktikai-szemantikai nyelvtchnológiai hármasság (szintek) közül a számítógépeket egyelőre az első, a morfológiai szintre tudtuk „éppen hogy” megtanítani. Karaktereket képesek ugyan összehasonlítani karakterekkel, el tudják dönteni a szavakról, hogy azok toldalékoltak-e vagy sem, de nem tudják eldönteni, hogy egy adott kifejezés (pl. „a cipő szomjas”²⁵) helyes-e. Ahhoz ugyanis, hogy az összetett mondatokat is kezelni tudják a gépek, megértsék, és elemezni tudják azokat, évtizednyi időre lesz szükség. Ez után következhet majd, hogy a gépeket szemantikára tanítsuk pl. annak érdekében, hogy el tudják dönteni egy mondatról, hogy az értelmes vagy értelmetlen.

Ehhez azonban az is lényeges lenne, hogy a keresőprogramok „értsék” a weben lévő adatbázisokat és hozzá tudjanak férni az azokban tárolt adatokhoz. A keresés témakörével foglalkozó szakemberek szerint a keresés kérdése tíz százalék alatti (kb. ötszázaléknyi) mértékben megoldott. Szakadát István szerint több tíz évnire vagyunk attól, hogy a keresőrendszerek ne torpanjanak meg, ha a weben egy-egy adatbázissal találkoznak. A weben a legtöbb információt strukturáltan adatbázisokban tároljuk (mély web). Mindaddig, amíg az adatbázisok belső struktúráját nem ismerik és értik a keresőrendszerek, addig a bennük lévő tartalmat sem tudják találatként megjeleníteni. A mély web feltárásához arra lenne szükség, hogy az adatbázisok belső logikáját nyissák meg a keresőrendszerek felé, hogy azok az adatbázisokból is képesek legyenek találatokat felmutatni.

3.2.2. Metaadatokkal felcímkézni a dokumentumokat²⁶

A szemantikus világháló elgondolás két alapötleten nyugszik: egyrészt a metaadatok erőforrásokhoz való kapcsolásán, másrészt azon az elgondoláson, hogy ezen metaadatok segítségével következtetni is kell tudni az adott dokumentum tartalmára.

Amióta dokumentumokat hozunk létre, természetes igény azok tárolása, valamint az az igény is, hogy az archívumunkban tárolt dokumentumok között keresni tudjunk és a szükséges dokumentumot meg is tudjuk találni. Ennek érdekében a dokumentumokhoz kiegészítő információkat, metaadatokot kell rendelnünk. Ennél fogva a dokumentum, a metaadat és a keresés fogalmi elválaszthatatlanok egymástól (Szakadát, 2007: 114-115).

A weben megtalálható információk jelentéssel való felruházásának egyik lehetséges módja a metainformációk társítása. A webnek eddig is részei voltak a metainformációk: a META nevű HTML-elem kifejezetten a metainformációk megadására szolgál. A metaadatok használata általános eszköz arra, hogy a különböző erőforrásokhoz jelentést társítsunk. Ha egy-egy erőforrás jellemzőit meg tudnánk adni úgy, hogy az a gépek (keresők) számára feltérképezhető legyen, óriási lépést tehetnénk az intelligensebb kereshetőség felé. Ehhez arra lenne szükség, hogy ezeket a metaadatokot egységesen szolgáltatassák magukról a dokumentumok, adatbázisok.

A webes tartalom jelentéssel való feltöltésével az XML nyelv lehet a felhasználók segítségére, amely a World Wide Web Konzorcium (W3C) ajánlása is egyben. A weboldalakon leggyakrabban használt nyelv, a HTML is leírható XML-ben, az így létrejövő XML alkalmazás az XHTML-nyelv, melyet sokan a HTML nyelv 5-ös verziójának tekintenek. (A neten jelenleg megtalálható oldalak jellemzően a sok hibát megengedő és korigálni tudó HTML 4-es verziójával íródtak.)

A szemantikus világháló elmélet azt célozza meg, hogy az átvitt, tárolt információ a felek számára egyértelmű legyen, és amennyiben ez megvalósul, akkor a keresőrobot is érteni fogja bizonyos internetes erőforrások tartalmát. Ezzel együtt az információt a gépek számára feldolgozható és érthető formában kell tárolni.

Ez utóbbira az RDF-elképzelés szolgálhat. Az RDF nyelv (Resource Description Framework – Erőforrás-leíró Keretrendszer) segítségével ugyanis tetszőleges webes tartalomhoz társíthatunk szabványos módon metainformációt, azaz jelentést. (Az RDF nyelv használata a szabványos és javasolt mód a metainformációk leírására.)

Az RDF nyelv képes arra, hogy tetszőleges erőforráshoz metaadatokat kapcsoljon. Erőforrás pedig bármi lehet, aminek van Általános Erőforrás-azonosítója (Universal Resource Identifier), azaz URI-ja. Ezeknek az erőforrásoknak a szemantikus web elképzelésben alapvető szerepük van, mert egyértelműen azonosíthatnak erőforrásokat, emellett lehetővé teszik, hogy a weben található információkhoz metaadatokat társíthassunk. Az RDF által leírt metainformációkat az internetes keresőrendszerek használhatják fel az intelligensebb és emberközpontúbb keresés érdekében. A metaadatok, illetve a fájlok pontos leírása azonban még nem elegendő ahhoz, hogy az internetes keresés során a rendszerek következtetni is tudjanak (pl. valaki barátait az „ismerős” szóra való kereséskor is megtalálja). Ehhez további specifikációk szükségesek, ugyancsak az RDF-sémán belül.

Az RDF-leírásokkal kapcsolatban is megjelenhetnek azok az aggodalmak, miszerint senki sem garantálja, hogy az egyes oldalak tulajdonosai minden esetben hiteles információt adnak magukról és hogy nem „hazudnak” annak érdekében, hogy a keresőknek előkelőbb helyen szerepeljenek. Azonban a web fejlődési iránya éppen az ilyen megbízhatatlan és a megbízható tartalmak elkülönítésében is rejlik, ezt szolgálják a különböző, nehezen manipulálható technikák, mint pl. a Google PageRank szolgáltatása.

Az RDF-források felhasználására példa az Open Directory Project (ODP), egy nyitott, szakmai és egyéb linkeket tartalmazó, rendszeresen karbantartott, nem üzleti webes katalógus az RSS (RDF Site Summary), vagy például a Princeton Egyetem által fejlesztett, online elérhető szótár, a WordNet. A WordNet²⁷ (7. ábra) több százezer kifejezést tartalmaz és speciális abban az értelemben, hogy a szavak között bizonyos relációkat is le tud írni.

7. ábra A WordNet kereső találati oldala

3.3. User, aki megtanul (hatékonyan) keresni

Az elképzelt szemantikus színtér része egyben annak elképzelt felhasználója – user vagy ágens – is, aki használja is és „építi” is a hálót, segíti a keresés és a kereső tökéletesítését. Aki adja a tudását, többedmagával rendszeresen frissülő online enciklopédiát hoz létre, dokumentumokat címkéz fel pontos és releváns metaadatokkal, vagy – akár anélkül, hogy tisztában lenne vele – nyomokat hagy maga után. Ha kíváncsi valamire, feltételezi, hogy a keresett információ valahol, valamilyen formában megtalálható a weben, így nekiáll és megkeresi.

Keresés közben többféle navigációs és keresési stratégiával is élhet: különbséget szoktak tenni a searching és a browsing között. Keres valamit a felhasználó, a keresett kifejezést beírja a keresőprogramba, az pedig valahogyan válaszolni fog rá – ez a searching. Szeretné megtudni egy idegen szó pontos jelentését magyarul, beírja a szótárprogramba, és várhatóan egy kattintás múlva a keresett kifejezést látni fogja a saját nyelvén – ez is searching. Ha nem tudja a pontos kereső kifejezést, de tudja, hogy nagyjából mire kíváncsi, igénybe veheti pl. a tematikus linkgyűjtemények segítségét – ez a browsing. Megnéz egy kifejezést a nyomtatott szótárban vagy az enciklopédiában, és még körülnézeget egy kicsit – ekkor is „browsol”, csak offline.

Ezektől különbözik a harmadikféle navigáció-típus, az egyszerű befogadás. Legismertebb példája a tv-nézés, amikor a felhasználó dolga nem több, minthogy beállítson egy programot a készüléken, üljön előtte és nézze. A keresés két fentebb jelzett módja (searchin–browsing) aktivitást vár a felhasználótól (míg a tv-nézés kevésbé).

A sikeres kereséshez elengedhetetlen, hogy a felhasználó ismerje a lehetőségeit online: tudja, hogy milyen kulcsszavakat érdemes beírnia, és mit kell tennie, ha olyan weboldallal találkozik, ahol adatbázis típusú információt kell lekérnie.

A különböző felhasználók különbözőképpen lehetnek keresőtudatosak. Vannak, akik gyorsabban találják meg a keresett oldalt vagy a szükséges információt, és vannak olyanok is, akik nagyon nehezen boldogulnak, amikor online formában szeretnének információhoz jutni. A felhasználó sikerének alapja, hogy ismerje jól a keresőt, amit használ, bizonyos szinten értse annak működését, és alap szinten ismerje a kereső belső logikáját. Tudja, hogyan érdemes rákeresni az egyes kifejezésekre, hogyan érdemes a pontosabb találat érdekében több kifejezést egymás mellé írnia stb. (Ugyanez érvényes vice versa: a sikeres keresők ismerik a felhasználók keresési szokásait, pl. a keresési adatok és hibák alapján felajánlják a hibásan beütött keresőszavak javítását stb.).

A navigációs stratégiák között ki szokták még emelni a társas navigációt (social navigation) is, amelynek lényege, hogy a felhasználók egymás ajánlásait követik a keresés és a navigáció során. Ezek legtermészetesebb módja, amikor két felhasználó interakciót folytat, és az egyikük információt – tanácsot – kér a másiktól. Példája a tematikus linkgyűjtemények létrehozása is, amelyek egyik fontos sajátossága, hogy a létrehozó alapvetően nem anyagi érdekből készíti el a linkgyűjteményt. Célja a többi felhasználó segítése, esetleg saját szakértelmének bizonyítása, igazolása. A szemantika hiányára első körben többek között az ilyen, emberek által összeállított és válogatott katalógusok nyújthatnak megoldást (Open Directory Project, Startlap oldalak stb.), illetve a forgalmi információk figyelésén alapuló módszerek. (A forgalmi információk követésének – milyen zenéket szeret a felhasználó a YouTube-on hallgatni, milyen oldalakat néz gyakrabban – nem a szemantika az alapja, hanem a forgalmi adatok.) Valószínűsíthetően a web fejlődésének útja nem (kizárólag) a szemantika, hanem inkább a társas navigáció intézménye (is) lesz.

Másfajta kezdeményezés a „collaborating filtering”, amikor is a felhasználókat – forgalmi adatok és statisztikai paraméterek alapján – ízléscsoportokba sorolják (pl. az Amazon.com-on vagy a legújabb hazai próbálkozásként a Bookline.hu-n). Az előbbi szofisztikáltabb megoldás, az utóbbira kíváncsian tekintünk.

Összefoglalás

Írásomban röviden áttekintettem a web 1.0 és a web 2.0 történetét, összehasonlításuk alapját. Írtam a web 3.0 egyik lehetséges aspektusáról, a szemantikus webről, azon belül a keresés alapproblémáiról, bemutattam, hogy mi alapján határolják el egymástól a sekély webet, szürke webet és a mély webet. Vázoltam a hagyományos keresőrendszerek működését és írtam a tökéletes keresés ideájáról. Ezután bemutattam a szemantikus web elképzelést, és egyenként írtam az elképzelt lehetséges szemantikus szintér résztvevőiről: az intelligens böngészőről, a kereshető dokumentumokról és adatbázisokról, valamint a userről – aki ismeri lehetőségeit, a kereső belső logikáját és ennek köszönhetően képes is keresni a kereshető dokumentumok között. A szemantikus webről beszélve érdemes ezen szereplők mindegyikére egyforma hangsúllyal tekinteni. Lezárva az előbbi gondolatokat, röviden bemutattam néhány módszert, amelyek a szemantika hiányára nyújthatnak első körben ideális megoldást.

A Tim Berners-Lee által megálmodott szemantikus web elképzelés sokak szerint megvalósíthatatlan és mindig is álom marad, hiszen felbecsülhetetlen mindaz a fejlesztés, amit annak érdekében kellene tenni, hogy a keresők képesek legyenek „megérteni” a begépelte kérdést vagy keresőszót. Azonban – visszatérve az írás elején szereplő idézetre – éppen az ilyen, megvalósíthatatlannak tűnő álmok és elképzelések változtathatják meg a világot, és ahogy láthattuk: a szemantikus web elképzelés már most is sokakra hat ösztönzőleg. Számos fejlesztés, program, mikroalkalmazás és komoly, nagy ívű fejlesztés köszönhető Berners-Lee elképzelésének, és az ilyen fejlesztők és fejlesztéseik vihetnek bennünket közelebb a tökéletes keresés ideájának valósággá válásához.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom Szakadát Istvánnak, aki értékes gondolataival segítette a téma további kifejtését, valamint Horányi Özsébnek és Síklaki István témavezetőmnek, illetve a Kommunikációtudományi Doktori Iskola hallgatóinak, hogy észrevételeikkel és hozzászólásaikkal segítették a terület szélesebb körű feltérképezését.

Irodalom

Ács Péter (2009): *A web mögött. Médiakutató*, nyár.

Battele, John (2005): *The Search: how Google and its rival rewrote the rules of business and transformed our culture*. New York : Portfolio.

Kallinikos, Jannis (2006): *The consequences of information: institutional implications of technological change*. Northampton: Edward Elgar Publishing.

O'Reilly, Tim & Battele, John (2009): *Web Squared: Web 2.0 Five Years On. Special Report*. H.n.: O'Reilly - Techweb.

Stross, Randall (2008): *Planet Google*. New York: Free Press.

Szakadát István (2007): *Egyben az egész, egytől egyig*. Budapest: Typotex.

Szeredi Péter & Lukácsy Gergely (2005): *A szemantikus világháló elmélete és gyakorlata*. Budapest: Typotex.

Online források

Bergman, Michael K. (2001): White Paper, The Deep Web: Surfacing Hidden Value. University of Michigan, University Library. <http://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=jep;view=text;rgn=main;idno=3336451.0007.104> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 1.).

Berners-Lee, Tim: Semantic Web Road map, 1998. <http://www.w3.org/DesignIssues/Semantic.html> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 1.).

Brin, Sergey - Page, Larry: The Anatomy of a Large-Scale Hypertextual Web Search Engine <http://infolab.stanford.edu/~backrub/google.html> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 1.).

Csordás Attila: A feltölthető világ - Web 2.0. *Magyar Narancs* XVII. évf. 46. szám - 2005-11-17. <http://www.mancs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&id=12407> (utolsó letöltés: 2009. december 30.).

EyeTools (2005): Eyetools Google Search. http://eyetools.com/blog/images/google/eyetools_google_search.jpg; http://blog.eyetools.net/eyetools_research/2005/03/eyetracking_goo.html (utolsó letöltés: 2009. július 31.).

Ford, Paul (2002): How Google beat Amazon and Ebay to the Semantic Web. http://www.ftrain.com/google_takes_all.html (utolsó letöltés: 2009. július 31.).

Google (2009): Eye-tracking studies: more than meets the eye. <http://googleblog.blogspot.com/2009/02/eye-tracking-studies-more-than-meets.html> (utolsó letöltés: 2009. július 31.).

A Google SearchWiki már magyarul is elérhető (2009), sg.hu. Sz.n.
http://www.sg.hu/cikkek/67116/a_google_searchwiki_mar_magyarul_is_elerheto (utolsó letöltés: 2009. július 31.).

Google, Adatvédelmi központ > Adatvédelmi irányelvek (2009) <http://www.google.com/intl/hu/privacypolicy.html>
(utolsó letöltés: 2009. december 30.).

Google, Official Google Blog (2008): Another step to protect user privacy,
<http://googleblog.blogspot.com/2008/09/another-step-to-protect-user-privacy.html> (utolsó letöltés: 2009. december 30.).

Hantos Gyöngyi (2009): Á propos web 3.0. <http://blog.ladyuser.eu/> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 1.).

Herman Iván (2006): Szemantikus Web: egy rövid bevezetés. Budapest: W3CŽ.
<http://www.w3.org/2006/Talks/0318-Budapest-IH/cikk.html#sdfootnote1sym> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 1.).

MG Siegler (2009): It's Google On Red Bull, Or Something <http://www.techcrunch.com/2009/08/10/caffeine-its-google-on-red-bull-or-something/> (utolsó letöltés: 2009. december 30.).

O'Reilly, Tim (2005): What Is Web 2.0. Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software
<http://oreilly.com/web2/archive/what-is-web-20.html> (utolsó letöltés: 2009. augusztus 1.).

Mari Vállez, Mari-Carmen Marcos. Libraries in a Web 2.0 environment (2009) „Hipertext.net”, num. 7, 2009.
<http://www.hipertext.net/english/pag1037.htm> (utolsó letöltés: 2009. december 30.).

Wormell, I. (1999): Online searching is like gold-washing. Az online keresés olyan, mint az aranymosás. In: 1999, BME. 46. évfolyam (1999) 6. szám. http://tmt.omikk.bme.hu/print.html?id=1808&issue_id=12 (utolsó letöltés: 2009. augusztus 1.).

Lábjegyzetek

1

A következő írás 2009 derekán készült, mivel azonban az online világban már fél év is jelentős időnek számíthat, a szerző a kész anyagot 2009 végén - 2010 elején néhány gondolattal kiegészítette.

2

„A netnek ezt a megváltozott, kollektív tudásmegosztáson és tartalomgeneráláson alapuló architektúráját két amerikai fickó, Dale Dougherty és Craig Line nevezte el web 2.0-nak. Tavaly (2004-ben, a szerz.) San Franciscóban rendezték meg első konferenciájukat, idén októberben a másodikat. A koncepció fő ideológusa a ténylegesen használható számítógépes kézikönyvek kiadásával hírnevet szerzett kaliforniai Tim O'Reilly, a szabad szoftver és open source mozgalma” (Csordás, 2005).?„The term Web 2.0 was coined by Dale Dougherty (O'Reilly Media) and Craig Cline (MediaLive) in 2004 when they performed a study on the web and confirmed that after the downfall of the dot.com companies, those that survived offered new services based on applications that created dynamic pages and interaction with the user”?(Vállez & Marcos, 2009).„The term Web 2.0 was coined by Dale Dougherty (O'Reilly Media) and Craig Cline (MediaLive) in 2004 when they performed a study on the web and confirmed that after the downfall of the dot.com companies, those that survived offered new services based on applications that created dynamic pages and interaction with the user”?(Vállez & Marcos, 2009).(Vállez & Marcos, 2009).

3

Pl.: <http://blog.tquadrado.com/?p=36>

4

V.ö.: pl. Tim Bray - Not 2.0? <http://radar.oreilly.com/archives/2005/08/not-20.html>

5

http://online.blogter.hu/7585/mi_a_kulonbseg_a_web_10_es_a_web_20_kozott

6

A szemantikus web elképzelés korábban létezett, mint az, amit később web 2.0-nek neveztek el.

7

Battele, 2006:A könyvben a tanulmány forrására nincs pontos hivatkozás.

8

Pingdom: How we got from 1 to 162 million websites on the internet. ?
<http://royal.pingdom.com/2008/04/04/how-we-got-from-1-to-162-million-websites-on-the-internet/>
Notes on the numbers: The definition of what counts as a website varies, but the numbers here are hostnames connected to sites that respond. The numbers from Netcraft (August 1995 and onward) include parked pages as well, so it is larger than the number of "active" websites.

9

About.com. <http://womeninbusiness.about.com/b/2009/02/08/demographics-show-number-of-websites-in-billions-why-good-seo-is-so-imporant.htm>

10

... vagy vicces formában párhuzamba állítani. Lásd a 2009 őszén terjedő linket - <http://www.insideyoursearch.com/> -, amely egy olyan weboldalra vezet, ahol azt láthatjuk, hogyan is működik „valójában” (SIC!) a Google. Az oldalt megnyitva könyvtárra emlékeztető belső teret és egy kardigános könyvtáros nőt láthatunk, aki a keresett kifejezéssel kapcsolatos információkat könyvekből keresi ki, közben listát készít belőlük. A keresés eredménye természetesen a Google találati listája.

11 Igaz: az online világban sem mindegy, hogy hol (milyen szintéren) teszi ezt.

12 Szakadát Isván szóbeli közlése alapján.

13 Az így megjelenő formát „arany háromszög”-nek is szokás nevezni, mivel a „forró pontok” háromszöget formálnak.

14 A 2-es ábrán látható Google találati oldalon csak természetes, „organikus” találatok láthatóak, hirdetések nem.

15 És személyre szabottabban is. Ehhez azonban a felhasználónak el kell fogadnia, hogy a találatok pontosítása érdekében a Google 18 (!) hónapig tárolja és feldolgozza bizonyos személyes adatait, pl. egy vagy több cookie-t – azaz egy-egy karaktorsorozatot tartalmazó kis fájl – küld a számítógépére, amely(ek) révén böngészője egyedileg azonosítható lesz. A felhasználónak többek között el kell fogadnia azt a tényt is, hogy a Google szolgáltatásainak elérése során a vállalat szerverei rögzítik az IP-címét, a böngészője típusát és annak nyelvét, a webes kérését és annak időpontját, valamint a böngészőjének egyedi azonosítását lehetővé tévő egy vagy több cookie-t. ?A vállalat célja a személyes adatok feldolgozásával elmondása szerint pl. „Szolgáltatásainknak a felhasználók részére történő biztosítása, ideértve a személyre szabott tartalom és a hirdetések megjelenítését is”, „A szolgáltatásaink fenntartása, védelme és tökéletesítése érdekében végzett ellenőrzés, kutatás és elemzés”, „Új szolgáltatások kifejlesztése”.?Az adatvédelmi irányelvek leírásánál a vállalat hozzáteszi: „A személyes adatoknak a szolgáltatásaink számára történő beküldése megtagadható. Ekkor azonban előfordulhat, hogy a Google nem fogja tudni biztosítani ezeket a szolgáltatásokat.”?Google, Adatvédelmi központ > Adatvédelmi irányelvek,A vállalat célja a személyes adatok feldolgozásával elmondása szerint pl. „Szolgáltatásainknak a felhasználók részére történő biztosítása, ideértve a személyre szabott tartalom és a hirdetések megjelenítését is”, „A szolgáltatásaink fenntartása, védelme és tökéletesítése érdekében végzett ellenőrzés, kutatás és elemzés”, „Új szolgáltatások kifejlesztése”.?Az adatvédelmi irányelvek leírásánál a vállalat hozzáteszi: „A személyes adatoknak a szolgáltatásaink számára történő beküldése megtagadható. Ekkor azonban előfordulhat, hogy a Google nem fogja tudni biztosítani ezeket a szolgáltatásokat.”?Google, Adatvédelmi központ > Adatvédelmi irányelvek,Az adatvédelmi irányelvek leírásánál a vállalat hozzáteszi: „A személyes adatoknak a szolgáltatásaink számára történő beküldése megtagadható. Ekkor azonban előfordulhat, hogy a Google nem fogja tudni biztosítani ezeket a szolgáltatásokat.”?Google, Adatvédelmi központ > Adatvédelmi irányelvek,Google, Adatvédelmi központ > Adatvédelmi irányelvek, <http://www.google.com/intl/hu/privacypolicy.html>?Google, hivatalos blog: Another step to protect user privacy, <http://googleblog.blogspot.com/2008/09/another-step-to-protect-user-privacy.html>

16 Bibliometria: hagyományosan a dokumentációs anyagok kvantitatív mérésével foglalkozó tudomány. A bibliometria által mért hivatkozási analízis leginkább használatos származtatott mértéke a *folyóiratok impakt faktora*. A bibliometria tudományos diszciplína, részterületei közé tartoznak az *informetria*, a *szcientometria*, valamint a *technometria*; ezek nem teljesen tiszta fogalmak, a terminológiában némi zavar tapasztalható (Wormell, 1999).?Bibliometria: „az írott dokumentumok és idézetstruktúrájuk tudománya” (Battele, 2006: 65).Bibliometria: „az írott dokumentumok és idézetstruktúrájuk tudománya” (Battele, 2006: 65).

17 A témában – a Google működéséről – írt közös tanulmányuk: The Anatomy of a Large-Scale Hypertextual Web Search Engine manapság a legtöbbször idézett, internetes kereséssel foglalkozó tanulmány a világon (Battele, 2006).

18 A cikkben Ford annak a forgatókönyvét is felvázolja, ahogyan a GoogleBot, a Google indexelő programja ellenőrzése alá vonhatja az egész világot. (Lásd: 6. ábra)

19 „A böngészők olyanok, mint a cápák. Ha nem mozognak/fejlődnek, meghalnak.”?MG Siegler: It's Google On Red Bull, Or Something. ?<http://www.techcrunch.com/2009/08/10/caffeine-its-google-on-red-bull-or-something/>MG Siegler: It's Google On Red Bull, Or Something. ?
<http://www.techcrunch.com/2009/08/10/caffeine-its-google-on-red-bull-or-something/>
<http://www.techcrunch.com/2009/08/10/caffeine-its-google-on-red-bull-or-something/>

20 Peresztegi Zoltán, a Google magyarországi üzletfejlesztési vezetője.
http://www.sg.hu/cikkek/67116/a_google_searchwiki_mar_magyarul_is_elerhető (Utolsó letöltés: 2009. július 31.).

21 <http://googlesystem.blogspot.com/2006/03/google-brain.html>

22 A WebFountain és a GlobalSpec fejlesztéseket, valamint a metakereső-elképzelést részben John Battele írása (Battele, 2006) alapján mutatom be.

23 Az adatbázisok és a morfológiai-szintaktikai-szemantikai hármasság témával kapcsolatos fontosságára Szakadát István hívta fel a figyelmemet.

24 Szemantika: „A szemantika valójában a jelentés tanulmányozása, de attól függően, hogy pontosan milyen jelrendszerekről beszélünk, és milyenek a szemantikánk által követendő módszerek, többféle tárgy kutatásán keresztül valósulhat meg a szemantikai kutatás. (...)A szemantika az a tudomány, amely – hozzávetőleg – a nyelvi kifejezések és azon tárgyak (vagy 'tényállások') közti bizonyos relációkkal foglalkozik, amelyekre ezek a

kifejezések »vonatköznak«” Kommunikációtudományi Nyitott Enciklopédia, Pete Krisztián: Szemantika szócikk. <http://ktnye.akti.hu/index.php/Szemantika>

25

A „cipő szomjas” példa Szakadát Istvántól származik.

26

A 3.2.2 fejezetet megírásakor Szeredi Péter & Lukácsy Gergely (2005):A szemantikus világháló elmélete és gyakorlata c. könyvben olvasható információkra támaszkodtam.

27

A WordNet Search - 3.0: <http://wordnet.princeton.edu/perl/webwn>

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

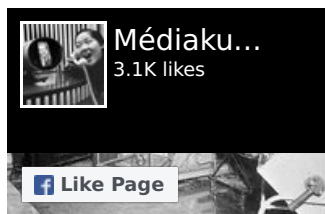
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2010 tavasz

Új média

[Kupi Dániel:](#)

A magyarországi számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok, 1987-2009

Tanulmányomban a magyarországi számítógépes játékokkal foglalkozó magazinokat mutatom be, a kezdetektől napjainkig. Először is a legelső ilyen jellegű lapok (Spectrum Világ, Commodore Világ), illetve a három legjelentősebb, jelenleg is létező itthoni magazin (576 KByte, PC Guru, GameStar) történetét ismertetem, összefüggésben közvetlen elődeikkel vagy utódaikkal. Ezt követően bemutatom az ilyen lapok általános, tartalmi felépítését, illetve röviden kitérek a külső jellemzőikre.

1. Bevezető

A magyarországi számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok készítői, olvasói a fejlett magyar számítástechnika úttörői közé tartoznak. Azok, akik kezdetben először foglalkoztak a számítógépekkel, a programokkal, játékokkal, többek között játékok programozásával tanulták meg azt, amivel napjainkban működtetik a számítástechnika világát. Például azok, akik ma a televízióban látható időjárás-jelentések programját írták, húsz évvel ezelőtt még maguk is szenvedélyes játékosok és játékkészítők voltak. Továbbá nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy a számítógépek, a számítástechnika és a játékok is az életünk részévé váltak. Napjainkban a fiatalok már együtt nőnek fel ezekkel a készülékekkel, beleszületnek a modern technika, az internet használatába; milliós előfizetői bázissal rendelkező online játékokkal játszanak. Ezeket a rétegeket a tanulmányban tárgyalt médiumok érintik, szólatatják meg, ők szólnak hozzájuk közvetlenül.

A lapok részletesebb bemutatása előtt fontos kitérni a magazinok alapvető tulajdonságaira, illetve a megjelenésük kezdetével párhuzamos fontosabb történelmi eseményre, a rendszerváltásra is. A nyomtatott sajtó termékei közül a magazinok csoportja a legnépesebb. Ennek oka az, hogy minden egyes lap a teljes olvasóközönség egy kis szeletét célozza meg. Egy országos napilaphoz képest ugyan kevesebben vásárolják őket és ritkábban jelennek meg, mégis életképesnek bizonyulnak, köszönhetően többek közt a hirdetőknak.¹ A hirdetőknak mindig is nagy gondot jelentett, hogy közvetlenül a célközönséghez juttassák el a reklámokat. A magazinok pedig szakosodott, szűk réteghez szóló jellegzetességüknek köszönhetően ideális megoldássá váltak, hiszen a hirdetők szinte közvetlenül tudtak szólni az érdekeltségi körüknek (például a számítástechnikai üzlet a számítástechnikai magazinokban hirdet).

Magyarországon az államszocializmus időszakában az 1980-as évekig a jellemző az ál-sajtópiaci helyzet volt. Látszólag a gazdasági törvényszerűségek (például kereslet-kínálat) uralták a piacot, de a valóságban felülről irányították: szabályozták, hogy egy-egy lap mennyi papírt használhat, mekkora lehet a szerkesztőség, központi előírásokat és szóbeli utasításokat kellett betartaniuk, ráadásul a lapalapítást engedélyeztetéshez kötötték. A keresztfinanszírozási rendszer pedig lehetővé tette, hogy a sikeres lapok nyereségéből fenntartsák azokat a lapokat, melyek sikertelenek voltak ugyan, de a központi irányítás mindenképp életben akarta tartani őket. Összességében a körülmények nem bizonyultak kedvezőnek egy számítógépes játékokkal foglalkozó magazin elindításához.

A szocialista gazdasági rendszer az 1980-as években gyengülni kezdett, a KGST sem tudott már annyi támogatást nyújtani, mint az azt megelőző időszakban. Az infláció az 1980-as években felgyorsult, a keresztfinanszírozási rendszer már nehezen volt fenntartható. A nyomtatott sajtó szempontjából választóvonalnak tekinthető a rendszerváltás éve, ugyanis 1989-ben szűnt meg a lapengedélyeztetés, aminek hatására magánvállalkozások is lapkiadásba fogtak. A régi újságoknak az újonnan megjelenő kiadványokkal versenyezve kellett a piacon maradnia. „1989 és 1993 között minden évben ezernél több új lapot vettek nyilvántartásba” (Juhász, 2005: 166), ekkortájt jelentek meg a számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok is a piacon.

2. A számítógépes játékokkal foglalkozó magyarországi magazinok

Az alábbiakban, a teljesség igénye nélkül, röviden ismertetem a hazai számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok történetét. Vizsgálódásaim középpontjában a legelső ilyen jellegű lapok (Spectrum Világ, Commodore Világ), illetve a három legjelentősebb, legnagyobb múltra visszatekintő és jelenleg is aktív itthoni magazin áll (576 KByte, PC Guru, GameStar), összefüggésben közvetlen elődeikkel vagy utódaikkal.

Spectrum Világ (1987-1990)

A Spectrum Világ (röviden SpV) a magyarországi számítógépes játékokkal foglalkozó lapok körében úttörőnek számít, ezt tekinthetjük a legelső ilyen jellegű kiadványnak. A Spectrum Világot 1987-ben alapította Rucz Lajos, Székely László és Kiss László. Az 1980-as évek második felében mindhárman az LSI nevű számítástechnikai cégnél dolgoztak. Az LSI számítástechnikával, számítógépekkel, programozással kapcsolatos könyvek kiadásával is foglalkozott. A magazin címében szereplő ZX Spectrumhoz több kiadványt is megjelentettek (l. LSI kiadványok). Rucz Lajos 1985-ben kapott felkérést, hogy társszerzőként vegyen részt a Sinclair Spectrum játék és program I. című könyv megírásában. A könyv nagy siker lett, öt év alatt hét utánnymást élt meg, az eladott példányok száma majdnem elérte a húszezret. Az olvasók levelekben jelezték a kiadónak, hogy igény lenne egy folyóirat megindítására is, de az LSI nem vállalta a feladatot.

Így történt, hogy Rucz Lajos, Székely László és Kiss László magántőkéből, egy magánvállalkozás keretein belül, belevágott a Spectrum Világ elkészítésébe. Egy magazin megjelentetéséhez nem kaptak lapalapítási engedélyt a Művelődési Minisztériumtól, azonban hosszas utánajárásnak köszönhetően könyvsorozatként sikerült engedélyeztetniük. A Spectrum Világ szerkesztősége kezdetben az LSI cég irodáin belül dolgozott, aztán mindegyiküket kirúgták a cégtől, mert nem tartották szerencsésnek, hogy onnan intézik a lappal kapcsolatos ügyeiket. 1990-ben egy saját irodát béreltek és ott folytatták a munkát.

Az SpV szerkesztőségének magját Rucz Lajos és Kiss László alkották, ők írták a Spectrum Világ tartalmának túlnyomó többségét. Rucz szerint két fő külsős munkatársuk volt, az egyikük Fehér Gábor (Masell) aki később a Guru alapító tagja, majd pedig a PC Guru tagja lett, a másik Samu József (Sam. Joe), aki később a PC-X-nél, aztán a GameStarnál dolgozott. Rajtuk kívül, Rucz szerint, nagyjából 10-12 külsős újságíróval dolgoztak.

1986-ra a Spectrumok iránti kereslet erősen lecsökkent, a gyártó cég csőd közeli helyzetbe került és az Amstrad nevű számítástechnikai vállalat felvásárolta. A ZX Spectrumokat idővel lecserélték a tulajdonosaik, a számítógép célközönsége egyre inkább szűkült. A számítógépgyártó cég bukása nagy hatással volt a magyarországi helyzetre is, a Spectrum-használók száma csökkent, így a Spectrum Világ olvasói tábora is. 1989-től kezdve folyamatos volt a példányszámcsökkenés, míg végül, 1990 novemberében a 25. számmal véget ért a könyvsorozat.

Commodore Világ (1989-1995), Computer Világ (1995), PC Ultra (1996-1997)

Az 1980-as évek egyik legsikeresebb számítástechnikai cége a Commodore International volt. Ők gyártották az egyik legnépszerűbb és máig a legmagasabb eladási statisztikákkal rendelkező számítógépet, a Commodore 64-et (más néven C64). A Sinclair Research csődje után Magyarországon is egyre többen tértek át az amerikai gyártmányú C64-re. A Spectrum Világ szerkesztői legalább annyi kérést kaptak levélben egy a Commodore 64-gyel foglalkozó lap indításával kapcsolatban, mint előtte az LSI cég egy Spectrummal kapcsolatban. Így történt, hogy a Spectrum Világgal párhuzamosan, 1989-ben Rucz Lajos és Kiss László megalapították a Commodore Világot. Az új lapban Rucz látta el a kiadói és az üzleti ügyekkel kapcsolatos teendőket, míg Kiss László CoVboy néven szerkesztette a magazint. Eleinte Kiss László írta az összes cikket, aztán a harmadik számtól kezdve a beérkezett olvasói anyagok is megjelentek a Tökös Mákos nevű rovatban. A szerkesztőség az állandó tagok mellett sok külsős munkatársat is alkalmazott, főleg egyetemi hallgatókat. Kezdetben a Commodore Világ is könyvsorozatként indult, aztán a 9. számtól kezdve megkapta a lapengedélyt, így hivatalosan is újsággá vált. 1992-ben a 25. szám megjelenése után Kiss László otthagyta a magazint, mert állítása szerint már nem látott benne fejlődési lehetőséget. 1994-ben Rucz közbenjárására ugyan visszatért a Commodore Világhoz, de 1995 végén újra elhagyta a lapot.

A Commodore cég 1994-ben a Sinclair Research sorsára jutott, csődbe ment. Egyre nehezebben lehetett új témákat és tartalmakat találni a lap elkészítéséhez. A Commodore hanyatlásával és a PC piaci előretörésével lassan kezdett megváltozni a magazin tartalma is. 1995-ben a Commodore Világ az 51. szám után átalakult, az 52. számtól új nevet kapott: Computer Világ (rövidítése szintén CoV).²

A Computer Világ 1995 végén, a 7. évfolyam 63. száma után átalakult és PC Ultra néven folytatódott. A PC Ultra első száma 1996 februárjában jelent meg, a szerkesztőség és a kiadó maradt, a tartalom és a név változott. A PC Ultra másfél évig működött, míg végül az 1997. májusi számával bezárólag megszűnt.³

576 KByte (1990-2002; 2008-)

Az 576 KByte magazint Balogh Zsolt alapította, az első szám 1990 júniusában jelent meg. A lap különlegessége, hogy társaitól eltérően túlnyomó többségében csak játékokkal foglalkozott. Több mint tíz év alatt az 576 KByte nem tartalmazott hardver-, szoftver-leírásokat, különféle kulturális ajánlókat, csak a játékokkal kapcsolatos cikkek jelentek meg benne. Az újság felelős szerkesztői kezdetben Balogh Zsolt és Jámbor Árpád voltak, aztán a negyedik számtól kezdve Balogh Zsolt egyedül töltötte be ezt a posztot.

Az 1991. februári számban, a szerkesztők egy felhívást intéztek az olvasókhoz, melyben segítségüket kérték egy országos, 576 KByte Klub megalapításához. 1992. októberben megnyílt az első 576 KByte Shop, az üzlet kifejezetten számítógépes játékok forgalmazásával foglalkozott. 1993-ban országsszerte már öt nagyvárosban nyílt

576 KByte Shop, a magazin főszerkesztője Áprili Zoltán (Zolee) lett. 1994-ben videojátékokkal foglalkozó 576 KByte műsor indult az MTV-n⁴, később 1996-ban átkerült a Szív TV-re.

1997-ben a Spectrum és Commodore Világból ismert Kiss László (CoVboy) veszi át a főszerkesztői posztot. Decemberben a magazin kettéválik, különféle játékkonzolokkal foglalkozó új lap indul, 576 Konzol néven, az 576 KByte pedig átalakul PC magazinná. 2000. májusban Kiss László elhagyja a lapot, az új főszerkesztő Széchenyi János (szjvc) lett, aki 2001 júniusában egészségügyi okokra hivatkozva elhagyja a lapot. Helyette nem választanak új főszerkesztőt. A júliusi köszöntőt Bagó Péter írta, az impresszumban pedig csak annyi van feltüntetve, hogy „Szerkeszti: az 576 Team”. Augusztustól Varga Balázs írja a köszöntőt. 2002 februárjától Fülöp Viktor (ender) lesz az új főszerkesztő, akit júniusban Szeleczky Ádám vált. Júliusban újabb főszerkesztőváltás, a posztot ezúttal Theodore Reiker veszi át, decemberben pedig megszűnik a lap. A kiadás jogát a GameStar megjelentető IDG Magyarországi Lapkiadó Kft. felvásárolta. 2003-ban pár hónapig a GameStar 576 KByte logóval jelent meg.

2008 októberében az addig csak konzolos játékokkal foglalkozó 576 Konzol megszűnt, helyét az újrainduló 576 KByte vette át. A lap főszerkesztője Bényi László (Grath) lett, aki a PC Gurunál volt szerkesztő. Az új magazin nem PC exkluzív, hanem újra multiplatform, mint amilyen 1997-ig volt.

Az 576 marketingigazgatója, Sashegyi Zsolt szerint a lap náluk teljesen más szerepet tölt be, mint pl. a GameStar vagy a PC Guru. Itt főleg az 576 KByte boltok egyik marketing eszközének tekintik.

Guru (1992-1996), PC Guru (1993-)

1990 környékén a számítástechnika, számítógépek, programozás, számítógépes játékok rajongói, klubokban gyűltek össze (pl. Budapesten, Kecskeméten, Győrben, Pécsen, Székesfehérváron stb.), ahol egymást tanították a számítógépek kezelésére, programozásra, mivel akkoriban egy számítógépet csak a programozási nyelvek ismeretével lehetett használni. Az 1990-es évek elején jelentek meg az első grafikus felületű operációs rendszerek (pl. Windows), de Magyarországra még sokáig nem jutottak el.

Ilyen klubokban, ilyen körülmények között találkoztak a Guru alapítói is. A klubtagok közt felmerült az igény az információszerzésre, ezért Berényi Zoltán (Bear), Marinov Gáborral (Gaborca), Fehér Gáborral (Masell) és Turcsán Tamással (Shy) együtt úgy döntöttek, hogy készítenek egy lemezújságot. 1990-ben jelent meg a Guru első száma, 3,5-es floppy lemezen. A készítői azért döntöttek a lemezújság mellett, mert ingyenesen akarták terjeszteni; bárki lemásolhatott, lemásoltathatott magának egy példányt, a készítők másolásakor csak a felhasznált lemez árát kérték el.

A Guru a klubokban hamar nagyon népszerű lett, postán küldték az ország különböző pontjaira. 1990-től 1992-ig, másfél év alatt, összesen 14 szám jelent meg. Időközben felkereste a szerkesztőket egy befektető, aki felajánlotta, hogy készítsenek nyomtatott újságot a Guruból, azonban amikor elfogadták volna az ajánlatot, a befektető eltűnt. A papírújság gondolata azonban megmaradt, így a négy alapító tag összeállt, hogy elkészítsék a nyomtatott lapot. Saját pénzüket felhasználva, 1,5 millió forintot kezdőtőkével 1992-ben megalapították a magazint. Két évig úgy dolgoztak a lapon, hogy minden pénzüket beleölték, ez alatt az idő alatt a Guru vásárlói tábora egyre nagyobbra nőtt.

A magazinban hamarosan megjelent egy, a szerepjátékokkal foglalkozó rovat, a Valhalla. A Valhalla Páholy nevű kiadó, ami főleg fantasy könyvek kiadásával foglalkozott, 1994-ben felvásárolta a Gurut. Ekkor az alapító tagok közül ketten, Fehér Gábor és Marinov Gábor kikerültek a lapból, aztán három hónappal később Turcsán is távozott és megalapította a PC-X-et.

A Guru negyedéves mellékleteként 1993-tól jelent meg a PC Guru. A Guru több számítógép-platformmal is foglalkozott, Amigával, Atarival, PC-vel és később Commodore 64-gyel is. Ehhez képest a PC Guru, nevéből eredően is, csak PC-vel foglalkozott. 1994-től a PC Guru kéthavonta, 1995-től 1996-ig a két lap párhuzamosan, havonta jelent meg egymás mellett. A főleg Amigával foglalkozó Guru 1996-ban megszűnt.

A lapok kiadásával 1996-ig a Guru BT. foglalkozott, 1997-től a PC Guru, az Új Guru Lapkiadó Kft. gondozásában jelent meg. 1999-ben a németországi székhelyű kiadó a Vogel Burda magyarországi leányvállalata, a Vogel Publishing Kft. felvásárolta a PC Gurut. 2000 szeptemberéig Berényi Zoltán volt a lap főszerkesztője, októberétől a helyét Mocsáry József (Mocsy) vette át.

A Vogel Publishing Kft.-ben kisebbségi tulajdonos volt a vállalat ügyvezető igazgatója, Ivanov Péter. „(...) a 2000-ben, 2001-ben kezdődő és szinte a teljes informatikai lapkiadást érintő recesszió is hozzájárult ahhoz, hogy az ügyvezető-tulajdonos és a vegyes vállalat 80%-át birtokló német anyavállalat között megromlott a viszony [2002 szeptemberében]. A lapok gondozását végző alvállalkozás felmondta szerződését a Vogel Publishinggal” (Vértes, 2007).

A Vogel Publishing Kft. kiadványai (PC Guru, Playtime!, Chip, Műszaki Magazin) helyett, 2002 októberében, az IPMA-Media Kft. és az IPMA-Service Kft. gondozásában új magazinok indultak (Guru Gamer, Multiplay!, Magyar PC Magazin, Magyar Műszaki Magazin), melyeket nagyrészt a régi lapok munkatársai készítettek.

Ali Mehdi, az IPMA-Service Kft. és IPMA Media Kft. ügyvezetője egy sajtóközleményben a következőket nyilatkozta: „A Vogelnél a tulajdonosok és az akkori ügyvezető közötti, régóta húzódozó viták miatt a helyzetüket bizonytalanak érző munkatársak egyes tagjai hosszas tárgyalások után, a felmondásukat és munkaviszonyuk megszűntét követően, 3-4 hét elteltével léptek be cégeinkbe.” (l. A volt Chip & (PC Guru stb.) csapat tiltakozása). Így történhetett, hogy az újonnan megjelenő Guru Gamert, szinte teljesen ugyanaz a szerkesztőség készítette, mint

a PC Gurut. A Guru nevet jogi úton, bírósági határozatot követően elvesztették, így a magazin második száma már Gamer Magazin címmel jelent meg.

A Vogel Burda nem hagyta annyiban a magyarországi piac elvesztését, még 2002 októberében „...új, immár százszázalékos tulajdonú céget alapított, Carsten Gerlach vezetésével új csapatot szervezett és újraélesztette a kiadványokat” (Vértés, 2007). A szeptemberi szám után, egy hónap szünetet követően, novemberben újraindult a PC Guru is, melyet Berényi Zoltán vezetésével a PC.Games csapata vitt tovább.⁵ A vásárlók nehezen tudták eldönteni, hogy melyik laphoz ragaszkodjanak, Gamer Magazin néven a régi szerkesztőséghez, vagy a régi PC Guru névhez, új szerkesztőséggel. A két lap egyidejű megjelenése erősen megosztotta a számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok piacát, ekkor vette át a vezető szerepet az addig több példányban fogyó PC Gurutól a GameStar.

2003 áprilisában a Gamer Magazin szerkesztői közül többen visszatértek a PC Guruhoz, mert szerintük a szakmai fejlődésükhöz nagyobb lehetőséget biztosított a Vogel Burda külföldi tőkéje. 2004 februárjában Sashegyi Zsolt vette át a főszerkesztői posztot. A Gamer Magazin 2004. szeptemberi számával megszűnt és egyesült a GameStarral. 2008 elejétől a PC Guru kiadását a Motor-Press Budapest Lapkiadó Kft. vette át. 2008 októberében Sashegyi Zsolt otthagya a PC Gurut, az új főszerkesztő Harangozó Csongor (Shoebaron) lett.

PC-X (1994-1999), GameStar (1999-)

A Guru egyik alapító tagja, Turcsán Tamás (Shy), három hónappal azután, hogy 1994-ben a Valhalla Páholy Kiadó felvásárolta a magazint, elhagyta a lapot. Az IDG Magyarország Lapkiadó Kft.-től megkeresték Turcsánt és felkérték egy, a számítógépes játékokkal foglalkozó magazin létrehozására. Ő elvállalta a feladatot és megalkotta a PC-X-et. 1994 szeptemberében jelent meg az első szám. Turcsán Tamás, Bognár Ákossal (Mr. Chaos) együtt töltötték be a felelős szerkesztői posztot. Bognár előtte az IDG egy másik kiadványánál, a Mikrovilág Magazinnál dolgozott szerkesztőként.

Turcsán a Gurutól való távozása után úgy gondolta, hogy egy számítógépes játékokkal foglalkozó lapot lehetne annál jobban is készíteni. A PC-X-et magazinossabb, nyitottabb lapként képzelte el, amiben a játékok mellett jut hely a számítástechnikának is (hardver, szoftver), az akkoriban divatos demóknak, illetve a külvilágnak, könyv-, film- és zeneajánló képében. Két év után az IDG megvált Turcsántól, saját bevallása szerint az ő feladata a kreativitás, nem pedig a működtetés volt. A PC-X mellett hozzálátott egy másik lap készítéséhez, az Other Side című multimédiás CD-magazinhoz. 1997-ben Turcsán távozásával Bognár Ákos főszerkesztői pozícióba került. 1999-ben a márciusi számtól az új felelős szerkesztő Spányik Balázs (The Richfielder) lett.

1999-ben az IDG kiadó felvásárolt egy szintén számítógépes játékokkal foglalkozó magazint, a PC Zedet.⁶ A PC-X és a PC Zed egyesítéséből létrehozták a GameStart, melynek első száma 1999 októberében jelent meg, a főszerkesztője Szilágyi Árpád lett. 2000. májustól helyét Szigetvári József (Szittyó) veszi át. 2002-ben az IDG Magyarország Lapkiadó Kft. megszerzi a megszűnő 576 KByte magazin kiadási jogait; a 2003-as februári számban a GameStar logó mellett megjelent az 576 KByte logója is, a lap szerkesztői közül néhányan csatlakoztak a GameStarhoz. 2003-ban Szigetvári József távozik, az új főszerkesztő Halász Bertalan (Boe) lett. 2004-ben a kiadó felvásárolta a Gamer Magazint és a GameStarba olvasztotta.

3. Tartalom, kinézet

A következőkben bemutatom az ilyen jellegű lapok általános felépítését, a legjellemzőbb rovatokat. A számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok tartalmukat illetően jelentős változásokon mentek át a kezdetektől napjainkig. A technikai, technológiai változások, újítások nagyban meghatározták mind a lapok tartalmát, mind pedig a megjelenésüket.

Vizsgálódásaimhoz a Spectrum Világ, Commodore Világ, Computer Világ, PC Ultra magazinok online elérhető változatait, az 576 KByte 2002-ig megjelent összes számát digitalizált formában tartalmazó DVD-jét, illetve a Gamer Magazin, GameStar, PC Guru, PC-X, PC Zed magazinok felhasznált irodalomban feltüntetett évfolyamait vettem alapul.

Játékbemutatók, játékleírások, játékesztek, végigjátszások

Általánosságban elmondható, hogy főképp a játékokkal kapcsolatos írások teszik ki a lapok tartalmának nagy részét. Már az első lapban, a Spectrum Világban is megjelentek hírek, játékbemutatók, végigjátszások és segédletek. Ezek a rovatok a napjainkban megjelenő magazinokban is megtalálhatók. Míg régebben külföldi lapokra kellett előfizetni, klubokba kellett járni vagy külföldre utazni a friss hírekért, addig manapság a legfőbb információforrás az internet lett; azonban még mindig jelentős a különféle játékkonferenciák, kiállítások szerepe.

A játékleírások eleinte mindig a már megjelent és kapható játékokról szóltak. Ezek voltak a játékesztek: ismertették, hogy mi a játék története, a játékos feladata, a grafikai megjelenést, a hangokat, az irányíthatóságot, játékmenetet. A játékesztek terjedelme nagyon változatos, jelentéktelenebb programoknál akár egy oldal is lehet, míg jelentősebb, sokak által várt címeknél négy-hat oldalt is elérheti. A játékesztek fontos eleme az értékelő doboz. Tartalma minden magazinnál más, illetve évfolyamonként is változhat. Szöveges, képes, grafikonos és számmal jelzett értékelések is előfordulnak. Az értékelő skála leggyakrabban százalékban megadott, vagy 1-10-ig, esetleg 1-5-ig terjed. Gyakran külön pontozzák a programok egyes elemeit, úgymint grafika, hang, játékmenet stb. Később, ahogy egyre könnyebb volt friss információkhoz jutni, külön rovatot kaptak az olyan írások, melyek a még meg nem jelent, félig kész játékokról szóltak, amolyan ízelítőként, hogy mi várható. Ezek a bemutatók általában

röviddek, egy oldalon akár négy-nyolc is megjelenhet.

További másik fontos rovatnak tekinthető a végigjátszás és az ezzel gyakran összefüggő segédletek. A végigjátszások az adott játék elejétől a végéig ismertetik azokat a kulcsmomentumokat, melyeket ismerve könnyedén bárki befejezheti az adott programot. Ebből kifolyólag nagyon terjedelmesek, 10–12 vagy akár több oldalasak is lehetnek, ezért végigjátszást egy lapban csak egy játékról írnak.

Ehhez hasonlóak a tippek, trükkök, segédletek, mentőöv típusú rovatok, annyi különbséggel, hogy ezekben egy-egy fontosabb kérdést válaszolnak meg, ami többeknek gondot okoz, vagy nem volt teljesen egyértelműen tisztázva a végigjátszásban. Többnyire az olvasói levelek kérdéssel és az azokra adott válasszal együtt kerültek be ezekbe a rovatokba.

Programozás, demo

A grafikus felületű operációs rendszerek korát megelőzően fontos volt, hogy a felhasználók értsenek a számítógépek kezeléséhez, programozásához. Emiatt az első lapokban, Spectrum Világ, Commodore Világ, jelentős hangsúlyt fektettek az olvasók tanítására, képzésére. Egy-egy lapnak akár a fele különféle programnyelvek bemutatásáról, gépikódolás-tanfolyamról, felhasználói programok bemutatásáról szólt.

Az 1980-as, 1990-es évek számítástechnikai klubjaiban a klubtagok szórakozásból, tehetségük és hozzáértésük bizonyításaként, elkezdtek programokat, úgynevezett demókat írni. A demók készítése népszerű tevékenység volt az akkori számítógép-kedvelők körében; demo-csapatokat alakítottak, demo-versenyekre jártak, akár külföldre is. Ezekkel a demókkal több lap is foglalkozott; pl. az 576 KByte 1991-ben bevezette az Exkluzív című rovatukat, itt mutatták be az olvasók által készített demókat, játékprogramokat; illetve a PC-X-ben Demozona néven működött egy demo programozás rovat.

A programozás rovatok a grafikus felületű operációs rendszerek megjelenésével lassan eltűntek, helyüket a hardver-, szoftverbemutatók vették át, illetve utódjuknak tekinthetők az olyan rovatok, mint pl. a Windows-tippek és -trükkök.

Hardver, szoftver

A PC megjelenésével, térhódításával és fejlődésével egyre nagyobb szerep jutott a számítógépek alkatrészeinek. A PC-k részegységeit könnyebben és szabadabban lehetett cserélni, mint más gépeket, így amikor megjelent egy-egy új hardverelem, arról hírt adtak ezek a lapok is. Ezek a cikkek általában a lapok második felében kaptak helyet, közvetlenül a játékokkal foglalkozó rovatok után.

A játékprogramok a kezdetektől fogva teljes mértékben kihasználták a számítógépek erőforrásait, feszegették a határokat, újra és újra növelték a futtatásukhoz szükséges gépigényeket. A játékokkal foglalkozó lapok a hardver termékek folyamatos fejlődésének csak egy kis szeletét mutatták be, többnyire azokat, melyek meghatározzák a játékok futtatásának paramétereit. Pl. a 3D-s grafikát használó játékokhoz elengedhetetlen videokártyákkal kiemelten foglalkoznak. Ezen kívül a hardverrovat gyakori szereplőivé váltak a mobiltelefonok is.

A hardverek fejlődésének üteme jól látszik a magazinokban kisajátított helyükből is, míg az 1990-es évek elején az alkatrészekkel foglalkozó rovatok maximum az egy-két oldalt érték el, addig napjainkra a tíz-tizenöt oldalt is elérhetik vagy meghaladhatják.

A hardverekkel párhuzamosan gyakran olyan programokat is bemutathatnak, melyek nem kapcsolódnak egyáltalán a számítógépes játékokhoz. Pl. a legújabb Windows rendszerekről mindig születik egy pár oldalas beszámoló vagy ingyenes video-, kép-, hang-, szövegszerkesztő stb. felhasználói programok bemutatása vagy akár 3D-s szerkesztő program. Mint a példákban is látszik, ez egy elég tág téma, így a lapokban megjelenő cikkek csak egy kis ízelítőt adnak, illetve a legfontosabb dolgokra hívják fel a figyelmet.

Kulturális ajánlók

Elsőként 1992-ben a Guru jelentkezett két oldal terjedelemben külvilág rovattal, melyben könyv-, zene- és filmajánló szerepelt. A későbbi években a legtöbb magazin létrehozta a saját ajánló rovatát, de jellemzően nem jutottak túl nagy szerephez a lapok felépítésében, napjainkban sem haladják meg az átlagos négy oldalt. Ezeknek a rovatoknak a felépítése mindenhol hasonló volt, könyveket, zenei CD-ket, moziban játszott filmeket, újabban DVD megjelenéseket is bemutatnak.

Levelezés

A Commodore Világ utolsó oldalain kapott helyet a CoVboy Posta, amelyben Kiss László válaszolt az olvasói levelekre. Egyedi stílusa és fanyar humora miatt ez a rovat nagy népszerűségnek örvendett. A levelezés a Spectrum Világ utolsó négy számában is megjelent. Ezeknek az első lapoknak a felépítése sokáig meghatározó volt, a későbbi magazinok nehezen változtattak azon a szokásukon, hogy a levelezést az utolsó oldalakra hagyják.

Mellékletek

A magazinokhoz járó mellékletek (CD, DVD) tartalmát bemutató pár oldal a lapok legelején vagy legvégén kapott helyet. A mellékletek rendszerint az újságban is szereplő játékok kipróbálható verzióit, játékokhoz tartozó

jávitásokat, egyéb kipróbálható vagy ingyenes programokat, háttérképeket stb. tartalmaztak. Külön CD-ken kaptak helyet a teljes játékmellékletek, melyek később a DVD megjelenésével egy korongra kerültek a többi tartalommal. A mellékletekről elmondható, hogy igen változatosak és sokfélék lehettek, s főleg olyan tartalmakat nyújtottak, melyeket az internetről is be lehetett szerezni, így a világháló nagyfokú elterjedtsége óta egyre inkább veszítenek a szerepükből.

Rendezvények

Léteznek időszakosan visszatérő rovatok is. Ezek többnyire közvetítések az olyan nagyszabású rendezvényekről, konferenciákról, kiállításokról, melyek a játékokkal kapcsolatosak. Léteztek, léteznek általános kiállítások, ahol a legtöbb játégyártó képviselteti magát pl. ECTS, E3; illetve olyan rendezvények, melyeket maguk a játékfejlesztők hoztak létre a saját programjaik népszerűsítésére pl. BlizzCon, Ubidays stb. Az ilyen és ehhez hasonló kiállításokról rendszerint többoldalas összefoglalókkal jelentkeznek a magazinok.

Egyebek

A Spectrum Világ legvégét az apróhirdetések és egy keresztretjvény foglalták el. Ezek a rovatok meglehetősen népszerűtlennek bizonyultak az olvasóközönség körében, így később más lapok már nem vették át őket, kivéve a PC-X-et, melyben szerepelt ugyan keresztretjvény, de később az is megszűnt.

A Commodore Világ másik érdekessége volt a harmadik számtól kezdődő Tökös Mákos című rovat, melyben megjelenhettek az olvasók játékleírásai is. Erre főleg azért volt szükség, mert a kezdeti számokat Kiss László egyedül szerkesztette. Ez a rovat lehetőséget biztosított azoknak, akik kacérokodtak az újságírás gondolatával.

Az 1990-es években gyakoriak volt az internettel foglalkozó rovatok, többnyire azt tárgyalták, hogy mi is az a világháló, hogy működik, milyen programokat kell hozzá használni, illetve milyen oldalakat érdemes látogatni. Napjainkra az ilyen jellegű cikkek szinte teljesen eltűntek.

Ritkán úgynevezett játékfejlesztői naplók is megjelentek a magazinokban. Ezekben a cikksorozatokban az olvasók nyomon követhették egy-egy játék fejlesztésének a történetét.

Gyakran szenteltek egy-egy oldalt a játékokkal kapcsolatos csalásoknak, ahol a népszerűbb programokhoz közöltek olyan kódokat, megoldásokat, melyeket az elakadt vagy reményvesztett játékosok használhattak.

Címlap

A Spectrum Világban a borítókön kezdetben általában egy fénykép volt látható, témája rendszerint maga a számítógép, vagy azzal kapcsolatos téma. Később a borítókön a fényképek helyét átvették a kézzel készült rajzok, Kodreán Zoltán munkái, melyek egy épp aktuális játékról készültek. A Commodore Világ kézzel rajzolt borítóit is Kodreán Zoltán készítette, munkáját a 9. számtól kezdve Müller Mihály vette át, aki Kis Getto néven, kézzel készült képeivel színesítette a magazin tartalmát.

Az 576 KByte magazin címlapját a kezdetektől fogva videojátékokkal kapcsolatos számítógépes grafikák díszítik. A Commodore Világnál csak a 26. számtól szerepelnek játékokhoz készült számítógépes grafikák a címlapon. Innentől kezdve azonban véget ért a fényképezett és a kézzel készült rajzok kora, s elkezdődött a számítógépes grafikák egyeduralma, mely napjainkig tart.

A borítókön kezdetben nem volt semmilyen arra utaló jel, hogy a magazin mit is tartalmaz, milyen programokat mutat be. Éveknek kellett eltelnie, hogy az első címek megjelenjenek a címlapokon is. Aztán később egyre több információt tüntettek fel, mire eljutottunk addig, hogy manapság már túlszűfoltnek is tűnhetnek a borítók.

Szöveghátterek, belső képek

A Spectrum Világ külsejében, látványvilágában teljesen egyszerű, minimalista volt, a szövegek mögötti háttér vagy fehér volt vagy egyszínű. A mintás, színes hátterek csak az 1990-es évek elején jelentek meg, igaz, ebben nagy szerepet játszott az a tény is, hogy a magyar nyomdák nagy része sokáig nem tudta kezelni a digitális nyomtatványokat. Idővel a hátterek egyre színesebbé, változatosabbá váltak, a különféle színek, kavargó háttérminták helyett a játékokból származó képeket, grafikákat használtak, melynek sokszor az lett a következménye, hogy néhány sor szinte olvashatatlanná vált, illetve nyomtatás után meglepetésként érte a szerkesztőket néhány szín megjelenése.

A magazinokban a kezdetektől fogva megjelentek a játékmenet közben készített képek, az úgynevezett screenshotok, illetve a Spectrum Világ és a Commodore Világ is sok ábrát tartalmazott a programozás segítéséhez, illetve a játékok bemutatásához (pl. térképeket). Ezek a képek a magazinok oldalaival együtt később színessé váltak, nagyobbá. Több újságban is humoros vagy annak szánt feliratokkal látták el a képeket.

4. Összegzés

Összegezve az eddig elmondottakat, kijelenthetjük, hogy mozgalmas húsz év áll a számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok mögött. A technológiai változások nagy hatással voltak – úgy tűnik, lesznek is – ezekre a kiadványokra. Egy új találmány nyomán új lapok születnek, míg mások egy számítástechnikai cég csődjének hatására megszűnnek vagy átalakulnak. Az idő múlásával a bemutatott játékok is változnak, felépítésükben,

külsejükben, használatukban. A világháló rohamos terjedésével a nyomtatott lapok egyre jobban háttérbe szorúlnak. A programok illegális úton történő beszerzésével párhuzamosan megváltozik a hozzáállás a játékokkal foglalkozó magazinokkal kapcsolatban is. Egyre kevesebben kíváncsiak a szakújságírók véleményére; s mind többen, fontos információkat mellőzve, saját maguk próbálják ki az új programokat. A számítógépes játékokkal foglalkozó magazinok ideje lassan lejár; többek véleménye szerint a nyomtatott lapok nagy része 2011–2012 környékére megszűnik, átalakulnak, szerepüket átveszik a jelenleg is üzemelő, s egyre több szolgáltatást nyújtó internetes portálok.

Források

Saját készítésű interjú a GameStar főszerkesztőjével, Halász Bertalannal; a PC Guru volt főszerkesztőjével és az 576 KByte jelenlegi munkatársával, Sashegyi Zsolttal; illetve a Guru, PC-X, Other Side magazinok alapítójával, Turcsán Tamással.

Irodalom

576 KByte magazin 2009. márciusi száma

576 KByte Magazin DVD

Gamer Magazin 2002–2003-ig megjelent évfolyamai

GameStar magazin 1999–2009-ig megjelent évfolyamai

Guru magazin 1992. I. évfolyam első száma

Juhász Gábor (2005): Nyomtatott sajtó. In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai.

PC Guru magazin 1998–2006-ig megjelent évfolyamai

PC-X magazin 1995–1999-ig megjelent évfolyamai

PC Zed 1998–1999-ig megjelent évfolyamai

Révhelyi Beatrix (2002): Guru történelem. *Gamer Magazin*, 1., 2.

Online források

576 KByte Televíziós műsor 1. része:

<http://www.youtube.com/watch?v=KK0dFj2gyJY&feature=PlayList&p=CFC61391DA488C14&index=0&playnext=1>

(utolsó letöltés: 2009. augusztus 3.).

A volt Chip & (PC Guru stb.) csapat tiltakozása. (2002) Prim Online: <http://hirek.prim.hu/cikk/27952> (utolsó letöltés: 2009. április. 10.).

Commie Inside magazin interjúja Rucz Lajossal: http://cov.szpeti.hu/oldal.php?oldal=extra/ruczljajos_commieinside10 (utolsó letöltés: 2009. április 3.).

Kardos Balázs interjúja Samu Józseffel (2005): <http://www.sinclair.hu/arckepcsarnok/index.php?ID=3> (utolsó letöltés: 2009. április 3.).

Karsai Róbert (2002): Régi-új főszerkesztő a PC Guru élén. (2002. október 10.) HWSW: <http://www.hsw.hu/cikk.php?id=17929> (utolsó letöltés: 2009. április 10.).

LSI kiadványok: http://ep128.hu/Sp_Konyv/SP_Konyv.htm (utolsó letöltés: 2009. április 5.).

Spectrum Világ, Commodore Világ, Computer Világ, PC Ultra archívum: <http://pcvilag.muskatli.hu/irodalom/begins/news.index.html> (utolsó letöltés: 2009. április 3.).

Stöckert Gábor interjúja Kiss Lászlóval (2006): http://cov.szpeti.hu/oldal.php?oldal=extra/covboy_tomorrow (utolsó letöltés: 2009. április 3.).

Vértés János Andor (2007): Másra szálltak a magyarországi Vogel-lapok (2007. december 6.) In: Business Online: <http://businessonline.prim.hu/cikk/64655/> (utolsó letöltés: 2009. április 10.).

Lábjegyzetek

1

Természetesen léteznek hirdetéseket nem tartalmazó lapok is, ezek általában a magas fogyasztói árból, illetve támogatók pénzéből tartják el magukat.

2

A Commodore Világ Computer Világgá válása után a Commodore számítógépeivel kapcsolatos tartalmakat egy külön kiadványban, a Commodore Világ Füzetekben jelentették meg. Itt már nem a profitszerzés volt a cél, kevés példányszámmal (körülbelül 2000 darab) jelentek meg, aztán ezek is megszűntek.

3

A PC Ultrához megjelent három CD Ultra nevű kiadvány is. Ezeken megtalálható volt a Commodore Világ, a Computer Világ, az Évkönyvek és a különszámok összes szöveges anyaga. Ezen kívül játékdemókat (kipróbálható verziók), segédprogramokat, 10 órás internetes kupont, próbaidős programokat, programozási leírásokat tartalmaztak.

4

A műsor első része online megtekinthető: <http://www.youtube.com/watch?v=KK0dFj2gyJY&feature=Playlist&p=CFC61391DA488C14&index=0&playnext=1>

5

Berényi Zoltán, a PC Gurutól való távozása után új céget (GAME MEDIA Lapkiadó Kft.) és új lapot (PC.Games) alapított. A PC.Games a PC Guruhoz hasonló arculatú, de más célcsoportnak szóló magazin volt (Karsai, 2002).

6

A PC Zed magazin 1998 januárjában indult, összesen két évfolyamot élt meg; az első főszerkesztője Lám Gábor (Del), a másodiké pedig Hanula Zsolt (Hancu) volt.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

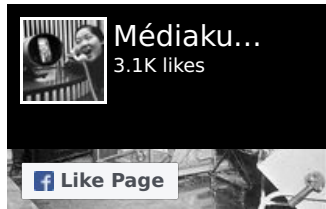
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2010 tavasz

Bulvár

[Császi Lajos:](#)

Műfaj- és narratívaelemzés a médiakutatásban

Egy Mónika-show szövegének „közeli olvasata”

Bár a média szövegeinek elemzésére sokféle módszer létezik, a médiakutatásban nincs egységes kép arról, hogy a gyakorlatban milyen technikai apparátust használjon a kutató. Ez az írás - a teljesség igénye nélkül - először a műfaj- és narratívaelemzés néhány fontos elméleti kérdését tekinti át, különös hangsúlyt fektetve Propp szintagmatikus és Lévi-Strauss paradigmatis módszerének ismertetésére. Majd a Mónika-show egy önkényesen kiválasztott epizódjának „közeli olvasatán” keresztül mutatja be a fenti módszerek lehetséges alkalmazását.

A kulturális szociológia számára a média szövegei különös fontosságúak, mert ezek hordozzák azt a jelentést, és keltik azt az izgalmat, amely a médiakutatásnak a tulajdonképpeni tárgya. A szövegelemzés nem hiányozhat egyetlen médiaelemzésből sem, hiszen a média történeti, gazdasági, politikai, intézményi és gyártási folyamatai nem magyarázzák meg a „médiahasználat élvezetét” (Bertrand, 2005: 173). A kulturális alkotások igazi vonzerejét azok a kognitív, normatív és emocionális összefüggések nyújtják, amelyeket a szövegek magukba sűrítnek. A szövegnek ezt a komplex, sokszálú és sokszínű összetételét jól fejezi ki a szó etimológiája: a *texto* latinul szövést, a *textum* szőtttest jelent, a szövegvizsgálat pedig e szöttek szálainak a követését (Larsen, 2002: 117). A textuális elemzés nemcsak a tartalom elemzését foglalja magában, hanem annak a struktúrának az elemzését is, amelyen keresztül a tartalom jelentése és élvezete megfogalmazódik (Barthes, 1975).

A szöveg jelentése az elmúlt évtizedekben kitágult, létezik egy szűkebb és egy tágabb értelme. Nemcsak az irodalmi alkotások szó szerinti szövegeit és a filmek képeit értik rajta, mint korábban, hanem a társadalmi élet minden kulturális jelenségét szövegnek tekintik, különösen a korábban komoly figyelemre nem méltatott populáris kultúra termékeit:

„A kultúrakutatók számára a kultúra minden formája »szöveg«, beleértve a mindennapi élet aspektusait (mint a »tengerpart« vagy a »pláza«) és a populáris média olyan formáit, mint a képregény vagy a tévés zenei klipek, szemben azokkal a »kiemelkedő alkotásokkal«, amelyeket az irodalomkritikusok tanulmányoznak” (Bertrand, 2005: 175).

Ebben az írásban azonban a szövegnek nem a fenti metaforikus értelmezését fogom követni, hanem a szűkebb jelentését, amikor a Mónika-show egy adásának a hagyományos értelemben vett „szó szerinti” anyagát elemzem. A jelenlegi vizsgálódás középpontjában ugyanis a szöveg formális sajátosságainak „közeli olvasata” áll, nem pedig a szöveg gyártásának vagy fogyasztásának szélesebb társadalmi és kulturális körülményei, amelyeket máshol részletesen tárgyaltam (Császi, 2005; Császi, 2009).

Ha figyelmünket kizárólag a médiaszövegek formális elemzéseire fordítjuk, módszertani és technikai szempontból még akkor is nagyon sokféle utat választhatunk elemzésünkhöz. A szövegek kimeríthetetlenül komplex jelentése miatt a médiakutatásban ma se szeri, se száma a szövegelemzési eljárásoknak, ahogyan az egyes megközelítések között állandóan fellángoló vitáknak sem. Nemcsak arról van szó, hogy a szövegelemzés határterületnek számít a különböző kategóriákat használó diszciplínák között (irodalom, film, néprajz, szociológia, esztétika stb.), hanem arról is, hogy ugyanazon diszciplínákon belül is vitatkoznak egymással a kutatók. A vitatkozók kölcsönösen azzal vádolják a másikat, hogy a szövegek egyik vagy másik aspektusát figyelmen kívül hagyják. Sokféleségük ellenére a médiakutatásban az általam tanulmányozott módszertani kézikönyvek két nagy csoportot különböztettek meg a szövegelemzésben: a *nyelvészeti/szemiotikai* elemzést és a *hermeneutikai/fenomenológiai* vizsgálatot (Bertrand, 2005; Hansen, 1998; Hickethier, 1998; Jensen, 2002; Palmer, 1991). Nem tartom feladatomban a fenti megközelítések részletes és kritikai ismertetését, hiszen ezekkel - és ellentmondásaikkal - módszertani könyvek sokasága foglalkozik. Csak felsorolásszerűen utalok rájuk, hogy lássuk, mit takarnak ezek a kifejezések. A szóban forgó szakkönyvek a nyelvészeti/szemiotikai körébe sorolták a szövegek különböző kvalitatív vizsgálatait, így

(1) a szemantikus megközelítéseket, amelyek a „tartalomra” fókuszálnak, és a „miről szól a szöveg?”

kérdésre vonatkoznak,

(2) a szintaktikai vizsgálatokat, amelyek a nyelv mélyebb szerkezetét, a „jelölőt” vizsgálják, végül

(3) a pragmatikai vizsgálatokat, amelyek azt nézik, hogy egy adott kontextusban a szöveg milyen szerepet játszik (bizonyos értelemben ide sorolhatók a diskurzus-analízisek is, amelyek ugyan a nyelvhasználatot vizsgálják, de olyan hatalmi erőterekben, ahol a látens erőviszonyok „átértelmezik” az eredeti nyelvi jelentést).

A különböző szemiotikai vizsgálatokkal szemben általában azt az ellenvetést szokták felhozni, hogy

„...minden módszertani különbségük ellenére ezek a szövegelemzési hagyományok elfogadják a kommunikáció lineáris modelljét, mivel valamennyi (az első perctől kezdve maga a szemiotika is) azt feltételezi, hogy a jelentés már ott van az üzenetben/szövegben, arra várva, hogy felfedezzék” (Bertrand, 2002:175).

Egy másik fontos kritika a szemiotikai kódoláson alapuló kvantitatív tartalomelemzéseket azért támadta, mert miközben kódolható elemekre (szavakra, kifejezésekre, állításokra) bontotta a szöveget, megsemmisítette a vizsgálat tárgyát mint egészet (Kracauer, 1952). A kritika szerint egyáltalán nem biztos, hogy a kutatás végén sikerül rekonstruálni a szöveg korábban önkényesen szétszabdalt egészének jelentését.

A szövegelemzési tradíciók másik nagy csoportját a különböző *hermeneutikai és fenomenológiai vizsgálatok* képezik, amelyek éppen a jelentés egészének közvetlen megragadására törekednek. Gyakran használt kategóriájuk az „életvilág”, a „horizont”, az „ismerősség” és az „azonosság”, mint olyan fogalmak, amelyek szerintük irányítják a megértést. A közös kiindulópont ezekben a módszertani alapállásokban az, hogy a tárgyak, az események, a történetek és a szereplők az olvasótól vagy a nézőtől függetlenül is léteznek, ám e jelentések értelmezése kizárólag a néző vagy az olvasó horizontjától függ. A megértés horizontját pedig egyrészt a valóságban korábban szerzett személyes tapasztalatok befolyásolják, másrészt az irodalmi és filmes konvenciók ismerete (Bertrand, 2005).

Knut Hicethier szerint:

„A tartalomelemzés munkafázisainak szigorúan lineáris menetétől eltérően a hermeneutikai szövegelemzést »körkörös« eljárás jellemzi, amelynek során a szöveghez újra meg újra kérdést intéznek, és egyedi leletekkel és interpretációs eredményekkel szembesítik” (Hicethier, 1998: 32).

A szöveg jelentésének hermeneutikai megragadása azonban szintén sok módszertani problémát vet fel. A megközelítések cseppfolyóssága, a világosan meghatározott kutatói terv hiánya miatt a szövegelemzés inkább az intuitív hermeneutikai tézisek illusztrációja lesz, semmint azok szisztematikus elemzése (Bertrand, 2005).

Szűkebb témánk, a talk-show vizsgálata szempontjából a szövegelemzés módját eleve meghatározza, hogy egy olyan, jól beazonosítható műfaj szövegéről van szó, amelynek az a legfőbb jellegzetessége, hogy részben elmesél, részben eljátszik valamilyen történetet. A fentiekből következően logikusan kínálkozik módszertanilag a Mónika-show vizsgálatára egyrészt általánosságban a talk-show mint sajátos műfaj, másrészt konkrétan az egyes epizódok narratívájának az elemzése. A két vizsgálati szint alkalmazásának az az előnye, hogy komplexitásuk és holisztikus szemléletük miatt a műfaj- és narratívaelemzések alkalmasak arra, hogy ellensúlyozzák a korábban tárgyalt szemiotikai és hermeneutikai módszerek egyoldalúságait. A műfaj szintje azért, mert mint az egyes szöveg szintje felett álló általánosabb fogalom, lehetővé teszi a szöveg egészének a vizsgálatát, a narratívaelemzés szintje pedig azért, mert megmutatja azokat a kisebb formai elemeket is, amelyekből a talk-show felépül. A következőkben ezért a műfajelemzés és a narratívaelemzés sajátosságait vesszük alaposabban szemügyre.

A talk-show műfaji elemzését máshol már részletesen elvégeztem. (Császi, 2008). A műfajról ezért röviden csak annyiban lesz a következőkben szó, amennyiben a formális szövegelemzés szempontjából logikailag szükséges megvizsgálni, mint a szöveg szintje fölött álló általánosabb fogalmat. A legtöbb szöveg ugyanis nemcsak önmagában tanulmányozható, hanem nagyobb osztályba is sorolható, amelyet műfajnak neveznek. „A műfaj (*genre*) a francia fordítása a latin *genus* szónak, amely eredetet, családot, biológiai nemet, a hasonló dolgok osztályát jelenti” (Larsen, 2002: 132).

A műfajoknak sokféle értelmezésük és csoportosításuk van, ráadásul egyetlen osztályozási kísérlet sem koherens egyrészt a műfajok történeti változása, másrészt állandóan növekvő száma miatt. (A film és a tévé megjelenése óta olyan új műfajok is születtek – például a krimi, a western, a kvízműsorok, a talk-show-k és a valóság-show-k –, amelyek teljesen átalakították a korábbi műfaji határokat.) A műfajok, mint osztályozási keretek, mégis hasznos szerepet töltenek be a szövegek meghatározásában. Miért? Azért, mert az elvárások horizontjához adnak ötleteket, figyelmeztetik az olvasókat a szövegek különböző tulajdonságaira. Ha például tudjuk, hogy egy szöveg komédia, akkor könnyebben nevetünk rajta, mintha kétségeink volnának efelől. Túl ezen, a műfajok normaként is szolgálnak: az olvasók kritizálják azokat a szövegeket, amelyek nem tesznek eleget a korábban már megszokott műfaji elvárásoknak. Végül a műfaji megjelölés kereskedelmi eszköz is, hiszen az alkotások címkézésére szolgál például a könyvesboltokban vagy műsorismertetésekben (Larsen, 2002).

A műfajelemzés során – legyen szó irodalomról, filmről, szitkomról vagy talk-show-ról – kétféle vizsgálati szintet használnak: a technikai és a társadalmi (Larsen, 2002). A *technikai* a műfaj elemeinek azonosítását és kategorizációját, valamint az elemek közötti kapcsolat feltárását jelenti. Ide tartozik a díszlet elrendezése, az író, a rendező és a műsorvezető, a szereplők, a narratíva, a mise-en-scene, a tárgyak, a beszéd, az öltözködés stb. elemzése. Mindez azért fontos, mert ezek és a rájuk való utalások adják meg egy-egy program ikonográfiáját, amelynek alapján könnyűszerrel felismerik a nézők a műfajokat. A másik szint, a *társadalmi*, a műfajnak a

közönséggel, az iparral, a társadalom értékrendszerével való kapcsolatát vizsgálja. Így például azt, hogy mennyire és miként tett eleget a szöveg a közönség azon elvárásának, hogy a horror ijesztő, a talk-show pedig informáló-szórakoztató legyen, a bennük megjelenő kulturális normák és konfliktusok pedig ismerősnek tűnjenek. Társadalmi értelemben valamennyi műfajnál a legfontosabb cél a kortárs problémák bemutatása, azaz annak az eljátszása, hogy miként oldhatja meg a társadalom a szimbolikusan fennálló feszültségeket, és tarthatja fenn magát a nyilvánvaló ellentétekkel szemben is. A műfaj – mint a szöveg szintje feletti általánosabb elemzési szint – további bemutatása azonban már nem feladata ennek az írásnak, csupán jelezni kívántam a műfajnak a szöveg formális vizsgálatával való belső összefüggését.

Ezek után rátérünk tulajdonképpeni tárgyunkra, a szövegelemzésre, amely az elbeszélés (narratíva) formális vizsgálatát jelenti, és az események időbeli és térbeli lefolyását kutatja egy történet kezdetétől annak a végig. Egy mélyebb szinten pedig annak a logikai narratívának a vizsgálatát, amely a történetekben az ok és az okozat, a törés és a korrekció, a rejtély és a megoldás között közvetít. A történeti és a logikai szinteket különválasztva szokás a narratívaelemzés során megkülönböztetni a történetet (fabula) és a cselekményt (szűzsé). Az előbbi a történet elmesélését magát jelenti, az utóbbi a sztori elmesélésének logikai, térbeli, időbeli átrendezését, hogy a történet érdekességét fokozzák. A meglepetés a leggyakrabban nem is a történetből, hanem az elbeszélésének a módjából, a szűzséből jön.

A narratívaelemzés során vagy a *szintagmatikus* módszert szokták alkalmazni, amely a szekvenciát és a szerepeket vizsgálja, vagy a *paradigmatikus*at, amely az ellentétpárokat kutatja fel. Az elsőt Vladimir Propp, a másodikat Claude Lévi-Strauss nevével jelölik.

Propp az orosz mesék narratíváját használta fel az elméletalkotásra, amikor azokat legkisebb alkotó elemekre, a narratémákra bontotta (Propp, [1928] 1995). Széles körben használt módszere szerint a történetekben vannak *szerepek*, amelyeket a szereplők játszanak, és vannak *funkciók*, amelyek a cselekményt alkotják. Hét főbb szerepet írt le, ezek: a királykisasszony és az apja, a hős, a hamis hős, az ellenfél, a segítő, az adományozó és a küldönc. A történetek másik lényeges strukturális komponensét a funkciók jelentik. Ezek a szereplők jelentősebb akciói, amelyeknek a történet mesélése során valamilyen kulcsfeladatuk van a cselekmény szempontjából. Propp 31 ilyen funkciót különített el az elsőtől, a hős bemutatásától kezdve az utolsó funkcionális egységig, a bűnös megbüntetéséig. Bár Propp szerint nem minden narratívában található meg valamennyi a funkciók közül, ezeknek az ismeretére azért van szükség, mert szerinte nemcsak azok a funkciók fontosak, amelyek megtalálhatók a történetben, hanem azok is, amelyek hiányoznak vagy valamilyen módon torzulnak. A narratívaelemzés annak a megfjtéséről szól, hogy a káosztól a rendig ívelő történet során miként érik el a szereplők az új egyensúlyt házassággal, erőszakkal vagy más módon.

Lévi-Strauss nem a népmeséket, hanem a törzsi társadalmak mítoszait tekintette a történet-narratívák legalapvetőbb formáinak (Lévi-Strauss, 1955). Nem a történetek egymás után következő szekvenciája, nem is a kronológia érdekelte, hanem a szereplők, az akciók és a helyszínek közötti logikai kapcsolatok és az azokat rögzítő alapvető kódok foglalkoztatták. Négykötetes mitológiájának első részében, a *The Raw and the Cooked* című könyvben azzal indokolta választását, hogy a mítoszokban kifejeződő ellentétek mélyebbek, mint a mesékben megjelenők, mert az a történet, amely „abszurdnak látszik szintagmatikus szinten, értelmessé válik, ha paradigmikus nézőpontból nézzük” (Lévi-Strauss, 1969: 307). A Tsimshian törzs mítoszainak narratíváiban például a bináris oppozíciók négy szintjét különböztette meg: a földrajzit (kelet-nyugat), a kozmológiát (felső világ–alsó világ), a gazdaságot (szárazföldi vadászat–tengeri vadászat) és a szociológiát (apai ágú település–anyai ágú település). Lévi-Strauss a mítoszokat kódolt üzeneteknek tekintette, amelyeket egy társadalom a saját tagjai számára állít elő. Ezeket a történeteket szerinte a narratívák mélystruktúrájában lehet fellelni, amelyek fontos szerepet játszanak a társadalmak életében. Hansen így értelmezi Lévi-Strauss módszerét:

„Mivel azok az ellentmondások, amelyeket a társadalmak hordoznak, nem változtathatók meg a valóságban, ezeket szimbolikus értelemben a mítoszokon és a történeteken keresztül oldják meg. Ez a szimbolikus megoldás az, ami arra készíti a kutatókat, hogy a narratívákat ne csak a belső struktúráikon és funkcióikon keresztül vizsgálják, hanem azokon az ideológiai fogalmakon keresztül is, amelyek a szöveg alapját képezik” (Hansen, 1998: 148).

A két módszer ellentétéről később vita bontakozott ki Propp és Lévi-Strauss között. A vita lényege az volt, hogy – elismerve Propp úttörő szerepét a narratívák kutatásban – Lévi-Strauss szerint a mesék nem alkalmasak strukturális elemzésre, mert kevésbé éles ellentéteket fejeznek ki, mint a mítoszok (Lévi-Strauss, 1984). Válaszában Propp elutasította azt a feltevést, hogy valamely diszciplína kutatói fölényben lehetnének egy másik diszciplínáéival szemben, és tanácsot adhatnának nekik, mit kutassanak és mit ne. Propp azért kritizálta Lévi-Strausst, mert szerinte az antropológust nem az empirikus anyag vezette a narratívák osztályozásában, hanem absztrakt logikai összefüggéseket húzott rá a vizsgált mítoszokra (Propp, 1984). A vitát retrospektíven elemző Alan Dundes szerint valójában ennél komolyabb érvek is felhozhatók a népmesekutatást nem ismerő és látványosan elutasító Lévi-Strauss-szal szemben (Dundes, 1997). Álláspontja szerint a Lévi-Strauss által elemzett mítoszok nagy része műfaji szempontból nem is mítosz, hanem folklorista osztályozás szerint inkább mese, mert nem a világ keletkezéséről és nem a természetfeletti erők harcáról szól. Tehát maga is mítosznak gondolt meséket elemzett csupán. Továbbá nem minden mítosza áll az a kitétel sem, hogy a történet végén az ellentéteket szimbolikusan feloldják. Nem arról van szó – írja cikkében Dundes –, hogy a bináris oppozíciók ne lennének fontosak az emberi gondolkodásban, hanem arról, hogy azokat nem lehet csak a mítoszokra szűkíteni, azok sok más műfajban is fellelhetők:

„Vegyük például a szólásmondásokat mint zsánert. Néhány szólásmondás témájában és formájában is oppozícióra épül: »Egyesült erővel ellenállunk, megosztva elpusztulunk« (egyesült-megosztott, ellenállunk–pusztulunk); Ember tervez, Isten végez« (Ember-Isten, tervez–végez) [...] De ugyanilyen

bináris oppozíciók a hagyományos találós kérdésekben is fellelhetők [...] Vagy mit szólunk az átkozódás zsáneréhez?” (Dundes 1997:46-47).

Gyakorlati szempontból fontos szerepet játszik Algirdas Julien Greimas strukturális szemantikája, amely a narratívaelemzés szintagmatikus és a paradigmátikus módszerének egyfajta sajátos, leegyszerűsített kombinációjának tekinthető (Greimas [1966] 1983; Hansen, 1998). Szerinte a szereplők (az aktorok) valóságos jellemeket testesítenek meg a narratívában, ugyanakkor ezek az aktorok a narratív mélystruktúrák strukturális logikáját is követik. Ennek megfelelően az aktorok mindig betöltenek strukturális funkciókat is, azaz aktánsokként is viselkednek. Ez az elmélet Propp hét szerepéből és 31 funkciójából kiemeli a leggyakoribb hatot, és „aktánsoknak” nevezi őket. Ezek a küldő, a kapó, a segítő, a gátló, az objektum és a szubjektum funkciók. Egy szereplő többféle aktánsfunkciót is eljátszhat, és fordítva: több szereplőnek is lehet ugyanaz az aktánsfunkciója a narratívában. Greimas aktánsai a narratívák logikai struktúráját próbálják kombinálni a funkcionális elemekkel és az empirikus analízissel, amikor olyan kérdésekre keresik a választ, mint:

- Mik a narratíva elemei?
- Milyen kapcsolatban vannak az elemek egymással?
- Hogyan változnak meg a kapcsolatok a történet végére?

Greimas közelebb van a szemiotika megalapítójához, Ferdinand de Saussure-höz, mint Propphoz vagy Lévi-Strausshoz, de gyakorlati szempontból hasznos feladatot láthat el a korábban említett két, egymással ellentétes irányba haladó narratívaelemzés összekapcsolásában. Ezért mindenképpen figyelemreméltó Anders Hansen praktikus megjegyzése:

„A mozgókép kutatójának talán érdemes Greimassal mint kiindulóponttal kezdenie, és innen haladnia visszafelé, kitöltve Greimas módszerének a hézagait Propp és Lévi-Strauss szempontjainak a felhasználásával” (Hansen, 1998: 155).

Az aktorok és az aktánsok közötti átfedések Greimasnál arra is rámutatnak, hogy – szemben a szintagmatikus elemzéssel, amely a történet szekvenciáját vizsgálja, és a paradigmátikussal, amely az ellentétek felfejtését célozza meg – a gyakorlati elemzés során célszerű a narratívák tematikus és logikai kettősségét együttesen figyelembe venni. A történetek sztereotipikus szereplőit ugyanis egyszerre kétféle stratégia szerint is lehet elemezni: a közvetlenül adott kontextushoz vagy valamilyen elvontabb eszméhez képest. Ez a kettősség kimutatható a narratívák szerkezetében, de abban az ideológiai szerepben is, amelyet a szöveg a társadalomban játszik:

„A populáris narratívák egyfajta értelemben manipulálják az embereket, mert olyan élvezetet okoznak, amely cinkos azzal a renddel, amelyen az uralkodás és a kizsákmányolás alapul. Ugyanakkor csak úgy képesek ezt elérni, ha az emberek valódi aggodalmait és reményeit is ábrázolják, amelyek mindig a társadalmi struktúra ellentmondásos sajátosságaiából erednek. A narratívának ez az eleme a hegemoniaelmélethez is kapcsolódik, a narratíva olyan szubjektív pozíciókat hoz létre, amelyek manipulatívak, mert az embereket az uralkodó rendszer sémáiba gyömöszölik bele, de mégis megtalálhatók bennük a hitelesség elemei, mert igazodniuk kell az emberek valódi érzelmeikhez” (Palmer, 1991: 111).

A mozgóképek narratívájának elemzését megnehezíti, hogy a mesékhez és a mítoszokhoz képest a tévé mint médium, számos új problémát is felvet. A narratív struktúrában fontos szerepe van például a zárásnak vagy a megoldásnak, de sok tévés műfajból – így például a szappanoperából is – hiányzik a zárás. Gyakori, hogy egy izgalmas jelenet közepén van vége az epizódnak, máskor sokszoros narratív szálakkal, új szereplők bevezetésével vagy átmeneti megoldásokkal találkozunk. Jane Feuer egyenesen arról beszél, hogy a tévé apparátusa a kauzalitás és a zárás ellen van (Feuer, 1992). Egy másik meglátás szerint a tévés műfajokra a cirkularitás és a bővítés jellemző (Macmahon & Quin, 1995). Mindezek miatt a tévé narratívájában a szereplőkre nagyobb hangsúly esik, mint a lezárás aktusára, mert a történet az epizód végére mindig oda jut vissza, ahonnan az elején elindult. Mivel a zárás nem értelmezi újra a történeteket, a jelentés sokkal inkább a központi szereplőkkel való azonosuláson keresztül teremtődik meg, amit technikailag a közelképekkel erősítenek fel.

„Azt ígérted elválsz, mégis átvertél”

A talk-show-król szóló közéleti beszélgetések egyik legáltalánosabb vonása, hogy általánosságban, azaz az egyes adásoktól elvonatkoztatva beszélnek a műsorokról. Ezekből az absztrakciókból vonják le azokat a széles körben ismert általánosításokat, hogy a Mónika-show készítői „becsapják a szereplőket” vagy éppen azt, hogy „betanított statisztákat léptetnek fel vendégekként”. Az is gyakran elhangzik, hogy a műsorban fellépő szereplők exhibicionisták. Mivel itt a talk-show műfaj számos alapvető elemének a félreértéséről van szó, perdöntő jelentőségű a talk-show szövegek „közeli olvasata”, amely nem egy preconcepció alapuló moralizáló szemüvegen keresztül nézi az ott játszódó eseményeket, hanem tárgyilagosan, lépésről lépésre, „szövegközelből” elemzi azokat. Csakis így lehet eldönteni nemcsak azt, hogy statiszták vagy exhibicionisták-e a szereplők, de azt is, hogy mit tudhatunk meg ezekből a történetekből a mai magyar társadalomról és a benne élő emberekről. A szövegelemzés arra is alkalmas, hogy meghaladjuk a magas kultúra/populáris kultúra ellentétet, és komolyan vegyük a talk-showt. Más szóval olyan szempontokat és eszközöket használjunk egy szórakoztató tévéműsor vizsgálatához, amelyeket csak a filmek és irodalmi művek elemzésénél használnak (Geraghy, 2003).

Az „Azt ígérted, hogy elveszel, mégis átvertél” címet a Mónika-show egy 2004-es adása viselte, amelynek témája a család, a házasság, a válás és a szerelem volt. Olyan témák, amelyek külön-külön is gyakran szerepelnek, és a talk-show-k túlnyomó többségét adják, ebben az adásban egyetlen probléma köré voltak felépítve. A műsor 2001-es kezdete óta már három év telt el, erre az időre Mónika rutinos háziasszonyává vált a show-nak, és a közönség is

megismerte a Mónika-show formuláját. Kialakultak azok a kritikus témák is – a romák, melegek, drogosok más kisebbségek szerepeltetése –, amelyek a nézettséget mindig megemelték ugyan, de egyben zsigeri elutasítást váltottak ki a társadalomban a tradicionális értékrend őrzői között. Kicsiszólódott Mónika műsorvezetői stílusa is. Feladva korábbi merev kívülállását, ekkorra empatikusabb és ugyanakkor lazább is lett a beszélgetés irányításában. Az alábbi, véletlenszerűen kiválasztott műsor témája nem tartozott a polgárpukkasztó témák közé, inkább egy hagyományosabb területet, a válást járta körül a talk-show keretei között. 2004-re megszokottá vált az is, hogy egy adott program nem egyetlen történetet mesél el különböző nézőpontokból – amint azt a korai Mónika show-nál láttuk –, hanem négy egymáshoz lazán kapcsolódó epizódból állt. A következőkben ennek a műsornak a szövegét fogjuk részletesen elemezni úgy, hogy először az egyes epizódokkal ismerkedünk meg a tartalom és a cselekmény (a fabula és a szűzsé) kapcsolatának felderítésén keresztül, majd a narratíva ideológiai sajátosságait vesszük szemügyre.

A tartalom és a cselekmény közötti ellentmondás rögtön a címadásnál feltűnő, mert a cím nem fedte a műsor tartalmát, csak az első epizódét, amely egy nyári „kalandról” szólt. A másik három epizód viszont az elvált szülők gondjait tematizálta, és inkább a „Változatok a válásra” cím illett volna rájuk. Valószínűleg egy ilyen cím nem szólított volna meg annyi embert, és elég sokkoló sem lett volna, az új cím viszont izgalmas drámát ígért, hűtlenséggel, hazugsággal, csalással – egyszóval nézőcsalogató volt. A példából látszik, hogy a címválasztás a talk-show-k esetében a figyelem felkeltésének legfontosabb eszköze. Lehet túlzó vagy éppen félrevezető is, mert nem az a feladata, hogy előzetes bepillantást engedjen a műsor tartalmába. Más szóval az elbeszélés módja, a szűzsé abszolút előnyt élvez az egyes epizódok tartalmával, a fabulával szemben.

Előreszaladva a négy epizód tartalmára: azok egyszerű és mindenki számára ismerős történetet meséltek el. A házasságon kívüli kalandot kereső fiatal férfit, aki visszakozik, amikor átgondolja a helyzetét, de erről elfelejti értesíteni barátnőjét. Az elvált férfit, aki ki akarja rekeszteni életéből az első házasságából született gyermekét, mindazt, ami zavarja második házasságát. Az egymástól tíz év házasság után kissé elhidegült háromgyermekes párét, akik a házasságon kívül keresnek vigaszt, és el is válnak, de a három gyermek nevelése összeköti őket, és ennek érdekében félreteszik sérelmeiket. Végül a láthatóan nehéz körülmények között élő négygyermekes házaspárt, akik a válás alatt és után is pokollá teszik egymás életét. Nem ezek a történetek önmagukban voltak érdekesek, hanem az elbeszélés módja és formája.

A kíváncsiság felkeltése volt a célja az első mondatnak is, amellyel a műsört felkonferálta Mónika: „A legtöbb ember azt gondolja, hogy a boldogító igen egy életre szól. Nos, ha mégsem, akkor ez mindkét félen múlik. Vagy egy titokzatos harmadikon.” A műsor első, legrövidebb epizódja egy nyári szerelem története a 33 éves Józsi és a 40 éves Ági között. Az életkor feltüntetésének nagy szerepe van a talk-show-ban mint műfajban általában, és a Mónika-show-ban is. Olyan referencia, amely egyrészt a szereplők valóságát van hivatva garantálni, másrészt az életkor megadásán keresztül a legáltalánosabb mindennapi szempont alapján szemléli a vendégeket. „Hogyan is kezdődött, hogy ismerkedtetek meg?” – kérde Mónika Ágit. (Ági vékony testalkatú, farmerben és rövid ujjú ingben ülő, fiatalos asszony, elől hiányzik az egyik metszőfoga, ezt úgy igyekszik takargatni, hogy leszorított felső ajakkal beszél, és kerüli a nevetést.) Ági: „Szerelem első látásra.” Kiderül, hogy az utcán, pontosabban egy autókoccanás során találkozott a férfival, amiből ismerkedés lett. Mónika: „Mit ígért neked Józsi? Házasságot?” Ági: „Igen, a férfi az elején elmondta, hogy nős, de azt is, hogy megromlott a korábbi házassága. Később egy egész éjszakát átbeszéltünk a kocsiában.” Mónika: „Mert én úgy tudom, ha jó az infóm, hogy te hívtad fel a feleségét.” Ági: „Igen, mert Józsi azt mondta, hogy ez így nem mehet tovább, közelebb kerülünk a feleségével, hogy ő váljon, de aztán persze nekem kellett elmondani.” Mónika: „Mit mondtál neki?” Ágnes: „Azt mondtam, hogy én vagyok a Józsi barátnője, és hogy szeretnék vele beszélni. Ez közös ügy, erről beszélni kell.” Mónika: „A feleség teljesen megértő volt? Ágnes: „Igen, azt mondta, hogy rendben, gyertek, beszéljünk róla.” Mónika: „Mi történt ezután? A feleség belenyugodott, és el is váltak egymástól?” Ági: „Nem, elkezdett húzódni a dolog, nem váltak el. Kezdetben belenyugodott, de később, ahogy az első sokk elmúlt, visszakozott.” Mónika: „Aztán volt egy közös nyaralás. A feleség lement utánatok?” Ági (tiltakozik): „Nem, nem, az később volt.” Mónika: „Ti mentetek? Én úgy tudtam, hogy ő ment le hozzátok a nyaralóba.” Ági erre részletesen elmeséli, hogy a kapcsolat akkor kulminált, amikor a férfi sms-t küldött Áginak a balatoni nyaralóból, hogy azonnal menjen le, mert nem bírja egyedül tovább. Ági lement, de a feleség is nemsokára megérkezett, így napokig éjszakákat beszéltek át, hogy mi legyen. Mónika (megjátszva a csodálkozást): „Hogy volt ez, hogy hármásban aludtatok?” Mónika ezt a megjegyzést viccnek szánta, amin a közönség fel is derült. Erre Ági is vette a lapot: „Hát ez totál idilli volt. Az egyik szobában a feleség és a gyerek, a másikban Józsi és én.” Ezután megtudjuk, hogy váratlan és gyors véget ért a nyári szerelem. A nyaralás után a férfi egyre kevesebbet találkozott Ágival, végül már telefont sem volt hajlandó fogadni tőle, csak sms-t. „Végül is te untad meg a dolgot?” – kérdezi Mónika. Mire Ágnes: „Senki nem mondta ki, hogy vége.”

A beszélgetés, amely Mónika és Ági között folyt, kevésbé hasonlítható bármiféle tárgyilagos riporthoz, inkább két barátnő intim csevegésére emlékeztet. „Hogy ismerkedtetek meg? Házasságot ígért neked? Reménykedtél?” – ezek a kérdések az érzelmekre kérdeztek rá, az események belső motivációjára volt kíváncsi, úgy, ahogy Ági átélte azokat. „Szerelem első látásra.” A férfi azonban nem vált el, hanem visszament a családjához. A történet ezzel eljutott a fordulópontig, nem tudjuk – Ági sem –, mi lehetett az oka, hogy a férfi mégis visszakozott. Ennél a pontnál szólítja be Mónika a férfit, aki nem hallott semmit az eddigi beszélgetésből. Mónika felvezetése meglehetősen ironikus: „Ismerkedjünk meg akkor Józsival, akinek igen élénk a fantáziája, ha hölgyekről van szó.” Ez a felvezetés valójában nem kapcsolódott az elmondottakhoz, hiszen a probléma nem az élénk fantázia volt, hanem a férfi kezdeti bizonytalansága, majd későbbi visszakozása. Józsi láthatóan meg van lepődve, amikor belép, és ott találja a volt barátnőjét, Ágit.

Itt álljunk meg egy percre. A show közvetlen kibeszélő logikájából természetesnek tűnik, hogy az „igazság órájában” behívják a férfit, hogy választ kapjanak tőle Ági kérésére. Valójában a helyzet ennél bonyolultabb. Egyáltalán nem természetes a két volt szerelmes találkozója, akikről korábban már azt is megtudtuk, hogy

közöttük mindenfajta kommunikáció megszakadt. Nem valószínű, hogy a férfi a nyilvánosság előtt szeretne találkozni azzal, akivel még a magánéletben sem akar találkozni, sőt még telefont sem fogad tőle. Csakis valamiféle mesterséges módon lehetett létrehozni a stúdióban a találkozást, de semmit nem tudunk meg arról, hogyan érték el ezt a műsor készítői. Valószínűleg az történhetett, hogy – szokás szerint – a Mónika-show jelentkezőket keresett egy előzetesen kitalált témára, amely esetünkben az „Azt ígérted, hogy elválsz, mégis átvértél” volt. Ági erre a felhívásra jelentkezhetett a történetével. Szükség volt azonban arra is, hogy a férfit is meghívják. Érdekes lenne tudni, hogy Józsinak mit mondtak a szervezők, amikor behívták a műsorba. Nyilván nem azt, hogy volt szeretője tudni szeretné, el akarja-e venni feleségül, vagy sem. Innen jön a férfi egyébként elég jól elrejtett meglepetése, amikor belép, és megpillantja volt barátját. „Ismered ezt a hölgyet, aki melletted ül?” – kérdezi rögtön Mónika. „Igen, ismerem” – válaszolja meglepetten, de az alkalomhoz illően rögtön mosolyogva Józsi. „Milyen kapcsolatban voltál vele?” – kérdezi Mónika. „Jó kapcsolatban, nagyon jó kapcsolatban” – válaszolja továbbra is a férfi. „Úgy tudom, hogy ti házasságot is terveztetek?” – így Mónika. „Igen” – mondja nyugodtan a férfi, de már nem mosolyog, hanem figyelmesen hallgat. A kép alá pedig ez van írva: „Nem volt bátorsága megmondani Ágnesnek, hogy a feleségét választotta.” Mónika: „Egy ilyen nagy szerelem hogyan múlhat el egyik napról a másikra?” Józsi: „Szembetalákoztam egy-két olyan dologgal, amin elgondolkoztam... És nem minden volt úgy, szóval elég sok kétely akadt abban, amit az Ági elmondott nekem.” Erre Ági is közbeszól, hogy ez kölcsönös volt, mert benne is sok kétely támadt Józsival kapcsolatban. Mónika: „És miben kételkedtetek egymásban? Talán nem bíztatok egymásban?” Mire mindketten elbizonytalanodnak, nem tudják, mit lehetne vagy kellene elmondani. Józsi: „Talán volt egy bizalomhiány.” Mónika azonban nem kíváncsi, hogy mik voltak ezek a kételyek, miért volt bizalomhiány, hanem arra, hogy „Miért volt erre szükség Józsi, hogy nem mondtad el Áginak, hanem egy darabig még hitegetted?” Józsi nyugodtan, őszintén válaszol: „Talán azért, mert nem volt meg bennem a bátorság, hogy megmondjam.” Ennél a pontnál Mónika váratlanul abbahagyja a beszélgetést. Elérte célját, megkaptuk a választ az Ágit foglalkoztató pszichodramai rejtélyre, Józsi váratlan eltűnésére. Mélyebben nem érdekli a történet, csak egy szakítás eddig rejtett motívumát akarta kideríteni.

A fabula arról szól, hogy egy egyedülálló nő, Ági és egy házasságban lévő férfi, Józsi megismerkedik egymással. Intim kapcsolat alakul ki közöttük, a férfi házasságot ígér, azután csendben visszahúzza magát, és eltűnik a nő életéből. De a fabula nem teljes, inkább vázlatos. Nem tudjuk meg a történetből, hogy miért volt Józsi házassága válságban, hogy miről beszéltek a szerelmesek éjszaka a kocsiban, hogy a balatoni nyaralóban a feleség és a gyermek jelenlétében milyen lehetséges megoldások kerültek szóba a jövőről. Azt sem tudjuk meg, hogy mi történhetett kettőjük között, milyen kétségek merültek fel bennük, és miért döntött úgy a férfi, ahogyan döntött. Azért sem, mert a műsorban mindketten eléggé kitérően válaszoltak, és rejtőzködően viselkedtek. Nem kapunk semmiféle bizonyosságot sem az események megbízhatóságát, sem azok pontos értelmét illetően, viszont kapunk egy gyors, színes, érdekes képet egy nyári kalandról, ahol a hangsúly a történéseken, a csattanókon, a váratlan fordulatokon van, nem a mögöttük megbúvó lélektani és társadalmi dilemmákon. Ha ugyanerről a valóságanyagról készített dokumentumfilmmel összevetnénk a show-t, azt láthatnánk, hogy itt Mónika és a szereplők közötti gyors szóváltások és a vallomások uralják a képet. Ahogyan egy hétköznapi beszélgetésben, itt sem a téma tudományos körbejárása vagy a szereplők elmélyült bemutatása és az ábrázolás művészi kidolgozottsága a cél, hanem a tájékozódás, az információcsere izgalma. Emiatt, bár gyorsabb tempójú és könnyebben emészthető a történet, mintha dokumentumfilm lenne, ugyanakkor nyitva hagy számtalan olyan kérdést, amelyet a nézőnek a saját fantáziájára támaszkodva kell megválaszolnia.

Korábban már volt szó arról, hogy a Mónika-show címei gyakran nem fejezik ki pontosan a műsor tartalmát. A címválasztás más esetekben is gyakran csak kozmetikai művelet, amelynek nincs különösebb jelentése azon kívül, amit el akar érní, vagyis nem több, mint a figyelem felkeltésének sajátos technikája. Egyes esetekben viszont messze ható tartalmi torzulásokhoz is vezethet a blikkfangos cím. Az „Azt ígérted elválsz, mégis átvértél” példája azért is figyelmet érdemel, mert a második epizódban a címnek való görcsös megfelelés vágya miatt a szereplőket is alaposan „átértelmezték”, mondhatni a fejükre állították. A fabula arról szól, hogy egy férfi elvált első feleségétől, akivel négy évig élt együtt, majd újraházasodott, és második feleségével már több, mint 30 éve vannak együtt. A Mónika-show-ban viszont – hogy a fenti címnek megfelelően – úgy mutatták be a férfit, mint „aki nemcsak ígérte, hogy elválí, de aki el is vált”. Persze – mondhatnánk – tényleg elvált, csak hogy ennek már 30 éve. A szűsége inkohereciája miatt azonban a második feleség sem maradhatott meg a feleség státusában, hanem 30 évi házasság és két gyerek, sőt unokák után is mint „egykori szeretőt”(1) jelenítették meg a nézők előtt.

Ebben az epizódban az 53 éves Rozália a főszereplő, az évtizedekkel ezelőtt elhagyott feleség, de rövid időre megjelenik az egykori férj, a szintén 53 éves Attila (Mónika először tévesen 50 évet és Sándort mond) és felesége, a 46 éves Ibolya, az „egykori szerető” is. Mint megtudjuk, a probléma nem is a válás, inkább az volt, hogy a férfi elzárkózott attól, hogy az első házasságából született fiával és unokájával a későbbiekben tartsa a kapcsolatot. Nem lehet tudni, hogyan került ez az epizód ebbe az adásba. Feltehetően Rozália, az elvált első feleség sérelméről és talán bosszújáról volt szó, aki ország-világ előtt el akarta mesélni, hogy nem törődtek volt férje első házasságából született gyermekével (és talán meg is akarta szegényíteni volt férjét és annak a családját). Nem tudjuk, milyen témára jelentkezett eredetileg a feleség, de a végén mégis ebben az adásban kötött ki, bár története nagyon távol esett a műsor címétől.

„Meddig tartott a kapcsolat, és milyen volt?” – kezdi a kérdezősködést Mónika. Rozália, az első feleség: „Négy és fél évig.” A beszélgetésből kiderül, hogy kezdetben jó volt közöttük a kapcsolat, de a gyerek születése után elhidegültek. „Reménykedtél, hogy rendbe jönnek a dolgok?” – így Mónika. „Igen, de ő azt mondta, hogy már mást szeret.” Képfelírás: „Gyermekük születése után a férje közölte vele, hogy mást szeret.” „Hogyan tudtad feldolgozni?” – kérdezi Mónika. Rozália: „A magam részéről feldolgoztam, de a gyerek volt a szenvedő alany. Nagyon kereste az apját, amikor kicsi volt. 16 éves korában azt mondta, hogy neki nincs senkije.” „Hány éves most a fiad?” Rozália: „Harminckettő.” Mónika: „Harminc év alatt hányszor látta az apja a fiát? Rozália: „Nem tudom pontosan, olyan háromszor, négyszer.” „De hát miért?” – vág közbe Mónika. „Nem tudom, talán zavarta a tudat,

hogy van egy gyereke, talán a házasságát zavarta, nem tudom” – lamentál Rozália. Mónika: „Úgy tudom, hogy már van egy unokád is. Az hány éves?” Válasz: „Hét”. Mónika: „Őt sem látta még az apja?” (Itt Mónika nyilván a nagyapára gondol.) Rozália: „Nem.” „Nem is tud róla?” „Tudni tud, mert küldtünk neki egy lapot, amikor megszületett.” Mónika: „És mi történt ezután?” Rozália: „Kaptunk egy képeslapot, hogy »Gratulálok«. Ennyi.” Mónika: „Nem mondta, hogy akar találkozni vele?” Válasz: „Nem, csak a képeslap, a gratulációval.”

Ennél a pontnál hívja be Mónika a hanyag apát: „Jöjjön akkor Attila és új felesége, Ibolya.” A korábbi férj, Attila és második felesége, Ibolya, jól öltözött, ápolt középosztálybeli házaspár. Láthatóan meglepődnek, amikor megpillantják Rozáliát, a volt feleséget, nem értik a helyzetet. A címmel ellentétben tehát ebben az epizódban nem a hitegetés, hanem a korábbi házasságból született gyermek elhanyagolása volt a téma. Mónika: „Sándor [ezt rosszul mondja, mert Attila a férfi neve], volt feleséged, Rozália, azt mondja, hogy beleszeretél egy másik nőbe, és elváltál.” Attila: „Hát ez relatív, hogy beleszerettem valaki másba, mert volt egy oka, hogy előtte kiszeressek belőle.” Mónika: „Mi volt az oka? Nem olyan volt az a házasság, mint amilyennek elképzelted?” Válasz: „Nem.” Ennyi. Mónika láthatóan nem is akar erről többet tudni. Az epizódban Mónika végig a gúnyosan mosolygó, sértődött első feleség szempontját képviseli. Nem kérdezi meg Rozáliától, hogy miért kellett volna együtt maradniuk, ha megromlott a viszony. Nem kérdezi, hogy a gyermektartást fizette-e rendesen a férj? Nem kérdezi, hogy Rozáliának volt-e később tartós kapcsolata vagy újabb házassága. A fő motívumot egy képaláírás is megerősíti: „Gyermeke sokat szenvedett az apa hiánya miatt.” Rozália elbeszéléséből később az is kiderült, hogy nem Attila és családja zárkózott el az első házasságból született gyermekkel való találkozástól, hanem a gyerek nem akart odamenni. Pontosabban kis korában a gyerek egyszer elment egy rövid időre, de később nem volt kedve ismét menni. Egy mélyebb, komplexebb probléma merül itt fel, hiszen nyilvánvalóan a két család közötti feszültség volt az oka a gyerek hányódásának. Ennek az okáról nem tudunk meg többet, mint ahogy a két volt házastárs közötti feszültség oka is rejtve marad. Csak az első feleség gyűlölködését látjuk, és a fájdalmát, meg az elzárkózást a férfi részéről, aki még most sem akarja látni unokáját, első házasságából született fia hétéves kislányát. A képaláírás: „Nincs ideje találkozni a fiával.” Mónika itt a pragmatikus megoldás felé veszi az irányt: „De akkor most mi legyen? Most hétéves a kislány. Gondolom, szeretnél vele találkozni, ha szeretnél. De hogyan tovább?” A férfi azonban hajthatatlan: „Ha látni akar bennünket, jöjjön el ő hozzánk, neki éppen annyi oda, mint nekünk hozzá.” Mónika beéri egy általános figyelmeztetéssel, hogy a gyerekekkel a válás után is törődjenek a szülők.

Ebben az epizódban a fabula az volt, hogy egy férfi a válás után nem törődött a közös gyerekekkel. A szüzsének megfelelően a narratívában Mónika először kapcsolatot próbált teremteni a téma és a műsor címe között, rákérdezve a válás okára, majd amikor erre a férfi kitérő választ adott, Mónika kizárólag a gyerek elhanyagolására koncentrált.

Mintegy erre az epizódra volt válasz a harmadik történet, amely egy olyan házaspárról szól, akik korábban tíz évig éltek együtt, de már tíz éve el is váltak. Amint azonban megtudjuk, a 40 éves Éva és a 46 éves Laci ma is „egymás legjobb barátai”, és jó szellemben nevelik együtt a gyermekeket. Ők azt példázzák a műsorban, hogy válás után is lehet normális, jó kapcsolatot tartania két embernek egymással, „ha elég intelligensek”, amint azt Éva megfogalmazza. Mónika: „Hogyan emlékszel vissza erre az időszakra, hiszen tíz év hosszú idő?” Éva: „Igen. Tulajdonképpen nagyon fiatalok voltunk, én 17 éves. Három kislány is született közben.” Mónika: „Mi volt, amit nehezen tudtál elviselni? Elvégre otthon kellett, hogy üljél.” Éva: „Egyfajta háziasszonyi szerepet kellett ellátni, valahogy én mindig a központban voltam, mint nőt is mindig értékelt.” Mónika: „Hát ez jó.” Éva: „Hát ez az, hogy a harmadik gyerek születése után egyik napról a másikra elmúlt.” Mónika: „Próbáltátok ezt megbeszélni?” Éva: „Persze, próbáltam, de akkor meg ő nem volt olyan passzban, vagy vitába ment át a dolog. Gondoltam, kiszállok ebből a kapcsolatból, mert egy rossz kapcsolatot a három gyerek nagyon megsínyli.” Éva: „Én már közben találtam valakit, aki ugyanúgy a víz alatt volt, mint én, és én ezt közöltem Lacival. Nem jó az olyan kapcsolat, ahol a szülők megjátsszák magukat csak azért, hogy a gyerekek együtt maradjanak.” Mónika: „Mit szolt ehhez Laci?” Éva: „Szerintem ezt a tuskét ő feldolgozta, érezte, hogy valami hibát elkövettünk. Ezt már nem tudjuk visszacsinálni, azt hiszem, vagyunk annyira intelligensek is, hogy ezek után le tudtunk ülni beszélni még a bírósági tárgyalás után is. A három gyerek bennünket még összeköt, a három gyerek érdeke azt kívánja, hogy normálisan tartsuk fenn ezt a kapcsolatot.” Mónika: „Jöjjön akkor most Éva egykori férje, aki egyben legjobb barátja is.” Felirat: „László, 46 éves. Nem hitte volna, hogy Éva elhagyja.” A férj néhány mondatban megismétli, amit már hallottunk, ez ezzel véget ér a harmadik epizód.

A fabula ebben az epizódban egy olyan történetnek az elmesélése volt, amely szerint a válásnak nem kell szükségszerűen ellenségeskedéssel járnia. A szüzsé a válást követően tíz évvel, a mában kezdődik, és csak nagyon röviden és lekerekítve ismerjük meg a válás okát, az elhidegülést. A motívumokat keresve feltűnő, hogy nem tudjuk, miként kerültek a szereplők a műsorba. Itt ugyanis nem tapintható olyan konfliktus, amely miatt valamelyikük a nyilvánosság elé akarta volna vinni a sérelmeit. Nehéz elképzelni, hogy akár Éva, akár Laci azért jelentkezett volna, hogy akár a szülés utáni elhidegülésről, akár a válás utáni „legjobb baráti” kapcsolatukról beszámoljon. Az epizód narratívája logikailag tökéletesen illeszkedik a műsorba mint az átverés ellentéte, de pszichológiailag hiányzik a szereplők motivációjának a felfejtése, és ezért a dráma is.

A negyedik, utolsó epizód azonban ismét a válás nehézségeiről szól, mintegy visszahozva az ideális világból a válás realitásába a nézőket. Egy fizikai erőszakkal teli válás történetét meséli el Mónika, a most 46 éves Katalinét, akit a férj, a 49 éves János kizárt a lakásból, megvert, sőt késsel is fenyegetett. Az asszony panasza szerint még négy gyermekével is csak titokban találkozhatott, miközben a volt férj a szomszédasszonyokkal iszogatót és flörtölt. Mónika: „Jöjjön akkor most Katalin, aki elmeséli, hogy hitegette őt, pontosabban a szomszédasszonyt a férjre. Hogyan is kezdődött ez az egész, hogy megcsalt a férjed, illetve hogyan jöttél rá?” Az asszony elpanaszolja, hogy a szomszédok figyelmeztették. Amikor szavát tette a dolgot a férjének, az agresszióval válaszolt. Katalin: „Mentem haza a munkából, és a férjem azzal fogadott, hogy minek jöttél haza, takarodj.” Megtudjuk, hogy a rendőrség és a gyámhatóság sem segített. Katalin: „A rendőrségen azt mondták, hogy menjek a Markó utca 25. alá elválni, és jó,

hogy azt nem kívánom tőlük, hogy a végéig húzzák le utánam, amikor bementem ezzel a panasszal.” Kacsaringós története volt a gyámhatósággal is, amely el akarta venni a szülőktől a gyerekeket, és állami gondozásba akarta adni őket. Elmondása szerint a nő egy darabig el sem mert válni, amíg valami megoldást nem talál, hogy be ne indítsa a gyámhatósági gépezetet. Szerencsére a végén, két év után a bíróság az asszonynak ítélte a gyermekeket és a lakást is, ezzel megoldódott a feleség gondja. Itt képaláírás jelenik meg: „A férje azt mondta, hogy dagadt állat.” Katalin arról is beszél – természetes magától értetődőséggel –, hogy bár őt János rendszeresen verte, „mert erősebb nálam”, de ő meg megverte annak az új feleségét, volt szomszédasszonyát, Margitot. „Mecibáltam a haját, és kirángattam a lakásból” – mondja büszkén. Feltűnik közben Katalin egy volt munkatársa is a közönség soraiban, akitől annak idején segítséget kért a nő. Szokásától eltérően Mónika meginterjúvolja a közönségben ülő férfit, Árpádot (nincs életkor), akiről megtudtuk, hogy nemcsak segített a nőnek a válásban, de azóta lett egy közös gyerekük is. „Mert nálam is lelépett az asszony” – mondja Árpád nevetve. „Együtt éltek most is?” – kérdezi Mónika, mire a férfi zavarba jön, és azt válaszolja: „Hol együtt, hol külön.” De ebbe Mónika már nem akar belemenni.

Az utolsó epizód fabulája sokkal zavarosabb, mint bármelyik korábbi epizódé, egy rossz házasságról és a válás egy közönséges, fájdalmas formájáról szól. Valahogy úgy lehetne elmesélni, hogy két ember nagy veszekedések közepette korábban elválk, majd négy gyerekükért és a lakásért évekig pereskedik. Az asszonynak később egy másik férfitől születik gyermeke, de abból nem lett házasság. Mi több, az elmondottakból kétségessé vált Katalin szerepe is a házasság alatt és a válásban, mint aki maga is erőszakosan viselkedik más nőkkel szemben, és akinek a gyámhatóság sem ígérte oda először sem a lakást, sem a gyerekeket. Adva a műsor címét – „Azt ígérted, hogy elválsz, mégis átvertél” – az utolsó epizódból leginkább arra lehetne következtetni, hogy Katalin Árpádot szerette volna férjének, és Árpád volt az, aki nem vált el, és átverte Katalint. A történetben viszont Árpád nagyon előnyös szerepet kapott, mint Katalin segítőtje, és Mónika sem vetette a szemére, hogy nem vette el Katalint. Sőt Mónika korábbi felvezetéséből az derül ki, hogy a férfi a szomszédasszonyt hitegette. Ezek után meglepő, hogy Mónika így konferálta be Jánost: „Jöjjön akkor most Katalin volt férje, János, aki népszerű volt a szomszédasszonyok körében, és Margit, akinek a végén elnyerte a kezét.” Vagyis ezek szerint a férj nemcsak ígérte a válást, hanem csakugyan el is vált, ami végképp összezavarja a fabulát. „Hát te akartál látni bennünket?” – kérdezi gúnyosan Margit, amikor észreveszi Katalint, önkéntelenül is elárulva, hogy őket azzal a trükkel hívták be a show-ba, hogy valaki látni szeretné őket. Mónika azonban egyből a lényegre tér, hogy pontosan miért is hívták őket ide: „János, a feleséged azt mondja, hogy kizártad a lakásból, és nem engedted be a gyerekekhez.” János: „Két évig haza sem toltam a képét. Fogott magának egy pasast, és szépen lelécelt.” Mónika: „Azt is mondta Katalin, hogy késsel kergetted el hazulról.” János a fejét ingatja. „Nem, ilyen nem volt.” Aztán hozzáteszi: „Nincs is késem.” (Derűtség a közönség soraiban.) Mónika látja, hogy itt nem sikerül semmiféle vallomást kicsikarnia a férfitől, és szokás szerint valamilyen kompromisszum keresése felé fordul: „Nem lehetett volna ezt az egészet békében elintézni?” János: „Én próbáltam, én nem akartam elválni a gyerekek miatt.” Mónika erre felhívja a figyelmet, hogy a gyerekekkel törődjenek, ami megint teljesen célt tévesztett, mert kiderül, hogy a volt férj rendszeresen találkozik a gyerekekkel, és a feleségével is rendszeresen megbeszéljük, ha a gyerekekkel van valami. Sőt volt feleségének a születésnapjára virágot is vitt. Ez a fejlemény végképp összezavarja az „Azt ígérted elválsz, mégis átvertél” témát, hiszen itt volt válás, de nem volt átverés, legfeljebb fizikai verés, amiben viszont valamennyi szereplő részt vett. Minél jobban előrehalad a szűzsé, annál inkább darabjaira esik szét az eredeti fabula, kétségeket keltve a volt feleség szavahihetősége és így az egész történet hitelessége felől is. Végül Mónika egy általános megállapítással zárja az egész műsort, amelyben az átverés már nem szerepelt: „A válás tulajdonképpen megoldás lehet az emberek problémáira, ha egy pár tagjai úgy érzik, hogy nem tudják azt másként közösen megoldani. De a legfontosabb, hogy próbálják meg mindezt emberi módon elintézni.”

Az „Azt ígérted, hogy elválsz, mégis átvertél” struktúrája és ideológiája

A történetek banálisak, de talán éppen ezért mégis mély belátást adnak a mindennapokba. A házasságon kívüli kalandot kereső fiatal férfi, aki visszakozik, amikor átgondolja a helyzetét, de erről elfelejti értesíteni barátnőjét. Az elvált férfi, aki ki akarja rekeszteni életéből az első házasságából született gyermekét, mindazt, ami zavarja második házasságát. Az egymástól tíz év házasság után elhidegülő háromgyermekes pár, akik a házasságon kívül keresnek egyéni vigaszt, és el is válnak, de a három gyermek nevelése összeköti őket, és ennek érdekében félreteszik sérelmeiket. Végül a láthatóan nehéz körülmények között élő négygyermekes házaspár, amely a válás alatt és után is pokollá teszi egymás életét.

A fenti szövegek elemzése során a fabula és a szűzsé fogalmát használtuk, bár a minitörténetek narratíváira a sztorik rövidege, kidolgozatlansága és fragmentáltsága miatt ezek a fogalmak nehezebben alkalmazhatók, mint egy olyan műsornál, amely egyetlen történetből áll. A Propp által említett funkciók, illetve a Lévi-Strauss által használt oppozíciós ellentétpárok ugyanakkor kétségtelenül megtalálhatók voltak ezekben is. Kezdjük Greimas aktánsaival, a karakterek és funkciók egységével a történetekben. Ezek a „küldő”, a „kapó”, a „segítő”, a „gátló”, a „tárgy” és a „szubjektum”. A „küldő” Mónika, akinek üzenete van, mert segít megismerni a válás által teremtett rejtély nyitját, a „kapó” a panaszos, aki a műsorhoz fordult segítségért. A „segítő” az, aki segít a rejtélyt feltárni. „Segítő” karakter és funkció a műsorban nem minden epizódban van, de ilyen volt a harmadik epizódban Laci, aki nemcsak Évának, a volt feleségének segített a három közös gyerekkel kapcsolatos gondokban, de a válás által felvetett problémák megoldásának a leghumánusabb útját is mutatja. A „gátlók” azok a rossz férfjak, akik akadályozzák az ügyet, mert nem válnak el, pedig megígérték, mint az első epizódban Józsi, vagy nem törődnek később a gyermekekkel, mint a második epizódban Attila. Végül a narratívák „tárgyát” a házasság feltáratlan aspektusai jelentik, a „szubjektumok” pedig kivétel nélkül azonosak a női szereplőkkel, a „kapókkal”, akik a „tárgyak” (értsd: a harmonikus házasság) után vágyakoznak. A cselekmény maga pedig a „tárgyak” (a házasságok) mozgását meséli el a régi és az új állapot, azaz a tisztázatlan, önző válás és a régi családdal normális kapcsolatot ápoló válás között. Ha a történetek paradigmatisztikus szintjét nézzük, akkor a Lévi-Strauss által említett oppozíciós ellentétek adják a műsorban szereplő társadalmi és kulturális konfliktusok forrásait: „házasság kontra válás”, „család kontra egyedüllét”, „becsapás kontra bizalom”, „konfrontáció kontra támogatás”, „őszinteség kontra

hazugság” és „törődés kontra elhanyagolás”. Ha pedig a szintagmatikus szintet nézzük, és a korábban ismertetett greimasi sémát kiegészítjük Propp funkcióival és karaktereivel, akkor úgy árnyalhatjuk tovább a képet, hogy az a történetek a műsorban a női szereplők problémáinak a kibontásától a „gátlók” nyilvános megszégyenítése irányába haladnak.

A legfontosabb ellentét azonban valamennyi epizódban a nők és a férfiak ellentéte a válás kapcsán. A négy sztori úgy volt felépítve, hogy Mónika annak a női szereplőnek az érdekeit képviselje, aki először jelent meg a történetben. Az első szereplő feltárulkozó vallomását fogadta el Mónika igazságnak, az első szereplő problémáinak szegődött a nyomába, és az első szereplő problémájára ígért választ. Arra, amiért az eljött a műsorba, és ami lehetőséget adott Mónikának arra, hogy ő és a szereplők magánéleti gondjaikról beszéljenek mások előtt. Az elbeszélés során a szűzsében a feszültség fokozására a műsor készítői a szembesítés (a konfrontáció) eszközét használták fel az első szereplő vallomásának kiegészítésére és igazolására. És a meglepetést, amelynek az volt a célja, hogy a kérdőre vont személyeket váratlanul érje a kérdés, ne tudjanak előre felkészülni a válasszal, és ne tudjanak kibújni az egyenes válasz elől. A meglepetés legalább olyan fontos eleme volt a szűzsének, mint az azt követő beszélgetés, a konfrontatív szembesítés legalább olyan fontos, mint a történetet nyitó vallomás.

Mind a négy epizódban a nők voltak azok, akik a férfiakkal kerültek szembe, és akik a nyilvánosságot vették igénybe, hogy kérdéseikre választ és sérelmeikre elégtételt kapjanak. Az első esetben a férfi titkolózása, a második esetben az apa fiától való elzárkózása, a harmadik esetben a férj elhidegülése, a negyedik esetben a férfi durvasága volt az, ami ellen tiltakoztak. A meglepetéssel, a szembesítéssel és a nők nyílt pártfogásával Mónika asszisztált nekik abban, hogy a sérelmeiket elmondhassák ország-világ előtt – sok más hasonló sorsú nő nevében is. A női tapasztalat és nézőpont a talk-show meghatározó ideológiája, még akkor is, ha tudjuk, hogy esetenként férfiak is fordulnak Mónikához segítségért valamilyen magánéleti probléma miatt. De nemcsak a dramaturgiai eszközök, hanem Mónika állandó kérdezősködése is fontos szerepet játszik, mert segít felszínre hozni azt is, amit a szereplők maguktól talán nem tudnának vagy nem akarnának elmondani. Például Rozáliától: „Mi történt ez után? Elvált és megnősült? Hogyan tudtad ezt feldolgozni? Hogyan reagált erre a fiad? Mi az, ami kitört rajta? Mit mondott akkor a fiad? Hány éves most a fiad? Most már unokád is van, ugye? Hány éves? A volt férjed látta már az unokáját? Nem? Egyszer sem? Milyen magyarázatot adott rá?”

Végül beszélni kell a műsor implicit társadalomképéről is, amely a mindenki számára ismerős példákból bontakozik ki. Témája a házasságok labilitása, a válások gyakorisága és kegyetlensége a mai Magyarországon. Az epizódokból az is kiderül, hogy milyen általános a fizikai erőszak a családokon belül. Ezeknek a legtöbbször a nők a szenvedő alanyai, de esetenként maguk is ugyanúgy erőszakoskodnak, ha az indulataik kirobbannak, mint a férfiak. Jellemző, hogy az egyik epizódban, a leginkább középosztálybeli megjelenésű és viselkedésű, volt házastársak között nem volt ugyan fizikai erőszak, de a lelki fájdalmak okozásában, a gyerek és az unoka negligálásában annál inkább jeleskedett a volt férj. Az utolsó történetből pedig az is kiderült, hogy az intézmények sem nagyon tudnak mit kezdeni a családi válságokkal, amint az a gyámügy, a bíróság és a rendőrség tehetetlen hozzáállásából is kitetszett. Ha a társadalomban ilyen konfliktusok vannak, ahol a családi problémáknál a személyes bosszú fontosabb a gyerek érdekénél, és ahol sem a szociális intézmények, sem a bíróság, sem a rendőrség nem működik megfelelően a család védelmében, mit tudnak tenni a kárvallottak, hogy valakinek elpanaszolják az őket ért igazságtalanságokat? Elmesélik a barátnőjüknek vagy írhatnak a Mónika-show-nak. Így érthetőbbé válik az a gyakran feszegetett kérdés is, hogy kik és miért mennek el a Mónika-show-ba szerepelni? A műsorok szövegeinek az elemzése ugyanis egyértelműen azt mutatja, hogy a vesztesek – esetünkben a családi drámák vesztesei – mennek el, akik nem tudnak belenyugodni abba, ami velük történt. Az igazságosság igénye ma is nagyon erősen él a társadalomban, és az igazságtalanul vereséget szenvedett vesztesek azok, akik végső kétségbeesésükben hajlandók vélt panaszuk érdekében akár a nyilvánosság előtt is megjelenni azért, hogy magánéletük fájdalmas titkait mindenki előtt kitárják. Mi több, az egész talk-show műfaj erre épül. A talk-show formula dramaturgiája ugyanis kiválóan alkalmas arra, hogy a paradigmikus szinten feltárt kibékíthetetlen ellentmondásokat a szintagmatikus szint morális meséjén keresztül végül a „gátlók” morális elítélésével és megszégyenítésével oldják fel, és így legalább utólag és szimbolikusan, de nyilvános igazságot szolgáltatnak az áldozatoknak.

A televíziós műsorok megítélésének nincs olyan mindenki által elfogadott kánonja, mint a filmeknek vagy az irodalmi műveknek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne is lehetne és nem is kellene ilyen kritériumokat keresni (Geraghty, 2003). Megfelelő összehasonlítás hiányában azonban nehéz dolog a talk-show minőségének a megítélése. Ha a többi Mónika-show-hoz vagy hasonló témájú riportokhoz hasonlítjuk, akkor már realisabb alapot találunk a bírálatra. Innen nézve – azaz a műfaj belső világán belül maradva – ebben a műsorban elég izgalmas és érdekes történetek voltak, tele drámával, meglepetéssel, érdekes részletekkel, olyanokkal, amelyek a képernyő elé csalogathatták a nézőt. Szemben azzal a megoldással, amikor csupán egyetlen történetet láthatunk, a négy különböző minisztori már önmagában is pergőbbé tette az adást. Itt-ott a humor is megcsillant, hogy még élvezhetőbbé tegye az elbeszélést, például annál a már-már komédiába illő jelenetnél, amikor a balatoni nyaralóban az egyik szobában a férj és szeretője, a másikban a feleség és a gyermek aludtak. Mónika természetesen és oldottan vezette a műsort. A dialógusok feszesekek voltak, nem volt üresjárat-érzése a nézőnek. Az is egyértelmű, hogy az alkotók egyaránt nagy hangsúlyt fektettek az áldozatokkal való együttérzésre, az empátiára és a morális felelősség hangsúlyozására is. Azt sugallták, hogy bár az emberi sorsok olyan egyéni választásokból épülnek fel, amelyek később tévesnek bizonyulhatnak, de soha nem késő belátni – és ha lehet, akkor revídiálni – a régi hibákat. A szövegen belül így a karakterek jellemfejlődésének is lehetőséget is nyitva hagyták, mondhatni a szereplők későbbi belátására bízták.

A show kétségtelenül meglévő számtalan sablonja mögött felsejlettek a történetekben megbúvó mélyebb emberi drámák is. A Mónika-show egy önkényesen kiválasztott műsorának „közeli olvasata” azt mutatta, hogy bár a talk-show forgatókönyveiben valóban lehetett különböző csúsztatásokat és ellentmondásokat felfedezni, esetünkben „átverésről”, „megalázásról” legfeljebb abban az értelemben lehet beszélni, amennyire azt a műfaj dramaturgiája

(meglepetés, konfrontáció) megkívánja. Minden jel arra utal, hogy ezek a szereplők nem betanított statiszták voltak, és a történetek is valóságosnak tűntek. Ha végül ezt a Mónika-show-t képzeletben összevetjük egy hasonló témájú riporttal, összeségében azt mondhatjuk, hogy ha el is maradt néhány helyen alaposságban egy riporttól, a show ezt szerencsésen ellensúlyozta a feszültséget fokozó szórakoztató meseszövevvel és a szereplők belső érzelmeinek a változását felnagyító közelképek gyakori bejátszásával.

A szöveg értelmezése természetesen nem állhat meg az írott jelentés feltárásával. Bármennyire is igyekezzék ugyanis a kutató, hogy a szöveget minél hitelesebben elemezze, a szövegek jelentése önmagában soha nem egyértelmű, soha nem befejezett. Csak a közönség recepciója és értelmezése során válik átmenetileg azzá. Azért csak átmenetileg, mert a médiaszövegek poliszémiája és nyitott műfaji szerkezete miatt állandóan lehetségesek újabb és újabb értelmezések, amelyek megerősíthetik, de kétségbe is vonhatják mások magyarázatát. Ennek a folyamatnak – a befogadásnak – a vizsgálata azonban már túlmutat ennek az írásnak a keretein.

Felhasznált irodalom

Barthes, Roland (1972): *Mythologies*. New York: Hill & Wand.

Bertrand, Ina & Hughes, Peter (2005): *Media Research Methods*. New York: Palgrave.

Császi Lajos (2005): A Mónika-show kulturális szociológiája. *Médiakutató*, ősz, 21–36.

Császi Lajos (2008): A talk-show története és műfaji sajátosságai. *Médiakutató*, tavasz, 17–32.

Császi Lajos (2009): A Mónika-show gyártásának szociológiája. In: Laki Ildikó (szerk.): *Tudásjavak áramlása a közép-kelet-európai régióban a rendszerváltást követően*. Budapest & Szeged Magyar Szociológiai Társaság & Belvedere Meridionale, 28–43.

Dundes, Alan (1997): Binary Opposition in Myth: The Propp/Lévi-Strauss Debate in Retrospect. *Western Folklore* 56. Winter, 39–50.

Feuer, Jane (1992): Genre Study and Television. In: Allen, Robert C. (ed.): *Channels of Discourse, Reassembled*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 138–60.

Geraghty, Christine (2003): Aesthetics and quality in popular television drama. *International Journal of Cultural Studies*. 6.1:25–45

Greimas, Algirdas Julien ([1966] 1983): *Structural Semantics*. Lincoln, NE: University of Nebraska Press.

Hansen, Anders et al. (1998): *Mass Communication Research Methods*. New York: New York University Press.

Hickethier, Knut (1998): *Film- és Televízióelemzés*. Ford. Györffy Miklós. Budapest: Krónika Nova Kiadó.

Jensen, Klaus Bruhn ed. (2002): *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research*. London: Routledge.

Kracauer, Siegfried (1952): The Challenge of Qualitative Content Analysis. *Public Opinion Quarterly*, 16: 631–42.

Larsen, Peter (2002): Mediated Fiction In: Jensen, Klaus Bruhn (ed.): *A Handbook of Media and Communication Research*. London: Routledge, 117–137.

Lévi-Strauss, Claude (1969): *The Raw and the Cooked*. New York: Harper-Collins.

Lévi-Strauss, Claude (1955): The Structural Study of Myth. *Journal of American Folklore*, 68 : 428–44.

Macmahon, Barrie, & Quin, Robin (1995): *Real Images: Film and Television*. Melbourne: Macmillan.

Palmer, Jerry (1991): *Potboilers*. London: Routledge.

Propp, Vladimir ([1928] 1995): *A Mese morfológiája*. Ford. Soproni András. Budapest: Osiris. Második, javított kiadás.

Propp, Vladimir (1984): *Theory and History of Folklore*. Manchester: Manchester University Press.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)

- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

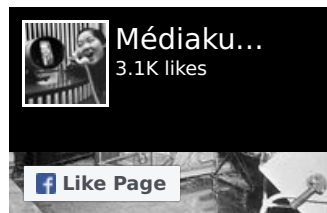
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

Keresés

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2010 tavasz

Történelem

Závodi Szilvia - [Szoleczky Emese](#):

Az első világháború médiumai

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

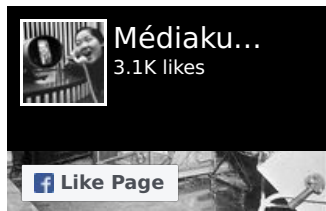
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2010 tavasz

Történelem

[Balázs Eszter:](#)

Káprázattól az illúzióvesztésig: a háború jelentései a Nyugatban

(1914. augusztus-1915. augusztus)

Az első világháborúval foglalkozó újabb szakirodalom kulcsfogalmai közé tartozik a mobilizáció, a demobilizáció, valamint a disszidensség, amelyek segítségével könnyebben megérthetőnek tűnik a társadalom részvétele a háborúban, vagy például a háborús lelkesültég-kiábrándultság alakulása. A tanulmány először ebben az értelmezési keretben áttekinti az európai és a magyar értelmiség szerepét a háborús propagandában és ellenpropagandában, majd a háború reprezentációját elemzi a Nyugat című folyóiratban.

Az európai értelmiség „elköteleződésének” klasszikus példajaként az első világháborús szerepvállalását szokták emlegetni. Ez a meggyőződés elementáris erővel mutatkozott meg a háborút közvetlenül követő, az értelmiség felelősségét firtató vitákban. A felelősséget megfogalmazó, legismertebb esszé Julien Benda Az írástudók árulása című műve (1927), amely magyarul is megjelent és vihart kavart. A legújabb értelmiségi szakirodalom azonban, amelyet nem a felelősségre vonás, hanem a megértés sarkall, leszögezi – s ez természetesen az első világháborúra is érthető –, hogy „a háború, akárcsak minden nagy igazságtalanság, az értelmiség politikába való belépésének legfőbb mozgatórugója” (Prochasson, 2008: 276).

Az értelmiség mobilizációja két – nem mindig különválasztható – szinten ragadható meg. Először: sokan harcolni akartak és nem szellemi munkát végezni a hátszágban. Adott esetben a társadalom antiintellektualizmusa is sarkallhatta őket, hogy bizonyítsák fizikai bátorságukat (például Franciaországban).

Másodszor a szellemi tevékenység új irányát kell említeni. A háború, az egymás iránti gyűlölet az értelmiség – az írók, társadalom- és természettudósok, művészek – számára olyan volt, mint egy új, kísérletezésekre alkalmas nagy laboratórium (Prochasson, 2008: 277). Annak a felismerése, hogy a háború megváltoztatta az irodalmat, olyan erős volt, hogy már a háború alatt elkezdtek tanulmányozni a változásokat, az irodalom és a háború kapcsolatát (a magyar sajtóban is).

A pacifista megalapozású értelmiségtörténet – és ez nemcsak az egykori szocialista országokra igaz – sokáig nem tudott mit kezdeni a háborús időszak ellentmondásaival: sem azzal, hogy milyen sokan vettek részt a háborús mobilizációban, sem azzal, hogy számos új szellemi és technikai újdonság is megjelent ekkor, valamint, hogy a nemzetközi szellemi élet is újjászerveződött. Természetesen igaz, hogy megjelent a hazafias militantizmussal szembeforduló disszidens szerep és magatartás is, ám az első világháború alatt mindössze néhány csoport vagy személy esetében.

Volt egy „minimális program”, amit még azok is teljesítettek, akik egyébként növekvő szkepticizmussal tekintettek a háborúra (Prochasson, 2008: 285). Berlinben és Bécsben jó néhányan azt ünnepelték, hogy a spirituális deficittel jellemezhető „háború előtti évek” végre véget érnek, mások a magyarokra és a szlávokra vonatkozó uralom kiterjesztését remélték. Oroszországban a szimbolista, misztikus és szlavofil irányzat az orosz – népi és elit – kultúra egyesítését remélte. Az olasz futuristák a háborúban, Leninhez hasonlóan, a társadalmi forradalom lehetőségét ünnepelték.

Ráadásul az értelmiségiek jelentős része a „háborús kultúra” alól sem tudta magát kivonni. Itt John Horne definícióját használom: a konfliktusnak alapvető, az ellenfél iránti gyűlölettel összefüggő jelentéséről van szó, ami nem egyenlő a háború alatti kultúrával (Horne, 1995).

Az értelmiségiek számára az elköteleződés legkonkrétabb formája a frontszolgálat volt, ezért nem véletlen, hogy az ilyen jellegű tapasztalat állt a háborús irodalom fókuszában, az életrajzi és az irodalmi „én” soha nem látott összeolvadását eredményezve. Egy 1924–1926-ban kiadott ötkötetes francia antológia ötszázhuszonöt elesett író

említ (Cru, 1929). A háború megtizedelte az egyes nemzetek szellemi elitjeit: Franciaországban, Nagy-Britanniában, Németországban az 1910-es évek egyetemi hallgatói közül estek el a legnagyobb számban, közülük sokan ugyanis altisztek voltak és egységeik élén jobban ki voltak téve az életveszélynek (Prochasson, 2008: 291-292).

Az értelmiségiek sokféleképpen köteleződtek el. A britek például előszeretettel szegődtek levelezőnek, tolmácsnak vagy cenzornak sajtóirodákhöz, propagandaszervekhez. Ausztriában a Kriegsarchivban külön szolgáltatás létezett a hősi elbeszélések összegyűjtésére (itt dolgozott Rainer Maria Rilke és a pacifista Stefan Zweig is).

A magyar értelmiség szerepvállalását már többen is vizsgálták (Balogh, 1977; József, 1969). Ezekben az elemzésekben azonban jobbra definiálatlan és egymással felcserélhető kategóriaként használták a pacifista és a progresszív fogalmát. Másrészt nem szenteltek figyelmet a mobilizáció–demobilizáció állandó dinamikájának, és annak sem, hogy milyen fórumokhoz – folyóiratokhoz, intézményekhez – kötődtek az egyes írók, és értelemszerűen a „hivatalos irodalom” fórumai is kimaradtak elemzésükből. Ivan Sanders (Sanders, 1985) és Joseph Held (Held, 1999) tanulmányaikban már a teljes magyar irodalmi életet vizsgálták, de néhány fontos kérdést ők is mellőztek. Például nem fordítottak figyelmet a kultúrák háborúja leírásának, vagy a „kultúra” és a „barbár” kifejezések használatának.

Tanulmányomban egyetlen fórum egyetlen évét tárgyalom: a Nyugat folyóiratban 1914 augusztusa és 1915 augusztusa között megjelent, kifejezetten a háborúval kapcsolatos elemzéseket. Bár a háború reprezentációi értelmezéséhez elengedhetetlen és gazdag forrás, a lapban megjelent riportokat, verseket és elbeszéléseket, valamint a frontról küldött leveleket csak akkor érintem, ha nélkülözhetetlenek az írók által elemzésekben megkonstruált, háborúval kapcsolatos jelentések értelmezéséhez.

Az elemzéseket a következők szerint csoportosítom: (1) a háború kitörésének hírére követő első reakciók; (2) az 1914 őszén megjelent írások a háború kulturális ellentéteiről, különös tekintettel Franciaország és Németország szembenállására; (3) az 1915 januárjától 1915 júliusáig megjelent elemzések, amelyek az európai szellemi élet képviselőinek mobilizációjával foglalkoznak.

Háború és kreativitás

A *Nyugat*ban 1914. augusztusban megjelent első reakciók többsége – számos európai reakcióhoz hasonlóan (Wohl, 1979; Stromberg, 1982) – a háborút mint kreatív erőt, a hétköznapi monotonitást megbontó, ugyanakkor kockázatos eseményt fogadja. Mórnicz Zsigmond úgy vélte „a fegyverzajban szárnyal a képzelet... s az ember úgy érzi az életet, mint soha”.¹ Bálint Aladár kritikus szerint a háború lehetővé teszi, hogy új, monumentális művészet szülessen:

„Valami nagy nyugalom kell, hogy kövesse azt a határtalan nyugtalanságot, amely a világháború legfőbb oka. E nagy nyugalomnak, biztonságérzetnek megfelelő monumentális művészet bekövetkezését várjuk.”²

Még a szigorú esztétizálás híve, Babits Mihály is „kalandnak” – még ha veszélyes kalandnak is – nevezte a háborút, amely képes változást hozni, és ahol a férfi méltóságát érezheti.³ Az októberben és novemberben közölt versei azonban már komoly kétségekről számolnak be: a kaland helyébe az aggodalom lépett.

Schöpflin Aladár, aki 1914 előtt az irodalmi szabadság és autonómia hirdetője volt a lapban, a fronttól való távolmaradást rosszul viselte. A következő, egymással ellentétes képeket használta katona öccséhez írott és a lapban közölt levelében: „aktívak” – „itthonmaradt tehetetlenek”, hasznosság – „főlölegesség”, „élet” – „látszat/árnyék”.⁴ Kosztolányi Dezső, azonos számban közölt versében (*Öcsém*) a frontra távozott öccséhez – Kosztolányi Árpádhoz – fűződő szoros kapcsolatáról írt megdöbbenéssel kijelentve: a játékháború valóságos háborúvá vált.⁵

Elek Artúr szintén a tehetetlenséget kárhóztatta, de nem általában, hanem az írókkal kapcsolatban, akiknek a tevékenysége a háború fényében játéknak tűnik:

„Ne áltassuk magunkat: a dolgozók és alkotók nem mi vagyunk, hanem amazok, mert ezekben a napokban csak egyféle nyilvánulása az életnek méltó önmagához: a cselekvés.”⁶

E néhány reakció az áldozat kultúrájáról tanúskodik, amely az első világháborúban nagyon elterjedt volt az európai értelmiség körében (Audoin-Rouzeau & Becker, 2006: 114).

A háború első kommentátorai között fokozott lelkesedés jellemezte Balázs Bélát: a háború számára nem kevesebb volt, mint „szent háború”, „ami ilyen ész és érzékbontóan nagy, ami így túlnő látásunkon és ítéletünkön”.⁷ Balázs már augusztusban frontszolgálatra jelentkezett. A *Nyugat* írói közt nem ő volt az egyetlen; ebben a kezdeti időszakban szintén a frontra került Halász Gyula (leveleit rendszeresen közölte a lap az októbertől elindított *Tábori posta* rovatában), Kertész István, Lengyel Géza, Tersánszky Józsi Jenő és Csáth Géza.

Kultúrák háborúja: Franciaország–Németország

Balázs Béla már említett írása egyben a „kultúrák háborújának” percepciója is volt, hiszen arra szólította fel a magyar szellemi élet képviselőit, hogy „Weimar” és „Párizs” közül az előbbi mellett döntsenek. Nemcsak Németország és Franciaország szembeállításáról van itt szó, amit a két főváros – azaz Berlin és Párizs – oppozíciója jobban kifejezett volna, hanem a „germán” és a „latin” kultúra ellentétéről. Balázs szerint a háború megadta a kegyelemdőfést a magyar frankofiliának: „Még a németek egy srápnelt sem lőttek Liege fölé, mikor a mi

lelkünkben már elhamvadt Páris.”

Balázs Bélát már a háború előtt a német kultúra iránti megkülönböztetett rajongás jellemezte, mert úgy vélte, az megújító hatással lehet a nála szegényesebbnek ítélt magyar kultúrára. Ebben az elképzelésében osztozott Lukács Györggyel, aki *Gall veszély* címmel 1911. decemberben a *Pester Lloyd*-ban szembeállította a német és a francia kultúrát abból a szempontból, melyik tekinthető hasznosnak a magyar kultúra számára (Lukács, 1977: 562-569). Ezzel mindketten visszanyúltak Herder romantikus követőihez, akik először mondták ki a német és a francia kultúra szembenállását (Berlin, 1991: 307).

Balázs azonban nem egy az egyben utasította el a francia kultúrát; „csak” annak latin részét kárhóztatta. Azokat a francia írókat, akik a „német szellem” befolyása alatt állnak (szerinte ilyenek a *Nouvelle Revue Française* írói, például Paul Claudel, André Gide, Romain Rolland), dicsérte. Szerinte a magyar kultúra számára azért is fontos a német orientáció, mert hagyományosan a németek nyitottak más kultúrákra – ezt bizonyítja nemzetközi könyvpiacuk is –, a franciák ellenben nem.

1915 elején, már leszerelt állapotban, Balázs egyik levelében „misztikus patriotizmusát” (Ferro, 1999: 296) is felfedte Lukács György előtt (Fekete & Karádi, 1981: 583-584). A hasonló stílusban megírt *Menj és szenvedj te is* című naplójegyzetek első részleteinek publikálása azonban kenyértöréshez vezetett a *Nyugattal*, amely nem volt hajlandó a háborús lelkesültségtől még mindig túlradó írásokat tovább közölni.⁸ Ezekben keveredtek a racionalizmus, a polgári státusz és a liberalizmus visszautasításán nyugvó új esztétizmus, nietzscheiánus vonások, valamint a zsidóként ellentmondásosan megélt asszimiláció harmonikus beteljesítésének a vágya. Jelzésértékű a lap háborús mobilizációban való részvételére, hogy miközben a folyóiratban ekkor még jól megfér egymás mellett a háború szkeptikus megközelítése és a német kultúra felmagasztalása, a Balázs-féle „misztikus patriotizmust” a szerkesztők már sokallták.

Balázs Béla mellett mások is írtak a német kultúrát és erőnlétet magasztaló cikkeket a *Nyugat*-ban. Felvinczi Takács Zoltán, aki a Szépművészeti Múzeum tisztviselője volt és rendszeresen szerepelt a lapban, a német harctérfestészet professzionalizmusáért lelkesedett.⁹ Balázshoz és Bálint Aladárhoz hasonlóan a „Kultur” jótékony hatását méltatta a magyarok számára, amely a nyugati orientáció útja és mindezt szerinte még az is tetézi, hogy a németek ismerték fel először a magyar kultúra jelentőségét. Bálint a németek univerzalista nyitottságát dicsérte, amely – sugallta – előnyös a magyar kultúra külföldi népszerűsítése szempontjából is.¹⁰ 1915 februárjában Schöpflin Aladár egy német és egy magyar értelmiségi közötti fiktív beszélgetést közölt, amelyben a felek a két nép kölcsönös barátságát, szolidaritását hangsúlyozták, és a beszélgetésbe a pángermanizmus dicsérete is belevegyült.¹¹

Ezzel párhuzamosan a francia kultúra átértékelésére tett kísérletek is jelentkeztek a lapban. Az egyetlen polémia ebben az időben (amely válaszokat és viszontválaszokat is tartalmazott) a francia kultúráról zajlott Laczkó Géza és Szabó Dezső között. A dolog pikantériája, hogy mindketten az Eötvös Kollégium hallgatói voltak és 1914 előtt a francia irodalom, a francia kultúra lelkes hívei.

Laczkó, akit magával ragadott a háború iránti lelkesedés, lesújtó véleményt tett közzé 1915 januárjában a francia kultúráról.¹² Jóllehet nála ez az elutasítás nem járt együtt a német kultúra iránti odaadással, érvrendszere a német kulturális patriotizmusával rokon, amely az angolokat és a franciákat individualizmusukért kárhóztatta. Laczkó szerint a francia nép individualista és önző; bizonyítékul ehhez irodalmi művek szereplőit sorakoztatta fel. Balázs Bélával ellentétben nem akarta elkülöníteni a francia kultúra latin részét, hogy ezzel a németesnek ítélt francia kultúrát elismerésre méltónak tudja beállítani: nála a francia kultúra totális és radikális elutasításáról van szó.

Laczkó Géza jó barátja és egykori osztálytársa, Szabó Dezső sietett a francia kultúra védelmére.¹³ Megkérdőjelezte Laczkó módszerét (néhány irodalmi mű alapján felállított nemzetkarakterológia) és kifejezte sajnálatát, hogy azokhoz csatlakozott, akik a háborús ellenfelek kultúráját gyalázzák. Laczkó viszontválaszában a francia irodalom rajongójának vallotta magát és a szólásszabadságra hivatkozva kikérte magának, hogy ne mondhassa el a véleményét.¹⁴

Néhány író azonban már 1914 szeptemberétől hangoztatta a *Nyugat*-ban a francia kultúra iránti töretlen vonzalmát. Fenyő Miksa mellett, aki 1914 őszén elsőként közelítette meg kritikusan az értelmiségiek mobilizációjának problémáját (hangsúlyozva, hogy bár „soha nem sejtett erővel érzi magyarságát”, mégis „sok-sok gyöngédséget” érez azok iránt, akik ellen küzdeni kell),¹⁵ Ady is így tett.¹⁶ Franciaország iránti ragaszkodása azonban nem volt mentes a bírálatoktól: a „francia géniusz”, melyet Anatole France testesít meg (1914-ig ő volt a folyóirat legtöbb hivatkozott külföldi írója), szemben áll az ostoba és csúnya háborús Franciaországgal – írta. Néhány hónappal később szintén dichotmikus módon ábrázolta a francia fővárost (Párizs „női város”, „új Athén”), amely megtestesíti az univerzalizmust, és magát az országot, amely elveti azt.

A szellemi élet képviselőinek mobilizációjáról

A háborúról szóló elemzések harmadik típusa – ezek többsége 1915 elejétől fogva jelent meg a lapban – kifejezetten az európai (olykor a magyar) értelmiségiek mobilizációjával kapcsolatos, és néhányan ezekben az írásokban már a háború legitimitását és célravezetőségét is nyíltan megkérdőjelezték.

Schöpflin Aladár 1914 novemberében szóvá tette, hogy a tudósok is részt vállalnak a nacionalista, háborúpárti diskurzus gyártásában, jóllehet tevékenységük eredendően internacionalista.¹⁷ Az európai értelmiségiek meg akarják magyarázni a háborút, pedig nem tudják – mutatott rá Schöpflin –, de erre példának csak a háborús

ellenfelek íróit hozza fel. Romain Rolland és Rudyard Kipling azért beszélnek a „német barbárságról”, mert nem értik a háborút – szólt a kritika.

Egy hónappal később, rácsodálkozva a jelentős európai háborús könyvtermésre, arra a megállapításra jutott, hogy nem is annyira a szépirodalmi művek megjelentetésén van a hangsúly, hanem elsősorban azon, hogy filozófusok, természettudósok, történetírók, szociológusok, jogászok, közgazdászok, irodalmi kritikusok mind részt vettek ebben a hatalmas agitatív munkában.¹⁸

Schöpflin nem tett említést a német szellemi élet színe-java által jegyzett 93-ak nyilatkozatáról, amelyet a *Berliner Tageblatt* tett közzé 1914. október 4-én, és amivel először jelent meg a nyilvánosságban a német értelmiség elköteleződésének ténye a kulturális háborúban (Becker, 2008: 111; Audoin-Rouzeau & Becker, 2006: 118). Mindössze a magyar és a német tudomány elköteleződésében jelentkező különbséget húzta alá, rámutatva, hogy az előbbi nem eléggé elkötelezett és a háború értelmezését az újságírókra hagyja.¹⁹

A francia szellemi élet mobilizációját bizonyítandó, a főszerkesztő, Ignotus eredetiben közölte Edmond Rostand a *La Cathédrale* című versét.²⁰ (Eredeti nyelven művek közlésére csak kivételes alkalmakkor került sor a lapban.) Rostand a reims-i katedrális bombázása emlékére írta meg versét, jelezve, az esemény a „német barbárság” metaforája lett a franciák körében (Prost & Winter, 2004: 208–209). Ignotus nemhogy nem tartotta sokra a megrongált katedrálisnak emlékül állított költeményt, de Rostand-ra úgy tekintett, mint a francia kulturális háború elkötelezett hívére: azt mondta róla, hogy az ókori Tirteus „különbet írt volna” (azaz kevesebb túlzással) a németek barbárságáról. Ignotus ugyanakkor sem az angolok, sem a franciák kulturális értékeit nem vonta kétségbe, csak – ahogy ő maga mondta – mások megvetését bírálta náluk. Érve egyébként a német sajtóban gyakran előforduló sztereotípiákon nyugodott.

Lengyel Menyhért, aki 1914 előtt a berlini színházakban hatalmas elismerést szerzett, októberben már Jonathan Swiftre és Voltaire-re – azaz a háborús ellenfelek szellemi nagyságaira – hivatkozva a háború szkeptikus megközelítését képviselte a folyóiratban.²¹ 1914 decemberét követően egyenesen demobilizáció mellett kötelezte el magát: a háborút abszurditásnak, anakronizmusnak tartotta.

1915 februárjában kezdte el közölni Ambrus Zoltán a háborúval kapcsolatos írásait a *Nyugatban*, amelyek jelentős része az értelmiség háborús mobilizációját részletezte. Egyik első cikke annak a reménynek adott hangot, hogy az európai szellemi életet a háború után újból az objektivitás és a pártatlanság fogja jellemezni.²² Ambrus – aki az 1890-es években franciás írói stílusáért ünnepezt író volt – ekkor már a német és a francia értelmiség megkülönböztetését hangsúlyozta az előbbi javára. Úgy vélte: a háborúpártiság főként a középszerű francia írókat jellemzi. A két kultúra közötti különbséget a hadseregek összetétele is bizonyítja: amíg az egyiket üzemi munkások alkotják, a másikat „apacsok”, „a sötét arcbőrű katonákról” nem is beszélve.²³ A néhány *Nyugat*-írónál is megjelenő, a színes bőrrű katonákkal kapcsolatos klisék a német sajtóban megjelenő sztereotípiákra épültek.²⁴

Egy következő feljegyzésében Ambrus egyértelműen pesszimista mérleget vont az európai értelmiségekről. Az összes olyan európai íróat bírálta, aki a háborús propaganda szolgálatába állította tollát, mivel így írói hivatásukkal ellentétesen cselekszenek. Anatole France-t éppúgy közéjük sorolta, mint Thomas Mannt, Bernard Shaw-t és Gabriele d'Annunziót.²⁵ 1915. márciusban már a „háború plátói szerelmeseinek” nevezte az általa bírált írókat.²⁶

Ugyanekkor, 1915 márciusában, már Schöpflin Aladár is elítélte az írók háborús mobilizációját: kritikával illette az általa korábban dicsőített német értelmiségieket – de bírálata még nem terjedt ki a magyar szellemi élet képviselőire, így saját magára sem.²⁷ Erre csak egy hónap múlva, áprilisban kerített sort egyik Hatvány Lajoshoz írt levelében, tehát nem a nyilvánosság előtt (Balogh, 2005: 156).

Kosztolányi Dezső volt az első, aki a mobilizáció problémáját a magyar szellemi életben olyan módon vizsgálta, hogy szembeállította az „új irodalmat” az „irodalmi reakcióval”.²⁸ Úgy vélte, a háborús költészetnek van létjogosultsága, ha az új eszközökkel – a *Nyugat* eszközeivel – mutatja be a katalizmát és mellőz minden pátoszt. Babits Mihály – aki a háború kezdete óta, egy már elemzett írását leszámítva, csak költeményeket közölt a lapban – nehezményezte, hogy a hazai szellemi életet az olasz háborús propaganda hangadóihoz hasonló, középszerű háborús költők uralják.²⁹

Lengyel Menyhért az *Egyszerű gondolatok* című jegyzetben már nyíltan a „béke barátjának” nevezte magát, és a háborús államokkal szembeállította a békére áhítozó civileket.³⁰ A háborút támogató értelmiségieket egyenesen „szellemi hadseregszállítóknak” nevezte, akik „tollal hetvenkednek és szájjal hősködnek”, és akiket meg kell különböztetni a katonákba lelket öntő, tisztességes íróktól. Miközben tehát jó páran már bírálták a hazafias lelkesedést, egyúttal azt is elismerték: a totális háború alól képtelenek magukat kivonni, azaz az úgynevezett minimális programot ők is teljesítik.

A disszidenség felé

Miközben a *Nyugat* írói már 1914 előtt szembesültek a közügyekbe való beleszólás dilemmájával (Balázs, 2009), a háborúban újból szembe kellett nézniük ezzel a kérdéssel, amely ekkor élesebb formában is jelentkezett. A *Nyugat* írói nagy érdeklődést mutattak ez iránt. 1915 tavasza fordulópontnak tekinthető: ettől fogva a lapban nem jelent meg olyan írás, amely a szellemi élet képviselőinek militarizálódását támogatta volna. A közügyekbe való beleszólás a kritikai érzék használatára és a mobilizáció megkérdőjelezésére vonatkozott, de egyelőre anélkül, hogy mindez a háborúval való éles szembeforduláshoz: disszidenséghez vezetett volna.

Az itt említett példák fontos állomásai annak az útnak, amit a *Nyugat* egy év alatt bejárt: a háborús lelkesedéstől, illetve a háború elfogadásától (kulturális mobilizáció) eljutott a demobilizáció artikulálásáig. A manicheánus látásmód, amely lehetővé tette a „civilizáció” szembeállítását a „barbársággal” – Franciaországgal vagy Angliával ellentétben, ahol elterjedt volt (Prochasson–Rasmussen, 1996: 9) –, alig jelentkezett a *Nyugatban*. A magyar szellemi életben általában sem volt a háború megítélésével kapcsolatban konszenzus, és ezért itt, ellentétben Franciaországgal, a „szent egység” mítosza ki sem tudott kibontakozni.

Hatvany Lajos az európai értelmiségieket az igazság szolgálatára felszólító, *Harcoló betűk* című írásával – amivel megtörte hallgatását és a laptól való eltávolodásának is véget vetett –, illetve Babits Mihály háborúellenes versével, a *Játszottam a kezével* (mindkettő a *Nyugat* 1915. augusztusi számában jelent meg)³¹ a folyóiratban már a disszidensség is megjelent. A *Nyugatban* nem maradt szó nélkül az Ady és bírálói közötti, 1915 őszén kezdetét vett vita sem, amely újabb állomás volt az „új irodalom” és a hivatalosság polémiáiban.

Irodalom

Audoin-Rouzeau, Stéphane & Becker, Annette (2006): *1914–1918, az újraírt háború*. Budapest: L'Harmattan – Atelier.

Balázs Eszter (2009): *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi autonómiáról a Nyugatban és a Nyugatról, 1908–1914*. Budapest: Napvilág.

Balogh Tamás (szerk.) (2005): *Schöpflin Aladár összegyűjtött levelei*, Budapest: Pannónia könyvek.

Balogh, Eva S. (1977): *The Turning of the World: Hungarian Progressive Writers on the War*. In: Robert A. Kann & Béla K. Király & Paula S. Fichtner (szerk.): *The Habsburg Empire in World War I. Essays in the intellectual, military, political, and economic aspects of the Habsburg war effort*. New York: Columbia Univ. Press.

Becker, Jean-Jacques (2008): *Dictionnaire de la Grande Guerre*. Bruxelles: André Versaille éditeur.

Berlin, Isaiah (1991) : *Le retour du bâton. Sur la montée du nationalisme* (ford. Gil Delannoi). In: Gil Delannoi & Pierre-André Taguieff (szerk.): *Théories du nationalisme*. Paris: Éd. Kimé.

Cru, Jean Norton (1993): *Témoins*. [1929] Nancy: Presses universitaires de Nancy. (Ed. Les Etincelles).

Fekete Éva & Karádi Éva (szerk.) (1981): *Lukács György levelezése 1902–1917*. Budapest: Magvető.

Ferro, Marc (1999): *Cultural Life in France, 1914–1918*. In: Aviel Roshwald & Richard Stites (szerk.): *European Culture in the Great War. The Arts, Entertainment, and Propaganda, 1914–1918*. Cambridge: Cambridge University Press.

Held, Joseph (1999): *Culture in Hungary during World War I*. In: Aviel Roshwald & Richard Stites (szerk.): *European Culture in the Great War. The Arts, Entertainment, and Propaganda, 1914–1918*. Cambridge: Cambridge University Press.

Horne, John (1995): *Soldiers, Civilians and the Warfare of Attrition. Representations of Combat in France, 1914–1918*. In: Frans Coetzee & Marilyn Shevin-Coetzee (szerk.): *Authority, Identity and the Social History of the Great War*. Providence, RI: Berghahn Books.

József Farkas (1969): *„Rohanunk a forradalomba”*. A magyar irodalom eszmélése 1914–1919. Budapest: Gondolat.

Lukács György (1977): *A gall veszély*. In: *Ifjúkori művek (1902–1918). Lukács György összes művei*. Budapest: Magvető.

Prochasson, Christophe & Rasmussen, Anne (1996) : *Au nom de la patrie. Les intellectuels et la Première guerre mondiale (1910–1919)*. Paris : La Découverte.

Prost, Antoine & Winter, Jay (2004) : *Penser la Grande Guerre. Un essai historiographique*. Paris : Éd. Du Seuil.

Roshwald, Aviel & Stites, Richard (1999): *European Culture in the Great War. The Arts, Entertainment, and Propaganda, 1914–1918*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sanders, Ivan (1985): *Hungarian Writers and Literature in World War I*. In: Béla K. Király & Nándor F. Dreisziger & Albert A. Nofi (szerk.): *East-Central European Society in World War I*. New York: Boulder.

Stromberg, Roland N. (1982): *Redemption by War. The Intellectuals and 1914*. Lawrence: Regents Press of Kansas.

Wohl, Robert (1980): *The Generation of 1914*. London: Weidenfield and Nicolson.

Lábjegyzetek

1

Móricz Zsigmond: *Inter arma...* *Nyugat*, 1914. augusztus 1.

2

Bálint Aladár: *Új művészet*. Uo. 1914. szeptember 16.–október 1.

- 3 Babits Mihály: Gyermekek és háború. Uo. 1914. augusztus 16.-szeptember 1.
- 4 Schöpflin Aladár: Katona öcsémnek. Uo.
- 5 Kosztolányi Dezső: Öcsém. Uo.
- 6 Elek Artúr : Mi, tollasok... Uo.
- 7 Balázs Béla: Páris-e vagy Weimar? Uo.
- 8 Balázs Béla: Menj és szenvedj te is! I-II. (Naplójegyzetek). Uo. 1915. január 1.; Menj és szenvedj te is! III. Uo. 1915. január 16.
- 9 Felvinczi Takács Zoltán: Új csataképek. Uo. 1914. szeptember 16.-október 1.
- 10 Bárdos Artúr: Német impérium. Uo. 1914. november 16.
- 11 Schöpflin Aladár: Magyarok és németek. Uo. 1915. február 1.
- 12 Laczkó Géza: A francia lélek keresztmetszete. Uo. 1915. január 1.
- 13 Szabó Dezső: A francia lélek keresztmetszete. Uo. 1915. február 1.
- 14 Laczkó Géza: A francia élek körül. Uo. 1915. március 1.
- 15 Fenyő Miksa: 1914. Uo. 1914. szeptember 16.-október 1.
- 16 Ady Endre: Vigasztaló Anatole France. Uo. 1914. augusztus 16.-szeptember 1.
- 17 Aladár Schöpflin: A szavak háborúja. Uo. 1914. október 16.
- 18 Schöpflin Aladár: Irodalom. Uo. 1914. december 16.
- 19 Szabó Ervin közreműködésének köszönhetően 1915 elejétől a francia ellen-manifesztum, valamint jó pár, az antant országokból származó munka elérhető volt a Fővárosi Könyvtárban (Remete, 1966: 171-172).
- 20 Edmond Rostand: La Cathédrale. *Nyugat*, 1914. november 1.
- 21 Lengyel Menyhért: Olvasmányok. Uo. 1914. október 16.
- 22 Ambrus Zoltán: Háborús jegyzetek: Énekek a magyar parasztról. Uo. 1915. február 16.
- 23 Ambrus Zoltán: Háborús jegyzetek: »Sales boches !«. Uo. 1915. február 1.
- 24 Lásd még Ignotus:A háború s az ellenség. Uo. 1915. január 1.; Fenyő Miksa: i. m.
- 25 Ambrus Zoltán: Háborús jegyzetek: Írók a háborúról. Uo. 1915. február 1.
- 26 Ambrus Zoltán: Háborús jegyzetek:A háború magasztalói. Uo. 1914. március 1.
- 27 Ambrus Zoltán: Háborús jegyzetek: Ohnet háborús naplója. Uo. 1915. március 16.
- 28 Kosztolányi Dezső: Panaszkönyv. Uo. 1915. március 1.
- 29 Babits Mihály: Itália. Uo. 1915. június 16.
- 30 Lengyel Menyhért : Egyszerű gondolatok. Uo. 1915. március 16.
- 31 Hatvany Lajos: Harcoló betűk, *Nyugat*, n° 16, 1915. augusztus 16. és Babits Mihály: Játszottam a kezével, *Nyugat*, n° 16, 1915. augusztus 16.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)

- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

Szomszédok közt

> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

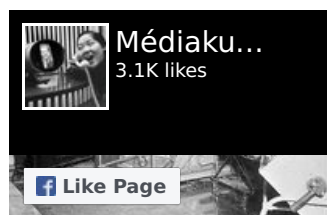
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2010 tavasz

Történelem

[Landgraf Ildikó:](#)

A Halley-üstökös és más égi jelek. Jövendölések a világháborúkról és a világvégéről

A magyar nyelvterület egészéről számtalan változatban ismert az a mondatípus, amelyik a háborúk és baljós események előjeleként (égi jelként) értelmezi a sűrű csillaghullást, a furcsa égi fényeket, az üstökösök megjelenését. Ilyenek azok a 20. század második felében a Kárpát-medencében gyűjtött mondák is, amelyek az I. világháború előhírnökeként értelmezték a kitörés előtt négy évvel felbukkanó Halley-üstököst. A kométa feltűnésének története ezen túl a modern sajtó és a tömegkultúra működését is illusztrálja.

Az ember természetes igénye, hogy kíváncsi a reá váró jóra, és még inkább az őt fenyegető rosszra, amelyre szeretne felkészülni. Próbálja kitudakolni személyes életsorsának alakulását. A jóslások aktív és passzív fajtái (lásd Pócs, 1990: 686–687), tehát a jósló eljárások és az előjelek magyarázatai többnyire az életszakasz-fordulókhoz, az átmenet rítusaihoz kötődnek; a születés, a házasságkötés, a gyermekáldás, a halál eljövételének idejét, módját, körülményeit szeretné kifürkészni az ember. A személyes életpályával szorosan összekapcsolódik azonban a kisebb közösség, a család, a lakókörnyezet, a falu sorsának alakulása, de tágabban az egész nép boldogulása foglalkoztatja az egyént. A legnagyobb veszélyek, amelyek a szűkebb és a tágabb környezetet is leginkább fenyegetik, a harcok, a háborúk, a katasztrófák és a járványok. Lenyomatuk a folklór-szöveghagyományban is tetten érhető. A magyar mondakincs gazdag tematikus csoportját jelentik a háborúk, katasztrófák előrejelzéséről szóló történetek, ahogy az alábbi, 1970-ben elmondott történet is:

„Ezt a történetet úgy mesélem el, mint én megéltem, és saját szememmel láttam. 1913 ősztől Gyulán, de másutt is. Összesereglettek az emberek, nők, minden az utcán este, és égi jelet néztünk. Akkoriban járt az üstökös is. Egyszer csak az égen megláttuk, megcsillant egy csillag, és egy meztelen kard lett belőle, olyan, mint a tűz. Egy kis darabig néztük, akkor megcsillant, lett belőle egy katona, teljesen felszerelve, hátizsák, szurony, puska, sapka, minden úgy, ahogy egy katona. Aztán egy kis ideig az is látható volt, akkor megint megcsillant, lett belőle egy koporsó. A koporsó is teljesen olyan, mint egy újonnan kihozott koporsó. Megvoltak a lábai mindenfele. Egy kis darabig néztük, és aztán az is elmúlt. Hát persze, akkor beszélgettünk, háború lesz, e lesz, a lesz és kérem, 14-ben kiütött a háború. Ennyit tudok mondani én, 81 éves ember vagyok. Ezt a saját szememmel láttam, és több-több ezren nézték.”¹

A sűrű csillaghullást, a furcsa égi fényeket a háborúk, világháborúk előjeleként (égi jelként) értelmező mondatípus a magyar nyelvterület egészéről és számtalan változatban ismert.² Baljós jel lehet az óriási jégvihar, égi háború is,³ a leggyakrabban azonban az először olykor tűznek vélt üstökösök feltűnése. A mondák mesélői szerint leginkább a Halley-üstökös a háborúk és a végítélet hírnöke. A II. világháborút követően, különösen az 1960-as évektől, néprajzi gyűjtések során számos olyan szöveget rögzítettek, amelyek a Halley-üstökössel hozták összefüggésbe az I. világháború kitörését:

„Az 1900-as évek folyamán, már 14 előtt történt, megjelent a Halley-féle üstökös. Akkor a faluba már elterjedt a hír, hogy hát háború lesz. Aztán tényleg ez igazolódott is, mer 14-be kitört az I. világháború, és ez a hiedelem több ideig élt is a faluba, hogy az üstökösök háborút hoznak” (Landgraf, 1998: 263).

Több monda is hangsúlyozza az égtájakat, illetve az égi fény, kard (egy narratívumban lángoló búza kéve)⁴ haladási irányát. Mozgásuk többnyire kelet-nyugati irányú, és a háború útját jelölik.⁵

„...négy kard verekedett az ég alján. És olyan fényes vót, akár a villám játszott volna. No, amikor megvót a nagy verekedés, hogy mik győzött, mik nem, én eztet nem tudom megmondani, csak egy közülük leesett, egy elment nyugatnak, egy délnek, egy pedig nagy sebességgel szaladt keletnek. Az anyósom azt mondta: – Hidd el fiam, ez a háború, majd a nyugat fog – aszongya nyerni vagy a kelet. De eztet nem tudjuk – aszongya – egyikönk se”.⁶

Olykor katonák vonulnak az égen⁷ vagy a *Te Deum* hallatszik fentről,⁸ nemzeti színű sárkány jelenik meg, illetve a magyar címer és a zászló megkerüli az eget,⁹ és figyelmeztet a háború kitörésére. A mondákban felbukkanó háborús jóslatok képi világa, metaforái, nyelvi fordulatai gyakran a Biblia *Jelenések könyvének* Apokalipszisének idézik.

A történetek műfaji meghatározása kapcsán elmondható, hogy vannak ugyan olyan szövegek, amelyek egyértelműen sorolhatók a történeti vagy a hiedelemmondák közé, de többnyire e kettő műfaji határán állnak. A valódi helyszínek, események, a bennük szereplő történeti hősök a történeti mondákhoz, a különleges jelek magyarázatai pedig a hiedelemmondákhoz kötik e szövegeket. A történeti mondák nemzetközileg meghatározott hat nagy tematikus főcsoportján belül a Háborúk – katasztrófák tematikus alcsoportban kapnak helyet a harcok előjeleiről szóló mondák (lásd Landgraf, 1998: 15–38). A *Magyar Hiedelemmonda Katalógusban* pedig a Sors, végzet, előjelek tematikus főcsoporton belül a Szerencsétlenségre figyelmeztető egyéb jelek tematikus alcsoportban található ilyen szövegek (Bihari, 1980).

A monda előadója az időhöz, helyhez kötéssel, nevek említésével igyekszik igazolni a történet hitelességét. Érthető módon a századunkban gyűjtött, háborúk előrejelzéséről szóló mondák az első, illetve a második világháború eljövételének jóslatairól szólnak a leggyakrabban, és ritkábban nyúlnak vissza a távolabbi múltba, hiszen az adatközlők számára ez a század volt megragadható saját emlékezetükkel. Az előjelekről szóló történetek között viszonylag kevesebb a költői formát nyert, érett mondaszöveg. Az elbeszélések többnyire az események élményszerű elmondásai, közlései, folklorisztikai terminológiával memoratok, tehát a rendkívüli eset elmondása nem kapott végleges formát, az elbeszélő egyes szám első személyben beszél, sztereotip szerkezet nincs, az események tényleges menetét követi, de a történetben felbukkanhat egy-egy mondai motívum. A nagy történelmi sorsfordulók mellett a rendkívüli hősök eljövételét is megjósolják. A magyar, illetve az európai anyagban a történeti mondák és *memoratok* pozitív hőseinek leggyakoribb jellegzetességei, karakterisztikus jegyei közül az az egyik, hogy születésük körülményei előre jelzik a hős leendő nagyságát (születése előtt megjövendölik sorsát, csillag jelzi a születését, burokban vagy fölös ujjal látja meg a napvilágot stb.).¹⁰ A történeti mondák szerint, amikor Rákóczi Lengyelországba menekült, meghagyta, hogy fényes jel mutatja majd az útját az égen, ahogy majd a visszatérését is különleges jel kíséri.¹¹

A baljós égi jelekről szóló történetek leginkább a bányászmondákkal mutatnak rokonságot, különösen azzal a tematikus csoporttal, amelybe a bányaszerecsétlenségre, balesetekre figyelmeztető jeleket értelmező történetek tartoznak. Előjel lehetett egy-egy különös hang (a bányaszellem jeladásai), amely néha kutyaugatásra vagy macskanyávogásra hasonlított. Hasonlóképpen rossz jel volt, ha „sóhajtott” a bánya, vagy ha csákányozáshoz, doboláshoz stb. hasonló hangot, illetve, ha csengettyűszót hallottak. Rossz előjelnek számított az is, ha éjfélkor pattogott a szén. Az emberi jelenlét nélkül, váratlanul felbukkanó lámpafény, lámpavilág is rosszat jelentett, különösen éjfélkor és nagy ünnepek előtt, de egy árnyék megjelenése is baljós előjel lehetett (vö. Hála & Landgraf, 2001: 22–24).

A mondák az égi jelek magyarázatait sok esetben nem mint általános tudást idézik fel, hanem az értelmezést a közösség különleges tudású képviselőjéhez kötik: tudós pásztorhoz, javasasszonyhoz, nézőhöz, látóhoz. Ahogy az egyik mesélő fejtegeti:

„Ezt hallottam az öregektől, mert ugye, akkor abban a világban sok vót a pásztor, sok gulyás, sok bacsok, akiknek vót alkalmuk évrül-évre megfigyelni a csillagok járását, és ebből már tudtak. Tapasztalatuk vót, úgy hogy ők ebből sokat tudtak jósolni, és jövendőlni” (Landgraf, 1998: 263).

A jóslás, a jövendölés természetfeletti képesség, amellyel többnyire csak a kiválasztottak rendelkeznek. Ilyen speciális, természetfölötti képességgel bíró alak például a ditróiak Bákainéja, aki azon túl, hogy akár egy ördögös kocsis lovaival képes volt a levegőbe emelkedni, és átugratni az egyik-hegyről a másikra, „a jövőről tudott beszélni”. A hagyomány szerint jó pár száz évvel ezelőtt élt, megjósolta a világháborúkat, de olyan technikai vívmányokat is, mint a telefon, az autó, a karóra stb., és megjövendölte a világ végét is.

„Bákainé könyve szerint, mikor a kocsik ló nélkül szaladnak, amikor a tejeslányok selyemkötényben járnak, amikor a rossz viselet nagyon közömbös lesz, és az erkölcsstelenség magas fokra hág, akkor már közel lesz a világ vége” (Landgraf, 1998: 269).

*

A Halley-üstökös hosszú évszázadok óta megfigyelték, feltűnéséről számtalanszor beszámoltak, megjelenését a legkülönbözőbb sorscsapásokkal, háborúkkal, járványokkal hozták kapcsolatba, és képi megjelenítése sem ritka (a Halley-üstökös történetéhez lásd Tóth, 1983: 183–195; Tóth 1997, Wilson; 1910: 357–366; Newburn & Yeomans, 1982: 297–326; Ridpath 1985). Az i. sz. 684. évi visszatérését a *Nürnbergi Krónika* ábrázolja. Az i. e. 12-ben feltűnt Halley-üstökös sokszor kapcsolatba hozták a Jézus születését jelző betlehemi csillaggal, és ez az ábrázolásokon is feltűnik. Giotto di Bondone firenzei festő 1301-ben szemtanúja volt az égi jelenségnek, és a padovai Scrovegni kápolna egyik freskóján a betlehemi csillagot üstökösként festette meg. Az üstökös 1066. évi visszatérését az 1070-es években készült bayeux-i kárpit egy részlete is megörökítette. Ezen II. Harold angol király feje felett látható, akinek csapatait a Hastings melletti csatában Hódító Vilmos serege legyőzte, a csatában elesett maga a király is. A kárpiton olvasható felirat: *Isti mirant stella* – Csodálkozás a csillag látványa felett (Wilson, 1910: 362; Tóth, 1983: 184–195).

Mind az ó-, mind a középkori források gyakran kapcsolták össze az üstökös visszatérését uralkodók halálának előrejelzésével; a magyar krónikák például Nagy Lajos 1382-es és Hunyadi János 1456-os váratlan halálával.¹² Az

1910-es Halley-üstökös kapcsán is felvetődött a kérdés, mert májusban, amikor az üstökös megfigyelés a korabeli sajtó tanúsága szerint tetőzött, halt meg VII. Edvárd brit uralkodó. Az újságokban a beszámolók a halálesetről, majd a temetés előkészületeiről párhuzamosan futottak a Halley-üstökösről szóló tudósításokkal. A korabeli lapok közül több is hírt adott arról, hogy az 1909-ben trónját vesztett török szultán milyen aggodalommal kísérte az üstökös 1910-es föltűnését.¹³ A magyar sajtó fontosnak tartotta, hogy tudósítson arról, hogy az uralkodó, Ferenc József miként fogadta az égi jelenség érkezését.¹⁴

A Halley-üstökösről tehát számos adattal, leírással rendelkezünk a múltból, de mind a tudományos, mind a laikus megfigyelések száma robbanásszerűen megnőtt, számos információval gazdagodott az 1910-es visszatérésének megfigyelésekor. Többéves tudományos felkészülés, csillagászati számítások előzték meg sok-sok publikációval.¹⁵ Az 1909–1911 közötti láthatóság 21 hónapja alatt mintegy 1500 fotografikus felvétel készült róla jó minőségben és számtalan leírás (Tóth, 1983: 194). 1910. április végén a kora hajnali órákban már szabad szemmel is látható volt, júniusban a Nap teljes megkerülése után az alkonyfényben újból feltűnt. 1910 egyébként is az üstökösök éve volt, mert az évek óta beharangozott Halley mellett januárban váratlanul egy másik üstökös is feltűnt. A *Vasárnapi Újság* így számolt be erről:

„...a míg a Halley-féle üstökös előre jelzett érkezete sokakat nyugtalansággal tölt el, addig a január 17-én, ideiglenesen – a míg esetleg más régebbi üstökössel identifikálható lesz – 1910 A-nak nevezett s Johannisburgban felfedezett, derült estéink első óráiban nálunk is jól látható üstököst nemcsak kíváncsisággal, hanem érthető lelki gyönyörűséggel szemlélik, mert erről nem rendelkezvén pozitív megfigyelési adatokkal, a félműveltség balga magyarázatai tisztánlátásunkat meg nem zavarhatták.”¹⁶

Az 1910-es Halley-üstökös világszerte gazdag sajtója, a vele kapcsolatos információk mennyisége, terjedése, a hírek átadása-átvétele egyik lapból a másikba, jól mutatja a modernkori sajtó alakulását, világméretűvé szélesedését. A róla szóló cikkek továbbá adalékul szolgálhatnak a rémhírterjedés tömegpszichózisának vizsgálatához is.

Az 1880-as évektől létezett az a tudósi vélekedés, hogy egy, a Föld közelében hamarosan elhaladó üstökös farkát körülvevő gázfelhő cianidot tartalmaz, és ez a mérgeanyag halálos veszélyt jelenthet a földlakók számára. A világ végét hozó üstökös képe ettől kezdve vissza-visszatérően feltűnt a sajtóban. A *Szombathelyi Friss Újság* 1907. április 30-án például ezt írta:

„A nép között elterjedt az a rémhír, hogy vége lesz e hó folyamán a világnak. Elárasztották a világot azzal a bolond hirrel, hogy Matteucci tanár, a Vezuv-obszervatórium igazgatója, a föld közeli végét jósolta meg egy üstökös közeledtéből, mely – szerinte – össze fog ütközni bolygónkkal. Mint kiderült, hogy a jóslat s az új üstökös egy livernói újság meséje. Így a világ vége – vagyis az a mese, hogy a világot egy üstökös szétbombázza – ismét elmarad, míg egy újabb hasonló bolond mese nem terjed el újból.”

A *The New York Times* 1910. február 8-án a Yerkes Obszervatórium erre vonatkozó híradására hivatkozva címlapján foglalkozott Flammarion francia csillagász és más tudósok elméletével, amely szerint az üstökösnek a Föld légkörét érintő csóvája tele van ártalmas gázokkal, amelyek elpusztíthatják a bolygó élőlényeit.¹⁷ Rövid időn belül világméretű pánik tört ki, rettegve attól, hogy a Föld nem sokára halálos gázfelhőben fog fürdeni, és hamarosan itt a végítélet.

A világvégétől való félelem, mint látszik, modern tudományos eszközökkel bizonyítottan hitt tudományos elméleten alapult. A híradás megjelenését követően emiatt tudósok sokasága igyekezett cáfolni az állítást, igazolni lehetetlenségét, eloszlatni a félelmeket a nemzetközi és a magyar sajtóban egyaránt. Az újságok gyakran idézték tudósok táviratait, hivatalos közleményeit, mindig kiemelve, hogy a nyilatkozatok megfogalmazói hírneves intézetek vezetői, mert így kívánták a hír hitelességét erősíteni (pl. „...Palisa dr., a kiváló osztrák csillagász megállapította hitelt érdemlő számítással...”; vagy „Tegnap reggel Rheden dr., a bécsi csillagvizsgáló asszisztense megnézte a csóvát...”).¹⁸

„Lovell az arizonai csillagvizsgáló intézet igazgatója táviratozta lapunknak [...] az üstökösnek magva tartalmaz cianogént és így május 18-án, a mikor a földünk az üstökös csóváján keresztül megy, semmi veszedelem sem fog bennünket fenyegetni.”¹⁹

A csillagászokat viszont felháborodott támadások érték, mert úgymond, elhallgatják a közvélemény előtt a teljes igazságot, szemrehányó levelek érkeztek az obszervatóriumokba és a szerkesztőségekbe egyaránt. A téma egész májusban terítéken volt a magyar sajtóban. Május 18-án, 19-én, ekkor került a Földhöz legközelebb a Halley, még azok a politikai lapok is írtak a témáról, amelyek korábban nem tettek róla említést.

Az újságok ugyan igyekeztek cáfolni a pusztító üstökösről szóló elméletet, de a világ legkülönbözőbb helyeiről származó tudósítások, amelyek a világvége-várásról számoltak be, inkább fokozhatták a bizonytalanságérzést, a félelmet a május 19-ére beharangozott végítélettől. A *Budapesti Hírlap* a következő híradásával igyekezett megnyugtatni olvasóit:

„Egy milánói távirat most már szinte kétségtelennek mondja, hogy május 19-én hajnalban a föld bekerül a Halley-üstökös csóvájába. [...] Az átvonulás alatt nem látjuk az üstököst, sőt még csak nem is érezzük meg az összeütközést, a melyről legfőljebb a mágneses műszerek vesznek tudomást, meg esetleg a távirógépek, a melyeknek működésében zavart fog előidézni az ugynevezett mágneses vihar.”²⁰

A világ legkülönbözőbb pontjairól érkező tudósítások jelentek meg a magyar sajtóban is meglepő, furcsa hírekkel,

szélsőséges cselekedetekkel. A kínai hatóságok a bayeux-i falikárpitot ábrázoló plakátokat terjesztettek, ezzel akarták megnyugtatni a lakosságot afelől, hogy az üstökös járt már itt korábban is, mégsem történt katasztrófa. Az Egyesült Államok déli államaiban a templomok zsúfolva voltak, körmeneteket tartottak, a földeken gyakorlatilag senki sem dolgozott. Sokan betapasztották a házukon az ajtókat és az ablakokat, hogy a mérges gázokat kizárják. Sokan követtek el öngyilkosságot, kaptak idegösszeroppanást. Üstökös-tablettákat árultak, amelyek a gyártó szerint közömbösítik az üstökös káros hatását. New Yorkban megalkották az „üstökös-koktél”, amely egy csapásra népszerűvé vált. A receptet titokban tartották, de akik ittak belőle, azt állították, hogy először tüzes ízt éreztek, majd szájpadalásukon megnyugtató érzetet, végül általános élénkítő szellemi hatást tapasztaltak. A mexikóiak a dombtetőkön felállított feszületek köré gyűltek, sokan barlangokban vagy szurdokokban kerestek menedéket. Párizs kávéházaiban és éttermeiben „üstökös-vacsorákat” szolgáltak fel. Az eseményt megelőző napokban utcai árusok a „világvégét” ábrázoló képeslapokat árusítottak, és nagy mennyiségben találtak vevőre az üstököst és csóvját ábrázoló ékszerek.²¹

A nemzetközi és a magyar lapok is kölcsönösen merítették egymás híreiből, de az újságok olvasóikat is kérték, hogy számoljanak be tapasztalásaikról. A *Budapesti Hírlap* május 12-én például így:

„A ki nem sajnálja idejét s türelemmel, de elfogultság nélkül vesz részt ebben az önkéntes munkában, nagy szolgálatot tesz a tudománynak. [...] Minden elfogadható adat közelebb juttat annak az égi testnek megismeréséhez, a mely most másodszer vívja ki a történelemben megérdemelt nevezetességet.”

A felhívásra számos beszámoló érkezett. Ezek nagy száma, illetve az, hogy a fenti írással egy számban a következő cikk is megjelent, arra utal, hogy az újság a közönség igényét többféle módon próbálta kielégíteni. Úgy is, hogy az olvasót „bevonták” a lapkészítésbe.

„Ma kapjuk az első hiteles jelentést, hogy végre Budapesten is pusztá szemmel látták a híressé vált üstököst. A múlt éjszaka a Ludovika Akadémia két csillagászatban jártas tanára, Hajts Lajos és Herszényi Lajos honvédszázadosok elhatározták, hogy a fellegtelen éjszakát fölhasználják arra, hogy megvárják az üstökös fölkelését. Föltelepedtek a hatalmas palota tetőzetére és a pompás, csöndes, langyos időben vidám pipaszó mellett lesték az üstököst. Várakozásukat siker koronázta.”

Budapesten a Gellérthegy volt az üstököst megfigyelők székhelye. Itt nagy közösségi-társadalmi élet folyt.

„Nappal nincsenek annyian a Gellérthegyen, mint éjszaka s ezt a fordított világot a közeledő Halley-üstökös idézte elő. A múlt éjszaka egy óra után valóságos népvándorlás indult meg oda a város minden részéből. Kocsin és gyalog, urak és hölgyek, munkások, cigányok vidáman érkeztek a hegy lábához, azután fölkapaszkodtak a sima szerpentinre a Citadelláig. Természetesen sokan pihenőt tartottak a hegyoldali vendéglőben.”²²

Végül 1910. május 18-án, amikor a Föld áthaladt az üstökös csóvján, mindössze néhány, az északi fényhez hasonló villanást lehetett látni. Nyoma sem volt ciángáznak, kéjgáznak vagy bármiféle elektromos rendellenességnek.

„A mai éjszaka az izgalom éjszakája volt, mert hiába volt a sok megnyugtató kommuniké, a melyek hitelességét akadémikus tudósok pecsétje igazolta, azért még a kulturember belsejébe is befészkelődött a halál árnyéka, bár nevetve és gunyolodva beszélt azokról a félnék emberekről. Akik az ég kóbor vendégét, ezt a látható semmit komolyabban vették, mint az éjjeli bogarat, a mely a kávéházi fényzönből arcunkba csapódik.”²³

A világháború és az üstökös kapcsolatának kérdése a *The New York Times*-ban már V. György király 1910-es trónra lépése kapcsán felmerült. A lap azt írta, hogy a koronázás alatt az üstökös csóvjában a Bermuda-szigeteken egy hirtelen felvillanást figyeltek meg, és ebből sokan arra következtettek, hogy a király uralkodása alatt végzetes háború kitörése várható. A sajtó híradása szerint öt évvel később, az első világháború idején az angolok üstököst láttak a nyugati front felett, és a jelenséget hatalmas veszteségeik előhírnökének, a központi hatalmak számára pedig kedvező előjelnek tekintették.²⁴

Annak cáfolata pedig, hogy a Halley-üstökös tulajdonképpen a világháború előjele lenne, a magyar sajtóban már 1914 augusztusában napvilágot látott, szerkesztői üzenetként, *Babona és háboru* címszó alatt:

„Ez bizony babona a szó legszorosabb értelmében, mert az üstökösnek ugyancsak semmi köze a háboruhoz. Régen az emberek az üstökösök megjelenését baljóslatu jelenségeknek tartotta, melyek háborút és nagy emberek halálát jelezték [...] Most, hogy a háboru bekövetkezett és a trónörökösünket meggyilkolták, a babonás emberek ismét összefüggésbe hozták az üstököst a földi eseményekkel.”²⁵

Az 1910-es Halley-üstökös különösen gazdag nemzetközi és magyar sajtója, a számtalan híradás a szenzációkban bővelkedő megfigyelésekről, a világvége-váró beszámolók minden bizonnyal hozzájárulhattak ahhoz, hogy az I. világháborút megelőző üstökös emléke a lassabban változó folklór-szöveg hagyományban évtizedekkel később is megőrződött.

*

Az 1999-es napfogyatkozás és a 2000. esztendő kapcsán bárki találkozhatott világvége-jövendölésekkel. 1997-ben a Hale-Bopp üstökös feltűnésekor a Menny Kapuja szekta 39 tagja mérgezte meg magát. A tömeges öngyilkosság kiváltója az üstökös volt, a szektatagok úgy gondolták ugyanis, hogy itt a világvége, az üstökös mögött viszont egy úrhajó repül, ami majd felveszi a lelküket. Ne gondoljuk, hogy a sor itt megszakad. A 2002-ben megjelent fantasy-

könyv, egy szerepjáték a Shadowrun sorozatában, az *Üstökös éve*, amely a Halley-üstökös 2061-es visszatérésének idejében játszódik, így hirdeti magát:

„A 2061-es év egyben a Halley-üstökös visszatérésének éve és az Ébredés 50. évfordulója – ünnepelsz vagy meglapulsz? Minden nap új meglepetéseket hoz. Lehet, hogy átalakulsz valami genetikai cseregyerekké, vagy áldozatul esel egy végítélet szektának? Denverben leszel, amikor a sárkány elszabadul, vagy Japánban, amikor a Tűz Köre halált szór a birodalomra? Toxikus szellemek ellen harcolsz Yucatánban, vagy élőholtak elől futsz?”²⁶

Majd meglátjuk. Egy biztos, akkor is lesz mit kutatniuk a folkloristáknak.

Irodalom

Bihari Anna (1980): *Magyar Hiedelemmonda Katalógus*. /Előmunkálatok a Magyarság néprajzához 6./ Budapest: MTA Néprajzi Kutatócsoport.

Dobos Ilona (1986): *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest: Gondolat.

Ferenczi Imre (1960): Rákóczi alakja az abaúj-zempléni néphagyományban. *Ethnographia*, LXXI.

Ferenczi Imre & Molnár Mátyás (1972): *Fordulj kedves lovam... Rákóczi és kuruc néphagyományok Szabolcs-Szatmárban*. Vaja.

Hála József & Landgraf Ildikó (2001): *Magyarországi bányászmondák*. Rudabánya: Érc és Ásványbányászati Múzeum.

Lakatos Károly (1910): A régi szegedi halászok jelképes madarai. *Ethnographia*, XXI.

Landgraf Ildikó szerk. (1998): *„Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” Magyar történeti mondák*. Budapest: Magyar Néprajzi Társaság – Európai Folklór Intézet.

Landgraf Ildikó (2004) „Emlékezzünk Kossuth Lajosra...” Valóság és költőiség a Kossuth-hagyományban. In Andrásfalvy Bertalan–Domokos Mária–Nagy Ilona (szerk.): *Az Idő rostájában III. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. Budapest: L'Harmattan.

Newburn Jr, Ray L. & Yeomans, Donald K. (1982): Halley's Comet. *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*, May, Vol. 10. <http://arjournals.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev.earth.10.050182.001501> (utolsó letöltés: 2010. január 30.).

Pócs Éva (1990): Időjárás. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. /Magyar néprajz, Folklór 3./ Budapest: Akadémiai Kiadó.

Pócs Éva (1990): Jóslás, tudakozódás. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. /Magyar néprajz, Folklór 3./ Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ridpath, Ian (1985): A brief history of Halley's Comet. Revised extracts from a comet called Halley. <http://www.ianridpath.com/halley/halley10.htm> (utolsó letöltés: 2010. január 30.).

Sokolewicz, Zofia (1991) National heroes and national mythology in 19th and 20th century Poland. *Ethnologia Europaea* 21. 2.

Tóth Imre (1983): A Halley-üstökös 1985/86. évi visszatéréséről. In: *Csillagászati évkönyv az 1984. évről*. Budapest: Gondolat.

Tóth Imre (1997): Égi vándorok és hiedelmek. Üstökösökről a Hale-Bopp kapcsán. *História*, 4. sz.

Wilson, Ralph E. (1910): The Story of Halley and his comet. *Popular Astronomy*, vol. 18, <http://articles.adsabs.harvard.edu/full/1910PA.....18..357W> (utolsó letöltés: 2010. január 30.).

Lábjegyzetek

1

Gyula, MOA (MTA Néprajzi Kutatóintézet Magyar Történeti Mondaarchívum, továbbiakban MOA) 13259.

2

„A keleti részen, hát mit mongyak, kora hajnalban már három nap is vót az égen. Három nap is vót, olyan halványsárga vót, vérvörös vót és olyan égszínkékes színbe...” Tokaj, MOA 14899.

3

Például Tokaj, MOA 14898 vö. Pócs, 1990: 542–543.

4

Nógrádsipek, 1968: MOA 14191.

5

Lakatos, 1910: 83–84 MOA 14952; Dobos, 1986: 221 MOA 14953; Nádudvar, 1972: MOA 14184.

6

Tiszadob, 1968: MOA 14897. A kardra emlékeztető üstökös jól ismert motívum az elmúlt évszázadok üstökösleírásaiból. Például kard formájú volt az az üstökös, amelyik i. sz. 66-ban baljós fényével ragyogta be Jeruzsálem egét, és megjelenését Josephus Flavius a város és a jeruzsálemi nagytemplom i. sz. 70-ben bekövetkező pusztulásának előjeleként értelmezett. A zsidó háború VI. 5.

Kórógy, 1987: MOA 14186.

Tállya, 1986: MOA 14187.

Andrásfalva, MOA 14190.

Az epikus hősök, nemzeti hősök karakterisztikus jegyeihez: Sokolewicz, 1991: 125–136, Landgraf 1997, 2004.

„...mikor Rákóczi holttetemét fogják hozni hazafelé, figyeljék, mert csillag fogja kísérni.” Ferenczi & Molnár, 1972: 285; „Visszajövök még, majd fényes jelet fogtok látni az égen” (Baskó); „Sokáig várta vissza a nép, mert jelet hagyott hátra az úton, hogy vissza fog jönni. Egy magyar meg egy német kard vót egymásnak dűtve.” Ferenczi, 1960: 411.

A magyarországi Halley-üstökös észlelésekhez lásd Nagy Géza: A Halley-üstökös a magyar történelemben. Vasárnapi Újság, 1910. május 22., május 29.

„Abdul Hamid volt szultán, néhány nap óta rendkívül izgatott a Halley-féle üstökös közeledése miatt. Éjjel nem alszik sokszor órák hosszáig keresi messzelátóval az üstökösöt. Környezetét kérdésekkel ostromolja és tudni akarja, vajjon nincs-e mód arra, hogy az üstökösnek földdel való összeütközését elkerüljék. Abdul Hamid két nap óta nem eszik.” *Budapesti Hírlap*, 1910. május 18., vö. *A Nap*, 1910. május 18.

Például *Magyar Estilap*, 1910. május 19.

P. H. Cowell és A. C. D. Crommelin 1907–1910 között hatalmas számítási munkálatokat végzett a Halley-üstökös múltbeli visszatéréseinek meghatározásaira (vö. Tóth, 1983: 194–195).

Dr. Massány Ernő: Üstökösök. *Vasárnapi Újság*, 1910. február 6.

Comet's poisonous tail. Yerkes Observatory finds cyanogen in Spectrum of Halley's Comet. The New York Times, February 8, 1910. <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9407E4DF1430E233A2575BC0A9649C946196D6CF> (utolsó letöltés: 2010. január 30.); *A Planet scare. Fear of the Comet recalls dire prophecies of 1881. Uo. May 19, 1910.?* <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9D01E2D61539E433A2575AC1A9639C946196D6CF> (utolsó letöltés: 2010. január 31.) <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9D01E2D61539E433A2575AC1A9639C946196D6CF> (utolsó letöltés: 2010. január 31.).

Budapesti Hírlap, 1910. május 14.

Uo. 1910. május 15.

Uo. 1910. május 12.

Uo. 1910. május 19.; *Magyar Estilap*, 1910. május 19.; Gives a comet party. The New York Times, May 3, 1910. <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9B0DE1D71539E433A25750C0A9639C946196D6CF> (utolsó letöltés: 2010. január 31.); Miner crucifies himself: Thinks Visit of Halley's Comet Portends End of World. Uo. May 3, 1910. <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9C06E2DC1530E233A25753C1A9639C946196D6CF> (utolsó letöltés: 2010. január 31.); Rush to Alpine heights.: Comet dances at Swiss hotels. A midnight balloon. Uo. May 19, 1910. <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=980DE3D61539E433A2575AC1A9639C946196D6CF> (utolsó letöltés: 2010. január 31.); Southern negroes in a comet frenzy; All-night services held in churches and many refuse to work longer. Uo. May 19, 1910. <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=990CE3D61539E433A2575AC1A9639C946196D6CF> (utolsó letöltés: 2010. január 31.); Miner crucifies himself: Thinks Visit of Halley's Comet Portends End of World. Uo. May 3, 1910. <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=9C06E2DC1530E233A25753C1A9639C946196D6CF> (utolsó letöltés: 2010. január 31.); Rush to Alpine heights.: Comet dances at Swiss hotels. A midnight balloon. Uo. May 19, 1910. <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=980DE3D61539E433A2575AC1A9639C946196D6CF> (utolsó letöltés: 2010. január 31.); Southern negroes in a comet frenzy; All-night services held in churches and many refuse to work longer. Uo. May 19, 1910. <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=990CE3D61539E433A2575AC1A9639C946196D6CF> (utolsó letöltés: 2010. január 31.); Rush to Alpine heights.: Comet dances at Swiss hotels. A midnight balloon. Uo. May 19, 1910. <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=980DE3D61539E433A2575AC1A9639C946196D6CF> (utolsó letöltés: 2010. január 31.); Southern negroes in a comet frenzy; All-night services held in churches and many refuse to work longer. Uo. May 19, 1910. <http://query.nytimes.com/gst/abstract.html?res=990CE3D61539E433A2575AC1A9639C946196D6CF> (utolsó letöltés: 2010. január 31.).

Budapesti Hírlap, május 14.

23

Uo. 1910. május 19.

24

<http://www.freeweb.hu/dark/comet.html> (utolsó letöltés: 2010. január 31.).

25

Budapesti Hírlap, 1914. augusztus 9.

26

<http://www.agr.unideb.hu/~zsguthy/?SHOW=sr3yotc> (utolsó letöltés: 2010. január 31.).

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

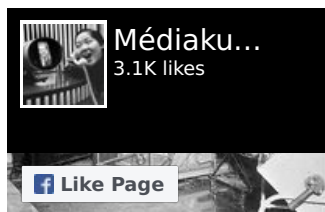
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2010 tavasz

Történelem

[Maczák Ibolya:](#)

Imakönyvek az első világháborúban

A 19. század végén, illetve a 20. század elején jelentek meg azok a tematikus imakönyvek, amelyek elsősorban a tulajdonos körülményeire vagy életállapotára vonatkozó tartalommal láttak napvilágot. Különösen sok ilyen jellegű kiadvány készült az első világháború idején a katonák és hozzátartozóik számára. Az írásom az első világháború idején megjelent imakönyvek néhány - főként irodalmi, filológiai - sajátosságát mutatja meg.

A 19. század végén, illetve a 20. század elején jelentek meg azok a tematikus imakönyvek, amelyek elsősorban a tulajdonos - azaz a befogadó - körülményeire vagy életállapotára vonatkozó tartalommal láttak napvilágot. Készült gyűjtemény például a gyermekek, a férfiak, a nők, a fiatal lányok, az idősek és a katonák számára (Diós, 1998: 259-260). Utóbbiak nagy számát és jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Magyar Katolikus Lexikonban külön terminus technicussal illeték: tábori imakönyveknek vagy katonaimakönyveknek nevezték a hasonló jellegű kiadványokat.

A következőkben az első világháború idején megjelent imakönyvek néhány - elsősorban irodalmi, filológiai - sajátosságára hívom fel a figyelmet. Kapcsolódó vizsgálataim eredményét néhány katolikus és református kiadvány példáján, főként a korabeli egyházi sajtó tükrében mutatom be.

A katonaimakönyvek nemcsak a háborús könyvkiadásnak, hanem általában a háborús egyházi tevékenységnek és játékonyságnak is fontos (ha nem a legfontosabb) szegmensét alkották. Amint Makkai Sándor fogalmazott 1915-ben a Ravasz László szerkesztette *Protestáns Szemle* hasábjain:

„Örömmel látjuk, hogy a háborús imák és traktátusok értékes és használható dolgok. [...] Mindenesetre egyik legmaradandóbb értékű gondolat és cselekedet lesz a magyar protestáns egyház háború alatti munkájában ezeknek készítése és kiadása” ([Makkai], 1915: 87).

Az imakönyv ez idő tájt fontos pasztorációs eszköznek is számított: „Ez imakönyv terjesztésére már csak azért is sürgős szükség van, mert más egyházak már ellátták fiaikat szent képekkel s egyéb talizmánokkal” - fogalmazott némi felekezeti elfogultságtól sem mentesen a szerkesztő a debreceni *Lelkészegegyesület* című lap 1914. augusztus 15-én megjelent számában. (S. n., 1914: 606).

Tény, hogy például a Szent István Társulat - 1915. március 18-án tartott ülésének jegyzőkönyve szerint - gyakorlatilag a háború kitörésével egy időben megkezdte kapcsolódó tevékenységét (S. n., 1915: 15-16). Először a már forgalomban lévő Molnár Vid-féle katonai imakönyvet¹ kezdte el ingyen osztogatni a harcba indulók között (S. n., 1915:16), majd felkérte a lazarista Reviczky Aladárt, hogy ennek nyomán könnyebben kezelhető kiadást készítsen. Ezt követte még 1914-ben egy kimondottan sebesültek számára írt Reviczky-imakönyv (*Bízzál fiam!*), amit németül, szlovákul, horvátul, lengyelül, olaszul és románul is kiadott a Szent István Társulat. Tudni lehet azt is, hogy 1914 végéig a fentiekből összesen 670 ezer példányt osztottak ki a katonák között (S. n., 1915: 16).

Az imakönyvkiadások kapcsán sem a katolikus, sem a protestáns felekezetek nem feledkeztek meg az otthon maradtokról. A Szent István Társulat kérésére Reviczky Aladár még 1914-ben megírta az otthoniak számára az *Uram, irgalmazz nekünk* című kötetecskét, amely azután németül és szlovákul is megjelent. A társulat ugyanez évben kiadta az *Elesett hőseinkért* című imafüzetet is (S. n., 1915:16).

Protestáns részről pedig tanulságos az a Lengyel Gyula által írt, 1914-ben kelt olvasói levél, amely a *Lelkészegegyesület* című lap hasábjain jelent meg:

„Mióta »Imádkozzunk szeretteinkért« című 8 imát tartalmazó füzetem a »Vasárnap«-ban megjelent, az a sok levelező-lap, mely az ország minden részéből érkezett hozzám [...] mind azt bizonyítja, hogy igen is szükség van az itthonmaradottnak is imakönyvecskére. A templomi imádkozás időhöz, helyhez kötött, népünk vállaira a férfiak eltávoztával nehéz munka nehezedik, sokan nem mehetnek a templomba, jól esik hát nekik, titkon ajtajukat behajtva és magánosan sóhajtva imádkozni Istenhez szívük szeretteiért”

Érdekes módon a különböző felekezeti könyvek tartalmukban jelentősen nem különböztek. Annak ellenére, hogy a szerzők kifejezésre juttatták például, mennyire fontos, hogy a reformátusok ne olvassanak katolikus bibliát és fordítva, alapvető különbségek nincsenek az imafajták között. Ennek elsősorban a háborús tematika az oka: ezekben az imakönyvekben eleve nem nagyon (ha igen, akkor nem hangsúlyos módon és helyen) fordulnak elő olyan kérdések – pl. a szentségtannal vagy Szűz Mária szerepével kapcsolatban –, amely kérdéseket a felekezeti hovatartozás jelentősen befolyásolná.

A háborús idők imakönyvei alapvetően öt témakörrel foglalkoznak (gyakran ezek határozzák meg az egyes imakönyvfejezeteket is). Ezek a következők: általános imádságok (reggeli és esti imák), háborús idők imái (ima az orszáért, vezetőkért stb.), harctéri imák (támadás előtt, sebesülés után), bölcs mondások, gondolatok (természetesen háborúra vonatkozó tematikával).

Stilisztikai szempontból rövid és egyszerű imádságok kívántattak meg az imakönyvszerzőktől. Jóllehet nem a hátszám számára írt imakönyv kritikájában jelent meg, de ebből a szempontból igen tanulságos a következő Makkai Sándor-féle bírálat:

„Nem tudunk együtt imádkozni Csiky Lajos »Háborús imádságos könyvecskéivel«, [...] pedig ezekben még lövészárkokban elmondandó ima is van, ahol talán elég lenne egy mély pillantás is az égre. [Az imák nem...] elég egyszerűek, természetesek, rövidek és imádságosak” ([Makkai], 1915: 88).

Ugyanakkor Makkai szerint követendő példát jelent a Kecskeméti református egyház által kiadott imakönyv, amelynek darabjai „pompás összeállításuk” mellett „bensőségükkel, szépségükkel, egyszerűségükkel [...] tűnnek ki” ([Makkai], 1915: 88).

Szövegalkotási kérdéseiket tekintve feltűnő az imakönyvekkel szemben támasztott általánosítás igénye, sőt az aktualitások kifejezett ellenzése. A *Protestáns Szemlé*ben olvasható imakönyvkritika szerint kimondottan ártalmas az aktualizálás:

„[...] egyáltalában nem tartjuk sikerültnek a Lencz Géza [...] könyvében közzétett alkalmi imádságokat, melyek majdnem kivétel nélkül mind azért nevezik magukat imádságoknak, mert az Istent »Te«-nek szólítják s itt-ott elmésen ki is oktatják a világok Urát a napi eseményekről, sőt Szombati Szabó István arról is, hogy Ő a mohamedán katonának is atyja, melyet nem kevesebb, mint három oldalon bizonyít be. Sok bennük a bölcselkedés, sőt nem is egyebek az Istenhez intézett bölcselkedéseknél, aminek semmi értelme, mikor alázatos szívből kell felsóhajtánunk Istenhez több, óh sokkal több bölcsességért, mint amennyink van. Ezeknek az imáknak hosszúsága és cifrázkodása is visszatetsző” ([Makkai], 1915: 88).

A Makkai által megfogalmazottak ellenére a Lencz Géza (Lencz, 1914) által szerkesztett kötetben kevés az aktualitás és konkrét utalás. A különös rosszállással említett Szombati Szabó-féle imádság legkonkrétabb része a címe, amely így hangzik: *Temető imádság harctéren megsebzett s hazai kórházban meghalt mohamedán vallású bosnyák katona felett*. Sem a konkrét harci cselekményről, sem az elhunytól nem derül ki belőle több a vallásán kívül. S a kritika által bírált argumentáció sem tekinthető bizonyítékokat felsorakoztató logikai évelésnek.

Ettől függetlenül tény, hogy e kötet történeti igénnyel készült, kimondott célja volt a történelmi tanúságtétel a későbbi korok számára is. Ezt igazolja szellemi atyjának felhívása is. Ő a kritikában leírtakkal ellentétben nem Lencz Géza volt, hanem Tariska Sándor, aki így fogalmazott: „A megjelenő kötetet mint történeti dokumentumot – a parochiális könyvtárban is el kell helyeznünk” (S. n., 1914-2: 658). Hasonló elgondolással lehetett az ugyancsak a *Lelkészegetesület* köréhez tartozó Csiky Lajos is, aki a fentebb kritizált imakönyvének „boritékait az illetőkre nézve történeti emlékü följegyzéseknek való rovatokkal látta el” (S. n., 1914-4: 839).

Egy másik sajtóorgánum, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* már megjelenése előtt támadta ezt a vállalkozást. A vonatkozó cikk ismeretlen szerzőjének legfőbb érve szintén a dokumentum jelleggel volt kapcsolatos: imádkozni mindenki tud – minek ehhez egy feleslegesen aktualizáló segédeszköz. A választ a *Lelkészegetesület* című lap névvel nem jelzett munkatársa adta meg – sommásan kifejtve, hogy „[...] első sorban az irodalomnak kötelessége támogatni a nagy nemzeti mozgalmakat, sőt a vész idejében egyébről sem tudni, pusztán erről” (S. n., 1914-3: 740).

Katolikus oldalon nem ismeretesek effajta irodalmi és pasztorális viták, ám tény, hogy az imakönyvek szövegalkotási módja teljes összhangban állt a protestánsok aktualizálás ellenes fórumaival. Ennek jegyében valósulhatott meg a *Háborús zsoltárok* (Buberlée, 1915) kiadása is. A könyv Terentiano Buberlée 1793-as *Psalterium – Tempore periculosi belli, et publicae calamitatis usurpandum* című művének Péri Bonaventura által készített fordítása. Szövegalkotási szempontból voltaképpen cento, amely (olasz eredetű) elnevezés a költészetben az idegen verssorokból összerótt értelmes szöveget jelenti. Lényege szerint tehát idézetköltészet. A Buberlée-szöveg esetében valóban bibliai költeményekből, azaz zsoltárokból vett részekről beszélhetünk. Vagyis a szöveg megfogalmazását tekintve semmi önállóság nincs benne. A szerző (összeállító) a különböző zsoltárok háborúra vonatkozó részeit kompilálta össze, méghozzá olyan módon, hogy az imakönyv minden darabja a *Miatyánk* egy-egy mondatához kapcsolódik. Azaz a kötet fő szervező eleme a *Miatyánk*, s ennek sorai tematizálják a zsoltárok könyvből kompilált, háborús vonatkozású szövegrészeket.

Azt a tényt, hogy e kötetben a szerzői nóvumot nem a saját megfogalmazású gondolatok adják, meg sem próbálták titkolni. Sőt, kis túlzással élve, ez adta a könyv reklámját is. A bevezető tanúsága szerint ugyanis a kiadvány egyszersmind a legújabb és legrégebb imakönyv. Tartalmi semlegessége pedig – a bevezető szerint – a használati

mód számos lehetőségét kínálja:

„Ha van háborús imakönyv, mely egyformán felel meg úgy a harctér lövészárkaiban küzdő katonáinknak, mint itthon maradt szorongatott kedveseinknek – nemcsak magán, de templomi használatra is –, akkor a háborús zsoltárok imakönyve az” (Buberlée, 1915: 2).

Hasonló az alapgondolata a Szent István Társulatnál két változatban is megjelent *Háborús idők imakönyvének* (Pázmány, 1915).²A kisebb méretű, ám bővebb tartalmú kiadvány vélhetően inkább harctérre készült, a belőle előállított különnyomat pedig egyértelműen a hátország számára – ez utóbbiból ugyanis hiányoznak a harctéri imádságok. A bővebb kiadvány – mai szemmel már-már döbbenetes – előszavában a következők olvashatók:

„Pázmány Péter imádságoskönyve, [...] olyan időkben íródott, amikor szintén ellenséges hadak nyugtalanították országunk békéjét. A nagy primás könyvében sok olyan adatot találunk, amelyek mintha csak a mai nehéz napokban születtek volna” (Pázmány, 1915: 6-7).

Talán nem szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy milyen politikai és egyéb különbségek voltak a Pázmány-imakönyv első kiadásának 1606-os megjelenési idejében történtek és az 1915-ös események között... Ehhez hozzámérendő, hogy például a *Mikor Hadakkal ostromtatunk* című ima még ennél is korábbi: eredeti, latin nyelvű változata már a jezsuita Petrus Michaelis Brillmacher *Serta honoris et exultationis* című kötetének 1567-es kiadásában megtalálható (Bogár, 2006: 67).

Az 1915-ös imakönyv összeállítóinak becsületére legyen mondva, gondosan jelölték, hogy mely imákat vettek át szó szerint Pázmánytól és melyeket módosítottak. A változtatások részletes ismertetését – természetesen – mellőzték.

Az itthon maradtak számára készült (rövidebb) kiadványban teljes terjedelmében és az eredetinek megfelelően – illusztrációval ellátva – szerepel a *Mikor Hadakkal ostromtatunk* című ima. Ez azonban már nem mondható el az ellenségért mondott imáról. A változtatások ebben az esetben nem nagy terjedelműek ugyan, de annál jelentősebbek. Nyilvánvaló ok miatt ebből az imából kihagyták az Istenre vonatkozó, „csak te-reád hagyván a bosszúállást”- szövegrészt, valamint a „minden háborúságot csendesen, békével szenvedgyünk” óhajt „csendesen és bizalommal viseljünk”-re módosították. Háborús időben nem tűnhetett ildomosnak a békekesség óhajtása egy katonák, illetve hozzátartozók számára készült pasztorációs anyagban...

Jelentős módosítások vannak az *Özvegy imájában* is, amely eredetileg *Eözvegyek és Árvák könyörgése* volt. Ebből az imádságból – amint azt a címek különbözősége is sejteti – kimaradtak az árvákra vonatkozó részek (ám nem kerültek be a külön az árváknak adresszált imába). Hiányzik továbbá a következő szövegrész is az 1915-ös kiadásból:

„erössen meg-parancsoltad, hogy senki az árváknak, özvegyeknek ne árcson: mert valaki ezeket bolygattya, annak feleségét és gyermekit árvasággal bünteted. sőt, egész Országokat szoktál pusztítani, az árvák és özvegyek nyomorgatásiért” (Pázmány, 2001: 197).

Nyilvánvalóan az imádságoskönyv ismeretlen összeállítója nem vállalta annak erkölcsi felelősségét, hogy valaki is úgy gondolja a hátországban: az ő háborús szenvedéseit fronton harcoló szereteteinek kegyetlensége okozta.

Az „Igazgass és táplálly engem; vigasztally és erősíts engem, minden nyavalyáimban” (Pázmány, 2001:197) mondat helyett pedig a következő – az első világháborús időszakhoz jobban kapcsolódó – olvasható: „Nyugtasd meg sajgo szivemet a te könyörületességed írával, hogy megnyugodjam hazámért elesett hősi férjem elmúlásán” (Pázmány, 1915: 41).

Az elmondott változtatásokat különösen fontosá teszi az a tény, hogy az imádság nem nagy terjedelmű. És bár Pázmány neve fémjelzi mindkét változatát, filológiai szempontból igen jelentős az eltérés a szövegek között. Az olvasónak egyértelműen Kossuth bicskaja jut róla eszébe, amely a hagyomány szerint eredeti ugyan, jóllehet egyszer cserélni kellett a pengéjét, később pedig a nyelét.

A háborús idők hátországban élőknek szánt imakönyveit vizsgálva összefoglalóan megállapítható, hogy pasztorális, művelődéstörténeti és filológiai szempontból egyaránt különös jelenség figyelhető meg e kiadványokkal kapcsolatban az aktualizálás és a hagyomány szempontjából. A lelkipásztor, a történész és az irodalomtörténész meglepve tapasztalhatja, hogy az imádságos könyvek célzott, változatos és tömeges megjelentetésével szinte azonnal reagáltak az eseményekre az egyes egyházi intézmények – a tartalmi aktualizálást viszont a többség korántsem tartotta feltétlenül szükségesnek.

Irodalom

Bogár Judit (2006): Pázmány Péter Imádságos könyvének forrásai. In: Hargittay Emil (szerk.): *Textológia és forráskritika. Pázmány-kutatások 2006-ban*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.

Buberlée, Terentiano (1915): *Háborús zsoltárok*. Budapest.

Diós István (szerk.): *Magyar katolikus lexikon*. 4. köt. Budapest: Szent István Társulat.

Lencz Géza (1914) (szerk.): *Beszédek és imák háborúi alkalmakra*. Debrecen.

[Makkai Sándor] (1915): Háborús imák és traktátusok. *Protestáns Szemle*, 1. sz.

Pázmány Péter (1915): *A háborús idők imakönyve. Pázmány Péter nyomán.* Budapest: Szent István Társulat. [Különlenyomat.]

Pázmány Péter (2001): *Imádságos könyv, 1631.* Sajtó alá rend. Sz. Bajáki Rita, Hargittay Emil. Budapest: Universitas.

S. n. (1914): Irodalmi szemle. *Lelkészegyesület*, 33. sz.

S. n. (1914): – 2 Irodalmi szemle. *Lelkészegyesület*, 36. sz.

S. n. (1914): – 3 Vegyesek. *Lelkészegyesület*, 41. sz.

S. n. (1914): – 4 Irodalmi szemle. *Lelkészegyesület*, 47. sz.

S. n. (1915): *A Szent-István Társulat 1915. márc. 18-án Budapesten a Szent-István Társulat dísztermében tartott LXI. Rendes közgyűlésének jegyzőkönyve.* [A Katolikus Szemle, 1915. évfolyamának melléklete.]

Lábjegyzetek

1

Molnár Vid Bertalan kapucinus rendi táborigazgató lelkes (nem azonos Molnár Bertalan Vid bencés íróval) 1861-ben írt műve (*Imák és intelmek a magyar kath. hadfiak számára*) Reviczky Aladár átdolgozásában 12. kiadását érte meg.

2

Ezek a Hadtörténelmi Múzeum Könyvgyűjteményében is megtalálhatók. Itt köszönöm meg dr. Kreutzer Andreának, hogy az anyagot rendelkezésemre bocsátotta.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

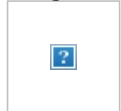

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

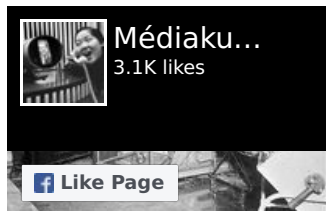
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2010 tavasz

Történelem

[Sipos Balázs:](#)

Az első világháború médiahatásai

Az első világháború sokféle módon alakította a média működését, a média és társadalom viszonyát. Említhető itt az erőszak gyakori képi megjelenése, a morális pánik, a mozi mint szórakozási forma iránti megnőtt érdeklődés. A dolgozat ezek említése után a totális háború és a totális propaganda példáját tárgyalja részletesebben, de ezt is csak hosszabb távú hatások szempontjából.

Az első világháború éveitől, távol a fronttól, a hátszág lakossága is hozzászókatott az erőszakhoz, a halottak látványához. Ekkor ugyanis az újságok fényképes beszámolóit már nem 19. századi brit udvari fotós, Roger Fenton háborús felvételeinek stílusában készülték. Mert Fenton megörökített ugyan halott katonát is, ám híressé egy másik képe tette: a krími háború borzalmaikat allegorikus módon mutató, *A halál árnyékának völgye* című festői stílusú fotográfiája, amely képen ágyúgolyók és kődarabok holdbéli pusztaságát láthatta a nagyjérdemű. Az első világháború éveitől azonban távol a fronttól is mindennapos lett a halottak látványa. Az első akasztott kém fotográfiájától még „elsápadtunk” és „kitört bennünket a hideg” – írta Móra Ferenc –, ám „egy esztendő múlva már untuk nézni az akasztott emberek alléját” (Molnár, 1981: 171).

Az első világháború alatt sokhelyütt (többek között Nagy-Britanniában és Magyarországon is) megjelent az úgynevezett morális pánik. Ez egyrészt az attól való félelmet jelentette, hogy felborul a társadalmi rend, miközben a katonák a fronton a hazáért küzdenek. Erre példa Magyarországon a „tömegessé váló” öngyilkosságoktól való rettegés, ami az újságok túlzó beszámolóin alapult. A félelem ugyanis csupán csak feltételezés volt, hiszen az öngyilkosságok száma 1913-hoz képest 1917-ig folyamatosan és jelentősen csökkent (Bihari, 2008: 114).

A morális pánik másrészt azt az aggodalmat jelentette, hogy a társadalom erkölcsi veszélybe kerülnek és e veszély legfőbb oka maga a média. Például a mozi, amely az első világháború alatt Nagy-Britanniától kezdve Belgiumon és Magyarországon át egészen Oroszorszáig sokkal népszerűbb lett, mint korábban volt. Magyarországon némelyek úgy látták, hogy a bűnözés erősödéséért a mozi okolható (egészen pontosan a bűnügyi történetek), s a hátszagra az alkohol mellett a másik fő veszélyt éppen ez jelenti (uo. 115, 116, 168–170). Nagy-Britanniában, ahol a heti nézőszám az 1914-es hétmillióról 1917-re huszonegymillióra nőtt, úgy vélték: a mozi a legbefolyásosabb az országban. Ott inkább a szexuális perverzióért és a feslettség miatt okolták a filmeket, például az „egyenruha láz” terjedéséért, amelyet nők kaptak el, akik azután a szembejövő egyenruhás férfiak karjaiba vetették magukat (Rapp, 2002: 434–435). Utóbb a morális pánik következménye volt az is, hogy 1923-ban 43 állam aláírta a szeméremszértlő iratok, rajzok, metszetek, festmények, képek, falragaszok, jelképek, fényképek, mozgófényképfilmek gyártása, terjesztése elleni fellépést célzó nemzetközi egyezményt, éppen a nagy háború alatt „általánosan megrendült erkölcsi érzék” miatt (v. ö. Miller, 2003: 253–271).

Az első világháború másféle médiahatásai közé sorolható a hírszolgálat: az újságolvasók hírekkel való ellátásának kérdése. Mivel a háború fölszámolta a hírtovábbítás korábbi módozatait, azaz megszüntette a német, angol és francia (stb.) együttműködésen nyugvó nemzetközi hírkartell működését – amely hírkartell révén látták el távoli események híreivel a lapok az olvasókat szerte a világon –, a nagyobb magyar napilapoknak meg kellett erősíteniük saját tudósítói hálózatukat. Az *Est* például egy munkatársát Rotterdamba küldte, mert az angol hírgyűnökség, a Reuter londoni anyagai a kontinensre először oda, a semleges Hollandia területére érkeztek meg. Így ő éjfélutól hajnali háromig nagyjából 15-20 táviratot küldött Budapestre, amelyek legkésőbb délig meg is érkeztek, és így bekerültek a délutáni lapba. Az újság egy másik zurnalisztája Stockholmban dolgozott, ahonnan az orosz híreket továbbította: neki azonban előző este tízig el kellett küldenie a táviratokat, hogy azok délig a szerkesztőségbe érkezzenek (Szabó, 1916: 45–46).

Most azonban nem az erőszak képeiről és ezek hatásáról, nem a morális pánikról vagy ennek kapcsán a társadalmi nemek változó viszonyának mediareprezentációjáról, nem az újságok működéséről, és még csak nem is a filmhíradók iránti megnőtt érdeklődésről, mondjuk *Az Est* vagy a *Pesti Napló* heti mozgóképes híradásairól szólnék (lásd például Lengyel, 2006: 456–460). Egy másik példát hoznánk arra, hogy miként hatott az első világháború a média működésére. A propaganda példáját, de ezt is csak hosszabb távú hatások szempontjából mutatnám meg.

A 20. század egyik jelentős politikai gondolkodója, a magát Hitler mellett elkötelezett Carl Schmitt 1937-es, *Totális ellenség, totális háború, totális állam* című tanulmányában a következőket írta:

„A Németország elleni 1914–1918-as háborúban az angol világpropaganda képes volt arra, hogy a civilizáció [!] és az emberség, a demokrácia és a szabadság nevében hatalmas szellemi és erkölcsi energiát mozgósítson a porosz német »militarizmussal« szemben. Az angol szellem azzal is erejét bizonyította, hogy a 19. század technikai-ipari fellendülését az angol világképnek megfelelően tudta értelmezni; Herbert Spencer fölöttébb hatásos, számtalan népszerűsítésben az egész világon elterjedt történelemképet tervezett – nevezetesen az emberiség haladásáról mint a feudalizmustól a kereskedelemhez és gazdasághoz, a politikaitól a gazdaságihoz, a katonától a gyároshoz, a háborútól a békéhez vezető fejlődésről szóló filozófiát –, melynek propagandisztikus ereje beigazolódtott az 1914–1918-as világháborúban. Ennek következtében a porosz–német értelemben felfogott katona valami eo ipso »feudális-reakcionárius« lénygé, egyfajta »középkori« figurává válik, aki a haladás és a béke útjában áll” (Schmitt, 2002: 235).

Mit is állított Carl Schmitt? Egyrészt azt, hogy az első világháború sajátossága, hogy totális volt, pontosabban a totalitás korábban nem tapasztalt mértéke jellemezte. Ekkor nem lehetett világosan elválasztani egymástól a háborúban részt vevő katonákat a részt nem vevő polgároktól, és nem lehetett világosan elválasztani egymástól a hadviselő államokat a nem hadviselőktől, mert a háború híre igen hamar körbejárta az egész világot. Ráadásul a háborús akarat a világháború folyamán egyre csak „fokozódott”.

Másrészt azt állította, hogy a világháború totális jellegének egyik fontos jellemzője, „tünete” a propaganda volt, amely elérte és behálózta az egész világot. Másként szólva: a világháború propagandaháború is volt, és ez a „szellemi harc ugyanolyan brutális [volt], mint az emberek csatája”. Schmitt szerint ezt a propagandát a totalitáson (azaz a világméretűvé váláson és az egész társadalom elérésén) kívül az jellemezte, hogy a szembenálló felek összecsapását a civilizációk harcának mutatták. Erre a felfokozott hangulatra és erre a nem túl finomkodó propagandára szerinte azért volt szükség, mert a háborút megelőzően nem létezett az a fajta ellenségeskedés a hadviselő népek között, amely szükséges lett volna (volt). Ahogy fogalmazott:

„...az ellenségesség a háborúból fejlődött ki, ahelyett, hogy – amint az helyes és értelmes – a már előzőleg létező, megváltoztathatatlan, igazi és totális ellenségesség vezetett volna a totális háború istenítéletéhez” (uo. 236).

Schmitt tanulmányához a következő megjegyzéseket fűzném. A világháborús propaganda azon a föltevésen nyugodott (más szóval az a föltevés volt az „előfeltétele”), hogy a médiának (azaz a sajtónak, a fényképeknek és a mozgóképnek) jelentős hatása van a fogyasztókra, hatalma van a fogyasztók fölött. Ezt a föltevést megalapozta a „roppant hatalmú” (vagy annak gondolt) hírszolgálat, amely a világ legtávolabbi zugát is igen hamar az újságolvasók elé tudta varázsolni, amely tehát demisztifikálta a glóbuszt és belátható térére alakította. Megalapozta továbbá a tömegsajtó, amely száz ezreket és milliókat ért el és életét alakította át. Legalábbis az *Újságírók könyve, 1908* című kötetben olvasható, részben önreklám így szól:

„Ha a tizennyolcadik század embere föltámadna, és szemlét tartana modern világunkon, a távíró és a telefon, a villamos vasút és világítás, a gőzhajó és expressz nem lephetné meg oly nagy mértékben, mint az ismeretközlés bámulatos gyorsasága, tengeren túli világreszek híreinek pontos, szabatos és szinte megdöbbentően gyors közlése. Ama mélyreható befolyást, amelyet az újság társadalmi, tudományos, gazdasági és mindenekfölött politikai életünkre gyakorol, Rousseau, Diderot vagy Newton és Torland kortársa egyáltalán nem érthetné meg” (Hevesi & Révész, 1908: 77).

A média jelentős befolyásának-hatásának tétele a világháború éveiben csak tovább nőtt, ugyanis a háború minden országban jelentősen megnövelte a hírek iránti érdeklődést, valamint a szórakozás (például a filmek) utáni vágyat. Az első világháború alatt például a *Pester Lloyd* példányszáma az 1914-es 13 ezerről 1916-ban 27 ezerre nőtt, és hasonló mértékű változás következett be a többi országos napilap példányszám-adataiban is (egyes források szerint a *Pesti Hírlap* példányszáma elérte az 500 ezret, ez azonban a papírfogyasztási adatok alapján túlzásnak tűnik).

Ami a távírókat és a hírügynökségek „roppant hatalmát” illeti, gondot okozott, hogy a világon 1914-ben működő tengeralatti távírókábelek kb. 80 százaléka angol érdekltségben volt, míg Európában mindössze öt német tengeralatti kábel létezett, és a világháború kitörésekor ezeket a német kábeleket is azonnal elvágták. Mindez azt eredményezte, hogy – idézem Gesztesi Gyula a *Magyarság a világsajtóban. A magyar sajtópolitika* című 1918-as kötetét –

„Anglia kábeleivel és a szellemi befolyásolás láthatatlan szálaival valósággal összedrótta, magához szorította a földtekét. A szegényes német kábeleket elvágták, [... és így] a barbár poroszok a brit hírszolgálat kénye-kedvére öldöshették le az ártatlan belga apácákat és a kis gyermekeket (Gesztesi, 1918: 22).”

Ezzel az idézettel el is értem az első világháború alatti propaganda talán legkényesebb pontjához: a hazugságokhoz, illetve az egyes nemzetek sztereotip ábrázolásának, valamint e sztereotípiák alakításának-hatásának kérdéséhez. A klasszikus példa itt a belgiumi „eset”. Németország megtámadta és megszállta a semleges Belgiumot, ott munkatáborokat állított föl és komoly erőszakot alkalmazott – ugyanakkor a Belgiumban történt atrocitásokat az antant sajtó (propaganda), mondjuk úgy, némileg kiszínezte, és ennek során „hitelesítő” fotográfiák révén is átélhetővé tette. Például olyan módon, hogy 1905-ös, oroszországi zsidóellenes pogrom után

készült fényképeket a belgiumi német atrocitásokat ábrázoló képként prezentáltak. És ez nem volt példanélküli. A *Daily Mirror* 1915 augusztusában egy felvételt közölt, aláírása szerint a következőt: „Három német huszár, nyakában zsákmányolt arany- és ezüstláncokkal”. A kép eredetije azonban a berlini *Lokalanzeiger* 1914. június 9-ei számában jelent meg, és egy verseny győzteseit ábrázolta, nyakukban a trófeákkal (Marquis, 1978: 487).

Az efféle eljárások célja az ellenség dehumanizálása volt, amivel a propagandista saját állama és hadserege pozitívumait is ki kívánta emelni. Ennek a dehumanizálásnak az alapja a Carl Schmitt által is említett beállítás volt, amely szerint a háború a civilizációk vagy kultúrák harca (lásd Koselleck, 1997: 56–81). Franciaország 1789 eszméiért harcolt, Oroszország a pánszlávizmus jegyében, Nagy-Britannia a kis nemzetek szabadságaért, míg Németország – nos Németországnak a háború legelején meg kellett konstruálni saját „misszióját”, azaz ideológiáját. Ezt hívták „1914 eszméinek”: eszerint a „fiatal német nép” a „német szabadságért” küzd, amelyet a rend, a fegyelem és az engedelmség jellemez. Ezek voltak a Németország, Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország által elgondolt és propagált „saját” jellemzők. És hogy miként vélekedtek ellenségről? Angliában például annak a karikatúrának megfelelően, amelyen a masírozó német katonákat a következő felirattal jellemezték: „Kultúra vagy halál. Ha rád lövünk, csak érted tesszük.” Vagy azoknak az Amerikában és Ausztráliában is megjelent rajzoknak megfelelően, amelyek német katonák által megbecstelenített belga asszonyokat, legyilkolt belga gyerekeket ábrázoltak (Gullace, 1997: 726–728). Ezzel szemben a német karikatúrákon a fiatal és életerős német néppel az öreg és beteg Anglia és Franciaország harcolt, amelyek a civilizáció nevében követték el háborús bűneiket.

Itt egyrészt azt kell megjegyezni, hogy Németországban a civilizáció az iparosodást, a városiasodást és a kapitalizmust jelentette – e beállítás szerint csupa negatívumot –, míg a kultúra esztétikai értékekkel telített fogalom volt. Tehát a német kultúra sajátos európai küldetését ábrázolták Németországban, míg az antant államokban ennek a kultúrának a „valódi arcát” mutatták meg. Másrészt utalnék a Carl Schmitt-idezetben hivatkozott Herbert Spencer-teóriára (*A szociológia elvei, I–III.*), amely szerint a világ és az emberiség fejlődése a katonaitól a gazdaságiig tart. Egy nem kevésbé jeles német, Werner Sombart 1915-ös, *Kereskedők és hősök* című pamfletjében pontosan ezt fordította ki, szembeállítva a német hősiességet és az angol kereskedői mentalitást (eszerint az angolok számára ez a háború is csak egy üzlet). Ez olyan közismert és népszerű szembeállítás lett, hogy egyrészt számtalan rajz és propagandaszöveg megismételte, másrészt 22 évvel később Schmitt is utalt rá idézett tanulmányában.

Harmadrészt utalnék arra a világháború utáni német félelemre, amelyet többek között a pedagógiai-politikai szakíró, Paul M. Rühlmann fogalmazott meg *Kulturpropaganda* című 1919-es munkájában. Eszerint az antant győzelmének következtében az angol kultúra (!) terjed majd el a Földön, a világ „anglizálódni” fog – éppen „az angolszász faj világhuralmának gondolata” miatt (idézi Fekete, 1921: 311).

Visszatérve a világháború éveire, a német propaganda a francia és angol kulturálatlanságot még jobban kidomborította, amikor a francia és angol gyarmatokon szervezett, feketékből álló csapatok kerültek szóba. A feketéket a nyugati „civilizációért” küzdő kannibálként vagy majomként ábrázolták, egyes karikatúrákon pedig a francia nő „fattyú néger gyerekkel” volt viselő (Demm, 1993: 176). Ehhez a beállításhoz hasonlítható a Tolnai-féle világháború-történet harmadik kötetében az egymással táncoló katonákat ábrázoló képe és fölirata. A képaláírás így szól: „»Kultúrkép« a világháborúból: színes és fehér angolok »testvéries« szórakozása a nyugati fronton” (Zigány, 5). (Fontos, hogy a kultúrkép idézőjelben szerepelt.)

Abban, hogy a feketéket a világháború alatt ilyesféleképpen ábrázolták, igazán semmi meglepőt nem találhatunk – legalábbis a korábbi reprezentációkat és tapasztalatokat ismerve. Bár fekete dzsessz- (pontosabban ragtime-) zenészek már a 19. század második felétől jártak Európában (a fekete Shakespeare-színész, Ira Aldridge 1853-ban fellépett Pesten Othello szerepében, az előadás után ragtime-t adott elő), továbbá népszerűek voltak az úgynevezett néger-dalok (Simon, 2007: 13), feketék azért ritkán fordultak elő Magyarországon is. Visszaemlékezésében például Salamon Béla is leírta, hogy az első négerrel a 19. század végén, Munkácson a cirkuszban találkozott, és az illető egy feketére festett (azaz fehér) „emberevő” volt (Salamon, 1987: 15).

Mint láttuk, Carl Schmitt a világháború gyűlölködő propagandáját (amelynek másik oldala a saját erények kiemelése volt) azzal magyarázta, hogy az ellenséget „menetközben” kellett megtanulni utálni. Ennek érdekében Németországban a levelezőlapokra, cigarettásdobozokra, a mandzsettagombokra, a sétatálcákra és sok más helyre ráírták: „Isten megbünteti Angliát” – ami idővel köszönési formává is vált. Népszerű lett továbbá a következő gyermekdal: „Szállj zeppelin, szállj Angliába. Angliát tűzzel kell elpusztítani” (Marquis, 1978: 490).

Am akár a gyűlölet felkeltése, akár csak „szimplán” a háborús lelkesedés fenntartása-felélesztése miatt, de a totálissá váló háború során a propaganda is egyre totálisabbá vált – abban az értelemben, hogy egyre intenzívebb és egyre centralizáltabb lett, és ezzel párhuzamosan a cenzúra is keményebbé vált. Magyarországon például a háborús eseményekkel összefüggésben előbb 1916 nyarán szigorodott, majd 1917 nyarán lett igen rigorózus a sajtóellenőrzés.

*

Az első világháborús propagandának az első világháború után több következménye is lett. Szinte minden hadviselő országban elterjedt az a nézet, hogy a győzelem, a veszteség oka jelentős részben a propaganda volt. A már idézett Gesztesi Gyula úgy látta, hogy a világháború valójában az országaik propagandájának szolgálatában álló angol Reuter, német Wolff és francia Havas hírügynökségek összecsapása volt, amelyben a Wolff elbukott. A szociológus Dékány István Geszteséhez hasonlóan úgy vélte, hogy az első világháborúban a sajtópolitika bekerült a diplomácia eszközei közé (Gesztesi, 1918: 25, 13; Dékány: 1938: 1). A barcelonai egyetem vendégtanára, Brachfeld Olivér 1937-ben a következőképpen adta meg a sajtóval való tudományos foglalkozás okát:

„Németországban egynéhány élesen látó ember belátta, hogy a világháborút a központi hatalmak nem a harctéren, hanem elsősorban a propaganda terén veszítették el. Úgy vigyázzunk, mondták ezek a sajtó- és propagandakutatók [...], hogy ez az eset meg ne ismétlődhessen, és hogy egy netalán bekövetkező háború esetén ezúttal alaposabban legyünk fölkészülve a sajtóproblémák terén is!” (Brachfeld, 1937: 1.)

Az idézetek sorát még sokáig lehetne folytatni. Ezek szerzői egyrészt a semleges államok, elsősorban az Egyesült Államok közvéleményének meggyőzésére utaltak, mint tette ezt Szerb Antal, aki szerint az amerikai hadüzenet az antant reklámkampányának és a propagandaművészetének „rekordteljesítménye” volt (Szerb, 1969: 291). Másrészt a hátszágok hangulatának irányítását, a hátszágai defetizmust idézték, mint tette ezt Tormay Cecil *Bujdosó könyv* című gyűlölködő regényében, amelyben még az olasz fronton történekekért is „Károlyi Mihály sajtóját” okolta (Tormay, 1921: 62).

Ahhoz azonban, hogy a háború kimenetelében a propagandának ilyen nagy jelentőséget tulajdonítsanak, szükséges volt az a koncepció, amely szerint a sajtó, a mozi mindenható. Hogy a népszerűsíteni kívánt gondolat lényegében „beinjekciózható” az emberekbe. Hogy egy vélemény tömeges elterjesztésének csak a pénz és más eszközök szabnak korlátokat. Ezt az elméletet a kommunikáció kutatói (szociológusok, pszichológusok, politológusok) egészen az 1940-es évekig képviselték – ám ekkortól már kísérletek igazolták e teória tarthatatlanságát. Ám addig is: az első világháborús propagandáról való ilyen gondolkodás szorosán összefüggött a náci Németország totális propagandájával, illetve a „totális állam” eszméjével és gyakorlatával. Ludendorff *Háborús emlékezéseiben* azt írta, hogy a brit propaganda úgy hipnotizálta a németeket, mint a kígyó a nyulat. Hitler a *Mein Kampf*-ban a német propaganda lélektani hibáiról értekezett és egy teljes fejezetben írt a propagandaháborúról. Eugen Hadamovsky, a Náci Párt Központi Propaganda Hivatalának későbbi vezetője 1933-as, a *Propaganda és nemzeti hatalom* című könyvében egészen aprólékosan elemezte a brit és a német propagandát, és Hitlerhez hasonlóan dicsérte a britek kreativitását (Marquis, 1978: 493–494). És emlékeztetnék a Carl Schmittől való idézetre is. Mind-mind azt mutatja, hogy a náci Németország vezetői, ideológusai tanulni próbáltak az első világháborúból és az új totális háborúra készülve szervezték meg a totális propagandát üzemeltető totális államukat.

Az első világháborús propagandának ugyanakkor lett két meglepő hatása is. Egyik tanulmányában Eberhard Demm amellet érvel, hogy Hitler a második világháborúban, még az afrikai partraszállás után is az első világháborús német propagandának megfelelően képzelte el az Egyesült Államokat és az amerikai hadsereg fegyelmét-fegyelmetlenségét, erejét-erőtlenségét (Demm, 1993: 185). A másik meglepő következmény pedig az volt, hogy Amerikában, 1939 után sokáig nem hitték el a német kegyetlenkedésekről szóló híreket – mert emlékeztek az első világháborús propagandára, illetve az utóbb megjelent és a hazugságokat leleplező könyvekre és cikkekre. Részben emiatt készítették el 1943-ban például a *Tarzan diadala* című kalandfilmet. Ebben a filmben az Európában tartózkodó Jane beszámol Tarzannak a náci rémtetteiről, ám az „izolacionista” Tarzant nem érdekli a politika. Hidegen hagyja a dzsungelben járó német expedíciós egység is – egészen addig, amíg rá nem lőnek. A film csúcspontján Berlinből rádiókapcsolatot akarnak létesíteni a dzsungelben lévő német táborral, ám ott valójában Csitával, a csimpánzzal beszélnek. A német tisztek hallgatják, hallgatják a hadaró, expresszív hangot, majd vigyázállásba vágják magukat, mert egyikük szent révülettel kiáltja: „Ez maga a Führer!”¹

Irodalom

Bihari Péter (2008): *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus, az első világháború Magyarországon*. Budapest: Napvilág.

Brachfeld Olivér (1937): A párizsi sajtótudományi intézet. *A Sajtó*, 9–10. 1.

Dékány István (1938): A sajtó szerepe a természetes és mesterséges közvélemény alakításában. *A Sajtó*, 3–4. 1.

Eberhard Demm (1993): Propaganda and Caricature in the First World War. *Journal of Contemporary History*, Vol. 28.

Fekete József (1921): P. M. Rühlmann: Kulturpropaganda. Charlottenburg, 1919. /Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte./ *Társadalomtudomány*.

Gesztesi Gyula (1918): *Magyarság a világsajtóban. A magyar sajtópolitika*. Budapest.

Alice Goldfarb Marquis (1978): Words as Weapons: Propaganda in Britain and Germany During the First World War. *Journal of Contemporary History*, Vol. 13.

Nicoletta F. Gullace (1997): Sexual Violence and Family Honor: British Propaganda and International Law during the First World War. *American Historical Review*, N. 2. 726–728.

Hevesi József-Révész Gyula (1908): *Újságírók könyve, 1908*. Budapest: Magyar Szalon.

Reinhart Koselleck (1997): *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. Budapest: Jósöveg.

Lengyel András (2006): *Hatvány Lajos Pesti Naplója (1917–1919)*. II. *Magyar Könyvszemle*, 4. sz.

Nathan Miller (2003): *New World Coming. The 1920's and the Making of Modern America*. New York, London: Scribner.

Molnár Ferenc (1981): Akasztatunk. [1927.] In: Uő: *Hannibál föltámasztása. Ezek az évek, 1914–1933*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Dean Rapp (2002): Sex in the Cinema: War, Moral Panic and the British Film Industry, 1906–1918. *Albion*, 34. /North American Conference on British Studies./

Carl Schmitt (2002): Totális ellenség, totális háború, totális állam. [1937.] In: Uő:A *politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Szerk.: Cs. Kiss Lajos. Budapest: Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor.

Salamon Béla (1987): *Hej, színművész!* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.

Simon Géza Gábor (2007): *K. u. K. ragtime. Az Osztrák–Magyar Monarchia ragtime-korszaka*. Budapest: Pytheas.

Szabó László (1916): *A modern újságírás*. Budapest.

Szerb Antal (1969): Amerikai könyvek. [1928.] In: Uő:A *varázsló eltöri pálcáját*. Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Tormay Cecil (1921): *Bujdosó könyv*. Budapest.

Zigány Árpád (é. n.): *Tolnai: A világháború története 1914–1917. III. k.* Budapest: Magyar Kereskedelmi Közlöny Hírlap- és Könyvkiadó-vállalat.

Lábjegyzetek

1

A jelenet megnézhető: www.youtube.com/watch?v=ldyDb-fWSps (utolsó letöltés: 2009. november 12.).

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt
> [könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

> [régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

> [korábbi pódiumbeszélgetések](#)

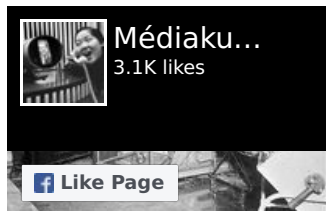
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2010 tavasz

Történelem

[Szoleczky Emese:](#)

„A modern harctér teljesen hű mása” - a Pasaréti Lövészárok

1915 nyarán, Budapesten, az akkor jórészt beépítetlen Pasaréten egy lövészárok-rendszert ástak a földbe egy árkászszázad katonái. Ennek egyik fontos célja az volt, hogy a hátorszáiban élőknek bemutassák, és körükben népszerűsítsék a háborút, az újabb hadi eszközöket. (Ugyanezt a célt szolgálta ősszel a nagy hadi bemutató is, ugyancsak a fővárosban.) A Lövészárok-kiállítás - a mai hadi skanzenek őse - a világháborús propaganda jegyében, érdekében született meg.

1915-ben, a háború második esztendejében Budapest az Augusztus Gyorssegély Alap¹ jóvoltából új látványossággal gyarapodott: augusztus 11-én megnyitotta kapuit a Pasaréti Lövészárok. De miként és főleg miért is került egy lövészárok Budapestre? Az *Újság* előző nap megjelent cikke kimerítő válasszal szolgál:

„Oly sokat olvastunk az egy év óta folyó borzalmas háború ideje alatt lövész árkokról, fedezékekről, drótkerítésekről, aknákról, sőt. Láttunk ezekről képeket is, s még sincs igen fogalmunk róla, hogy milyenek ezek valójában. Egész föld alatti világ ez, bűvőhelyek a legnagyobb tökéletességre vitt gyilkoló fegyverek ellen.[...]A ki nem látott még ilyen lövészárkot a maga valóságában, annak módjában van most ilyet láthatni a Pasaréten. Lónyay Sándorné eszméje volt alkotni egy ilyen lövészárok táborát, hogy azt a nagyközönségnek bemutassák. Természetes, hogy ez a bemutató a jótékonysággal áll kapcsolatban [...] A befolyó jövedelem a Nemzet Háza [hadirokkant-otthon] alapját fogja növelni.”

Az ötletgazda az Augusztus-alap második embere, a fővédnök természetesen Augusztus hercegasszony volt, a díszelnökséget a közös hadügyminiszter, Alexander Krobotin, illetve Hazai Samu honvédelmi miniszter vállalta. A tervet a honvédség főparancsnok-helyettese, Marenzi Ferenc, a volt városparancsnok, Sorsich Béla altábornagy és Bárczy István polgármester egyaránt támogatta. Kivitelezését szakemberekre bízták: bélai Belanszky Mór árkászszázados tervei alapján, Offner Viktor árkászhadnagy vezetésével Verő Ferdinánd, Tarczog Gyula népfőlkelő, önkéntes szakaszvezető és Bajnóczy Gábor káplár tevékeny közreműködésével a budapesti árkászszázad építette Herczmann Jenőnek erre a célra „hazafias áldozatkészséggel átengedett tizenhétezer négyszögöles telkén”.

Az árkások az 1915-ös, oroszok ellen vívott súlyos harcok egyik, a dél-lengyelországi Tomaszów Lubelski városa közelében a valóságban is megépített állásrendszerét teremtették újjá a Pasaréten.

*

Könnyen megközelíthető, közművesített, jó megközelítési lehetőséggel (tömegközlekedés) rendelkező szabad térség nem könnyen akad Budapesten, főleg olyan, ahol a közvetlen közelben katonai objektum áll. A Fogaskerekű városmajori állomásától a Zugliget és Hűvösvölgy irányába nyíló völgy bevezető része kiválóan megfelelt e célra.

Pasarét azért is elsőrangú helyszín volt egy tömeges érdeklődést kiváltó látványossághoz, mert természetes folytatásában fekszik a Városmajornak, a budai oldal „közműlátóhelyének”.

Ha a korabeli térképre tekintünk, megfigyelhető: az új látványosság kényelmesen elérhető volt gyalogszerrel és rövid utazással is. A helyszínen az úttest felett kifeszített két hatalmas zászló messziről jelezte a lövészárok bejáratát.

A Hűvösvölgybe tartó villamos a Lövészárok bejáratánál feltételes megállóhelyet kapott (Nagyjából a mai Nagyajtai utcai megállóhelynél), kocsijain 1 koronás menettérti jegyet lehetett váltani, amely egyben belépőjegyül is szolgált az új spektakulumra. A Lövészárokot 50 fillér befizetése ellenében lehetett megtekinteni, azonban létezett a különleges hadicsemegéket kínáló csütörtöki nap: ekkor a beugró 1 koronára emelkedett. Ekkor ugyanis este katonai fényszórók (egy 70 cm és két 30 cm-es reflektor), világítópisztolyok és rakéták stb. révén lenyűgöző látványban volt részük az odalátogatóknak.

A lövészárokról hivatalos vezető készült (ára 20 fillér), amelynek előlapján a katonai szakkifejezések közérthető magyarázata mellett az is szerepelt, hogy az árokrendszer egyes, számmal is jelölt elemeinek mi a rendeltetése. A kiállításvezető hátoldalán a lövészárók-rendszer számozott alaprajzát térképként használva tájékozódhatott az odalátogató.

Az Augusztá-alap új, jótékonyági célt szolgáló látványossága tehát 1915. augusztus 11-én kiemelt társadalmi eseményként, emelt jegyárral, a trónörökös pár és számos prominens személyiség jelenlétében nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. Ettől kezdve tudatos, állandó médiatámogatást élvező, ügyes és „testre szabott”, célzott propagandával tartották ébren iránta a közönség érdeklődését.²

Az, hogy a betóduló vendégek mit láthattak, az útmutató és az újságírók leírásain túl képi formában a kor híres fotográfusa-fotóriportere, Müllner János (1870–1925) felvételei nyomán rekonstruálható, aki többször is fényképezett a kiállítás területén.³

A katonás egyszerűséggel, mégis ötletes megoldásokkal díszített bejáratnál Müllner valószínűleg az árkászszázad építő katonáit örökítette meg. A jellegzetes harctéri faácsolatokra emlékeztető, faágakkal és a központi hatalmak címeres zászlócskáival díszített kaput két oldalról egy-egy fabódé (a pénztárak) fogták közre, rajtuk értelemszerűen néhány praktikus kiírás: „Jegyváltáskor kérjük a belépődíjat előkészíteni” – valamint feltehetőleg a fokozódó aprópénz-hiányra való tekintettel: „Csak kétkoronásat váltunk fel.” Szintén a pénztárakon a lövészárók kinagyított alaprajza volt megtekinthető, valamint az Augusztá-hajón rendezendő hangverseny szöveges plakátját is gondosan kiszégezték rájuk.

A megnyitás alkalmából készült felvételek: az ünnepélyes leereszkedés a lövészárók-rendszerbe (a libasorban haladó menet élén Augusztá főhercegasszony) valószínűleg még nem a hadi dolgok iránt érdeklődőket hozta izgalomba-lázba, hanem a jeles esemény ekképp megörökített résztvevőit. Az úgynevezett foglalási állás azonban már valódi érdekességszámba ment, ahogy a fényszórók közlőről való megcsodálásának lehetősége, a magaslati pontra való kalandos felmászás is.

További 50 fillérért még egy elkülönített, külön belépődíjas produkciót is megnézhetett a látogató a hadi skanzen területén belül. Egy alkalmi katonai kiállítást, amely nyolc táborig sátorban zsákmányolt fegyvereket, géppuskákat, kocsikat, felszerelési tárgyakat stb. mutatott be, továbbá más, a táborig és harci élettel, valamint a sebesültek ápolásával kapcsolatos érdekességeket (táborig kórház, tisztig és legénységig sebesültárgyak, fertőtlenítők, tréniállítás, utászmodellek, hidak stb.).

A Lövészárók nyitva tartásának csak vége volt, kezdeti időpontja nem. Délután viszont még a nagyközönség szeméig gyönyörködtető hadijátékokban is részesült, amelynek során a hős osztrák-magyar katonák mindig fényesen megvédték állásaikat.

A szeptemberi tanintézetig évkezdett újabb szervezett társadalmi-látogatói réteg mozgósíthatóságát jelentette:

„Az iskolai év megindulásával a székesfővárosi iskolák tantestületei egymásután azzal a bejelentéssel fordultak az Augusztá-alaphoz, hogy a tanulmányi kirándulások programjába beilleszteni akarják a pasaréti lövészárók megtekintését és ehhez az alap hozzájárulását kérték. Az Augusztá-alap örömmel fogadta a bejelentést és értesítette az illetékes közoktatásügyi fórumokat arról, hogy a tanulóifjúság látogatását mindenképpen elősegíteni igyekszik és gondoskodik arról, hogy katonai szakértő kalauzok álljanak a pasaréti lövészárókba kiránduló ifjúság rendelkezésére. Ennek alapján ma Déri Ferencz dr. székesfővárosi tanácsnok, a közoktatásügyi osztály vezetője megkeresést intézett a községi elemi, közép- és szakiskolák igazgatóihoz, a kiknek figyelmét felhívta a megállapodásra és felkérte őket, hogy iskoláik tanulóifjúságának mutassák be a pasaréti lövészárókat, a melynek megismerése elmulaszthatatlan tanulmányanyag. Hasonló megkeresést intézett Erődy Béla dr. tankerületi főigazgató, udvari tanácsos, az állami középiskolák igazgatóihoz. Mint értesülünk, a fővárosi iskolák tanulóifjúsága már a jövő héten, turnusokba osztva megkezdte a pasaréti lövészárók megtekintését. A lövészárókban a legképzettebb katonai szakértők magyarázzák meg az ifjúságnak a modern háború harcterének keletkezését, berendezését, a lövészárók-harcz technikáját, bemutatják a modern harcászati eszközöket (aknamezők, aknavető, robbanó akná, dróttakadályok, karóttakadályok, sövények, spanyol-lovasok, farkasvermek, szárazföldi akná, fényszórók, világítópisztolyok, világító bombák, periszkóp, gépfegyver stb.) és megmagyarázzák ezek alkalmazását.”⁴

A háterszági lövészáróknak konkurenciája is volt. Ugyanez az újságszám tudósított egy másik hasonló szintű háborús látványosságról:

„Harczszerű mutatóványok és mérkőzések. Az a nagyszabású katonai sportünnep, melyet Budapest helyőrsége október 3-ikán és 4-ikén az ügetőversenypályán rendez, méreteiben egyre impozánsabban bontakozik ki. [...] 1. Szabadgyakorlatok. 2. kerékpáros géppuskás-osztag gyakorlatai. (Harczmozzanat.) 3. gyalogság áthatolása akadályokon. (Mérkőzés.) 4. Önkéntes kerékpáros-osztag gyakorlatai. 5. Szuronyvívás. (Mérkőzés.) 6. Lovassági gyakorlatok. (Egy lovas szakasz tűzzel való rajta ütése az ellenségén. – Vívás lóháton. – Járőrlovaglás.) 7. Gyutacslovás. (Mérkőzés.) 8. Lovas géppuskás osztag harcmozzanatai. (Géppuskák harcra készen légijárművek ellen.) 9. Tüzérség és vonatcsapat lovasgyakorlatai. (Tüzérségi hajtógyakorlatok.) 10. Műszaki gyakorlatok: Hadihídverés. Hídrobbantás. Aknamező-robbantás. Áthatolás akadályokon (drótsövények, farkasvermek stb.) Létrás ostrom. Repülőhíd alkalmazása. Akadályokkal megerősített shrapnellbiztos [!] lövészárók készítése. Telefonnal fölszerelt megfigyelő állomás építése. Gyalogbőrű [gyaloghíd] -készítés. Gyors beásás gyalogsági ásóval ellenséges tűzben. (Mérkőzés.) Kézigránát-dobás. (Mérkőzés.) Nehéz várágú tűzállásba szállítása vasúton. 11.

Tábori távbeszélő-vonal építése. (Bemutatja egy gyalogsági távbeszélő járőr és a hegyi távbeszélő-osztag egy szakasza.) Lovas táviró-szakasz gyakorlatai. (Mérkőzés.) 12. Caterpillar-automobil-gyakorlatok.”⁵

Ez ugyan kivételes esemény volt, mégis komoly kihívást jelentett Pasarétnek. Hiszen versenyekkel tarkított, nagy tömegeket felvonultató haditechnikai bemutató volt a kor legérdekesítőbb katonai eszközeivel. Az ólomkatonák csodálatos világában elmerülő fiúgyermekeknek és „untauglich” felnőtteknek szóló színpompás és változatos látványosság sokszínű szórakozást ígért, valóságos katonák valóságoságú verejtékével, nem csupán holmi mutatós, bár alakilag kifogástalan bemutatót. Ám a korhangulatra jellemző módon a két spektakulum békében, rivalizálás nélkül megfert egymással: a helyőrség katonái is jótékony céllal szervezték meg az egyszeri, egész napos „mutatványt”.

A Pasaréti Lövészárok 1915-ben hatalmas kasszasikernek számított, naponta ezrek keresték fel, járták végig. A vele kapcsolatos dokumentumok, emléktárgyak ehhez képest elenyésző számban maradtak fenn. Természetesen plakát hívta fel rá a figyelmet. Az *Útmutató* német nyelvű variánsa is létezett, azonban sokkal elvontabb szöveggel, a lövészároknak az állásháborúban betöltött szerepéről értekezve, a számozás teljes mellőzésével.⁶

Az Augusztá-alap propaganda-legyezőjét (a fedelén elhelyezett felirat tanúsága szerint) bizonyosan árulták a Lövészároknál is. Egyéb tárgy árusítására azonban nincs biztos adatunk, ugyan Müllner felvételeit alapul véve úgy látszik, hogy még a Lövészárok jellegzetes elemeiről készültek emlék képeslapok.

Mindennap délután 5–8-ig szólt a katonazene, a zöldbe tett karitatív kirándulás során megszomjazók-megéhezők a Lövészárok elkerített része mellett felépített büfében, sörcsarnokban, kávéházban pihenhették ki a fáradalmakat: „Wladika Rezső mű- és kereskedelmi kertésznek díjtalanul átengedett pálmái és délszaki növényei között a Newyork-kávéház tulajdonosának, Bánó Józsefnek buffetje szolgáltatja az üdítő italt.” 1915 szeptemberében a hadikonyhán előállított gulyást, a helyi pékműhelyben előállított kenyeret, sós perecet, kalácsot lehetett kóstolni. A miertre újra csak *Az Újság* adta meg a választ – szokás szerint némi „általános” reklám kíséretében:

„Budapest közönségének a pasaréti lövészárok iránti páratlanul nagy érdeklődését az Augusztá-alap azzal akarja meghálálni, hogy a tábori élet minél több érdekességét bemutassa [!]. Ma új katonai látványosság építését kezdték meg a pasaréti lövészárokban. Kemenczét raknak össze a katonák. Harcztéri kemenczét, amelyben hadikenyeret sütnék a lövészárok látogatóinak. Hadikenyeret a hadigulyás mellé. A tábori konyhának, a gulyáságyúnak máris igen nagy a népszerűsége és a lövészárok derék főszakácsa, Here Sándor nem tud annyi gulyást főzni, mint a mennyit a közönség követel. Most még friss, ropogós katonai kenyér is sül a tábori pékek kemenczében, sőt rég nélkülözött, csemegének számító »ínyecséget« is sütnék: sósperecset. [...] Csütörtökön megint lesz tűzijáték, fényzórógyakorlat, bemutatják a világító pisztolyokat és világító bombákat. Csütörtökön 1 K. a belépődíj. Mindennap egész délután katonazene.”⁷

Az érdeklődés olyannyira felfokozódott, hogy a csütörtöki fényzórógyakorlat mellett rendszeressé tették a tűzijátékot és a műsort vasárnap, továbbá ünnepnapokon is megismételték.⁸ Ünnepnapnak minősült Kisboldogasszony napja, szeptember 8. is. *Az Újság*, amely az Augusztá-alap minden akciójáról, tevékenységéről rendszeresen beszámolt, azzal tartotta ébren az érdeklődést, hogy szinte sulykolta az alapvető tudnivalókat a lövészárokról, ügyesen vegyítve ezeket az esetleges névumokkal.

„Új látóvalók a pasaréti lövészárokban. Az utóbbi napok kellemetlen időjárása sem riasztotta vissza a budapesti közönséget a pasaréti lövészárok látogatásától. A közönség e napokban láthatta és tapasztalhatta, hogy értünk küzdő hőseink hogyan élnek zord időben a lövészárokban. Az Augusztá-alap egyébként új látóvalókról is gondoskodott. Felállította a hadi pékműhelyt, ugyanugy, mint a harcztéren, a front mögött működik. Az élelmezési katonák a közönség szemeláttára gyúrnak és sütnék a pompás, ropogós, friss hadikenyeret, sőt kedveskedésül sóskalácsot és sósperecset is. Vasárnap volt az első sütés, a mely váratlanul nagy népszerűséggel találkozott. Ezentúl minden gulyás-napon sütnék a pasaréti lövészárok katoná-pékjei. Szeptember 8-án, ünnepnapon, fényzórógyakorlatok is lesznek a világítóbombák és pisztolyok bemutatásával. A pasaréti lövészárokba a belépti jegy 50 fillér.”⁹

Azután alig egy héttel az utolsó jelentősebb híradást követően máris valami merőben meglepő és nem mindennapi vizit csigázta fel a lap olvasóit: Augusztá hercegasszony és „Alcsúti” Habsburg József Ágost főherceg legidősebb leánya, Zsófia királyi hercegnő látogatása.

„Tegnap délután a pasaréti lövészárok előtt udvari autó állott meg és Zsófia királyi hercegnő szállott ki belőle nevelőnője kíséretében. Bejelentés nélkül, váratlanul érkezett, nem is volt ünnepélyes fogadtatás. Az Augusztá-alap jelenlévő tisztikara fogadta az ifjú királyi hercegnőt, a kinek érkezését nyomban észrevette a lövészárok pázsitján hullámzó sokadalom is és a királyi hercegnő körül gyülekezve, lelkes ovációt rendezett Augusztá királyi hercegnő leányának. *Ez volt Zsófia királyi hercegnő első olyan látogatása, a melyet egyedül tett, Augusztá királyi hercegasszony társasága nélkül.* Közvetlen egyszerűséggel, minden czeremóniális etikett mellőzésével fordult az Augusztá-alap tisztviselőihez:

– Szeretném látni a lövészárokat. Kérem, mutassák meg.

Egy árkász szakértő vezetésével Zsófia királyi hercegnő és nevelőnője bementek a lövészárokba és az ezredtartalék földalatti helyiségénél kezdték a lövészárok megtekintését. Közben megérkezett bélai Belánszky Mór árkász-százados, a ki átvette a kalauzólást. Az ifjú királyi hercegnő a legnagyobb részletességgel érdeklődött a lövészárok építése, berendezése és harci technikája iránt. A mikor a

vöröskeresztes segélyhelyhez értek, élénk, rózsás arcza elborult és megilletődötten állott a műtőasztal előtt. Belánszky százados megmagyarázta, hogy a lövészállásban megsebesült katonák számára ez az első segítőhely, a hol sokszor a legnehezebb operációkat is elvégzik, ha a szükség kívánja.

- Szegény katonák! - jegyezte meg sajnálkozással a királyi hercegnő.

Tovább menvén a legénységi fedezékben megkérdezte:

- Ez a lövészárók éppen olyan, mint a harctéri?

- Teljesen hű mása, fenség - válaszolta a százados.

- Akkor télen hóban és esőben sokat szenvedhetnek a szegény katonák. Milyen borzasztó - jegyezte meg.

Sokáig tartózkodott a lövészállások között. Érdeklődött, hogyan harcolnak itt a katonák, hogy látják el az előretolt állásokban lévőket municcióval, élelemmel. Érdeklődött a fedezékek biztonsága felől. A mikor egy földalatti helyiséghez értek, a melyen a »Tiszti Kaszinó« felírást olvasta, elmosolyodott.

- Ez éppen nem alkalmas a szórakozásra. Még csak nem is kényelmes - mondotta a deszkából összerótt asztalok, padok, a földfalba ácsolt könyvespolcz láttára.

- Itt töltik a pihenőjüket. Itt írnak levelet haza és ha szünetel a harc, a rendelkezésükre álló eszközök felhasználásával szórakoznak. Az egyik magával viszi a hegedűjét, a másik szépen tud énekelni. Sakkoznak, dominóznak, a míg le nem csap a gránát, azután ismét kezdődik a harc - magyarázta a százados.

- Igazán hősök ők! - válaszolt a királyi hercegnő.

A sok látnivaló között különösen a robbanó aknák, a szárazföldi torpedók, az aknamezők

érdekelték a kis fenséget, a ki megjegyezte:

- Milyen leleményes a haditechnika.

Hosszú ideig nézett a periszkópba.

- Érdekes, az egész környék visszatükröződik benne.

Részletesen megmagyaráztatta a fényszórók működését és hogy a bombák hatását is bemutassák, elsütötték a világító pisztolyt.

Zsófia királyi hercegnő a lövészárokból a pasaréti hadipékműhelybe ment, a hol Serényi főhadnagy fogadta és elmondotta, hogyan sütik a front mögött a katonák kenyerét. A kemenczéből éppen akkor vették ki a friss, ropogós sóskaácsot, az ugynevezett sósbosnyákat. A királyi hercegnőt megkínálták, a ki megkóstolta és annyira ízlett, hogy húsz darabot becsomagoltatott és az autójába tétette. A tüzérségi állások megtekintése után a hadfelszerelési kiállítást nézte végig. A pasaréti lövészárók közönsége mindenütt lelkesen tüntetett mellette és fél hét óra tájban, a mikor eltávozott, kendőlengetéssel és viharos éljenzéssel búcsúzott Zsófia királyi hercegnőtől a sok ezer főnyi közönség.”¹⁰

Tehát aki nem addig látta volna, most még kíváncsibb lehetett, hiszen egy igazi Habsburg, ráadásul az igen népszerű Augusztá hercegasszony és a harctéren magyar bakákat is vezénylő „József apánk” leánya is önként, hirtelen ötlettől vezérelve beállított és megcsodálta e sokat népszerűsített létesítményt, amelynek bemutatására előkerültek szakavatott készítői, mint legautentikusabb tárlatvezetők. És hogy miként hatott e spontán látogatás a hely népszerűségére? Ha a sznobizmussal nem számolunk, akkor is üzenetértéke lehetett látogatásának: ezekben a háborús időkben, amikor mindenki férfi hozzátartozója (így Zsófiái is) a fronton tette a kötelességét, a legkevesebb volt, hogy a „kis fenség” példáján okulva a hölgyek és fiatal lányok is megszemléljék a „valóságghú harcsteret”. Abban pedig biztosak lehetünk, hogy a „hadipékség” amúgy is tetemes forgalma a fenséges vásárlást követően az egekbe szökött, s mindenki vitt magával haza is „ehető souvenir”.

Sajnos, biztosan csak azt tudjuk, hogy a létesítményt hatalmas, ezekben mérhető sokaság kereste fel; konkrét számadattal nem rendelkezünk. A szervezettségről azonban az is sokat elárul, hogy „...a tolongás elkerülése végett vasárnap két pénztár áll a pasaréti lövészárók látogatóinak rendelkezésére”.¹¹

Mint minden jó kiállítás esetében, a szervezők a Pasaréti lövészárókéban se csak a szemlélődés és a kíváncsiság kielégítésére törekedtek. Az odalátogatók elkápráztatásán túl burkolt propagandával akarták érzékeltetni: a fronton elhelyezett technikai eszközök a katonák életét, kapcsolattartását megkönnyítik, és ha nem is a hazai kényelemben, de biztonságban érezhetik magukat a lövészárkok puritán rejtekében. A hadi skanzen *Útmutatója* így mutatta a látványosságokat:

„A telefonfülke 2. az árokbejárattól jobbra van, szemben a parancsnokkal, szintén *biztos menedéket* nyújtva a telefont kezelő őrségnek az ellenséges tűz ellen. [...] Tovább haladva 7. a kúthoz érünk; erre is volt idejük és gondjuk vitézeinknek; így kényelmesen tisztálkodhatnak, sőt fehérneműiket is moshatják, amire a néha sok hétig tartó földalatti lakásnál nagy szükségük van és amit itt, a tűzvonaltól mögött, *biztos fedezékben, kényelmesen* elvégezhetnek.”¹²

A látnivalók, sugallja a praktikus vezetőszöveg, oly bőségesek, hogy az ismétlődő elemeket kár is megtekinteni.

„A 14. jobboldali támpont teljes hasonmása a már megtekintett 8.-nak, ne veszítsünk időt ennek a megtekintésével, hanem folytassuk utunkat a 16. jelzőtábla irányában az ú. n. futóárokban, mely az egész földalatti hálózat főközlekedési ere. Amint látjuk, ez a futóárok szélesen van kiépítve, hogy a lövészállásban lévő katonák élelmezése és lőszerrel való ellátása könnyen és gyorsan eszközölhető legyen és hogy az előreszaladó katonák és a visszatérő sebesültek kényelmesen kitérhessenek – (Mindig balra-tartani a földkúpok körül.)”

Ha mégis megtörténne a baj, a hátsorzági hozzátartozók aggodalma nyilvánvalóan csillapodik, ha láthatnak egy igazihoz megtévesztésig hasonló, jól felszerelt egészségügyi segélyhelyet. „A futóárok oldalában is üregek nyílnak. Itt helyezik el a segítő helyeket, amelyekben a lövészárok sebesültjeinek legelőször nyujtanak orvosi segítséget.”

S ha mégis bekövetkezik az elkerülhetetlen, a lövészárokban megemlékeznek az elhunyt hősről is egy jelképes sír erejéig:

„Egy sírt is látunk, melyben egyik vitéz árkász, ki munka közben elesett, társai által ott a helyszínen eltemetve alussza örök álmát. Asó és kapa a kereszt mellett jelzik, hogy árkász volt az elesett.”

Néhány jól irányzott mondattal, egy másfél órás séta során szinte bennfentessé teszik a nagyérdeműt. Sejtetik például: az osztrák–magyar bakákat akkor sem olyan könnyű meglepni, ha pihennek:

„Sokszor hónapokat élnek át katonáink ebben a földalatti világban, idő van bőven a társas érintkezésre és megássák a tisztí kaszínót, a legénységi pihenőt, berendezésük a földfal mellett húzódó gyalulatlan fából összetákolt pad és közepén asztal. Itt töltik szabad idejüket, a mikor szünetel a harc. Itt írnak haza a legények, itt születnek még a harci dalok, itt nyílnak ki a lövészárok poézisának bájos virágai. Itt szórakoznak, tisztálkodnak, pihennek hőseink. A lövészárok előtt drótsövények, buktatósodronyok húzódnak végig, rajtuk konzervdobozokból rögtönzött csengők csüngenek, hogy ha az éjszaka sötét leple alatt az ellenség meg akarná lepni a lövészárokban pihenő katonákat, a buktató sodronyba ütközve, a konzervdobozok csöngése figyelmeztesse a figyelő őrt, a ki: puskalövessel figyelmezteti a lövészárok legénységét a veszedelemre. Ezzel azonban nem merül ki a lövészárok látványossága. Vannak még a telepen farkasvermek, karóakadályok, tüzéségi állás, álüteg az ellenség megtévesztésére. Másfél óránál tovább tart, amíg mindent megnéz a közönség a hatalmas harctéren, a melytől függetlenül még hadi felszerelési kiállítást is berendezett az Augusztá alap.”

Nem tudjuk, hogy pontosan mikor zárták be végleg e szabadtéri bemutatót. Valószínűleg az 1915–1916-os tél „végzett vele”, újjáépítésére, tatarozására egyelőre semmi adatunk sincs, akárcsak arra, miként tűnt el a lövészárokrendszer a Pasarét területéről, mikor temették be az árkokat. 1916-ra már új látnivalók kínáltak: a Margitszigeti Hadikiállítás, valamint az Angolpark mellett megnyíló hadipark. A Lövészárok fenn- és karbantartása is vélhetőleg nehézségekbe ütközött: az agyagos talajú, fedetlen részeket szinte újra kellett volna alkotni a következő évben. Elmúlását már 1915. október elején kezdték beharangozni: „...már csak rövid ideig marad nyitva és nem építik újra.”¹³ – „Most, hogy a nappalok korábban sötétednek, célszerű, ha a közönség a kora délutáni órákat használja fel a kirándulásra.”¹⁴ Október végén kifejezetten utaltak közeli bezárására, de egyszersmind említést tettek várható tavaszi újrainyításáról is.

A Pasaréti Lövészárok fenntartása mindenesetre rentábilisnak bizonyult, így a szervezők rugalmasan meghosszabbították a tervezett nyitva tartást:

„A pasaréti lövészárok iránt az elmúlt héten oly nagy érdeklődés mutatkozott, hogy a vasárnapra tervezett bezárását el kellett halasztani. Az Augusztá-alap a közönség kívánságára és a száraz őszi időre való tekintettel továbbra is nyitva tartja a pasaréti lövészárkot, délelőttönként az iskoláknak is rendelkezésére bocsátja. A bezárás idejéről értesítik a közönséget. Beléptidő 50 fillér.”¹⁵

Vélhetőleg a korai sötétedés, a lehűlés miatt megszűntek az estébe nyúló kísérőprogramok, a fényszórózás, a tűzijáték, sőt vélhetőleg leépültek az étkezési lehetőségek is.

Mindenesetre a budapesti példa ragadós volt. 1915. augusztus 22-én a *Wiener Zeitung* hírül adta, hogy a Práterben Lövészárok jön létre a Hadsegélyező Hivatal és a bécsi helyőrség-parancsnokság közreműködésével. Két vezérkari tiszt és egy hadmérnök vezetésével olyan gyorsan folyik a kivitelezés, hogy egy héten belül megnyílik az igazihoz megtévesztésig hasonló lövészárok, amelyben az összes, jellemző elem megtekinthető majd.

Természetesen ezt is plakáttal népszerűsítették,¹⁶ de a szöveg tanúsága szerint más hangsúlyt kapott a tengeri és a szárazföldi hadviselés, ötletesen bemutatták a kutyák háborús szerepét, diorámával érzékeltették a délnyugati fronton éppen csak megkezdődött harcok szörnyűségét. A bakazene közönségcsalogató felhasználása azonban mindkét bemutatóra jellemző volt. A kísérő képeslapokat itt az udvari fotográfusok egyike állította elő, és ő az építés folyamatát tartotta megörökítésre méltónak.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a budapesti hadi skanzen valószínűleg a legbiztonságosabb módja volt annak, hogy a derék hátsorzági polgár vagy asszonyszemély, gyermek megtapasztalja a háború szörnyűségesen veszélyes mivoltát. Mialatt a frontok biztonságosnak ítélt lövészárkáiban tömegével hullottak el a katonák, a Pasaréten külön figyelmeztetés óvott minden *Útmutató*val felfegyverkezett látogatót:

„Kérjük a közönséget, hogy a tilalomjelzéseket saját érdekében szigorúan tartsa be, mert ha az akadályok, farkasvermek stb. közt, tilos utakon járkal, könnyen baleset érheti, melyért a vezetőség

minden felelősséget magától elhárít. Épen így tilos a fedezékeken járni.”

Így élhette túl mindenfajta testi sérülés nélkül a kötelességtudó hátországi polgár a hátországi lövészárók emberpróbáló kalandjait.

Irodalom

Siklóssy László (1985): *Hogyan épült Budapest? (1870–1930.)* Budapest, Kossuth.

Szijj Jolán (főszerk.) (2000): *Magyarország az első világháborúban.* Budapest, Petit Real.

Lábjegyzetek

1

Az 1914. augusztus 6-án alakult Augusztus Gyorssegély-alap az I. világháborús magyar hadijótékonyági intézmények közül a legismertebb, legeredményesebb országosan működő civil szervezet volt. A hangsúlyt a célcsoportok: rokkantak, sebesültek, frontkatonák, a hadbavonultak családtagjai részére adandó segély - készpénz, ruha, élelem, fűtőanyag - gyorsaságára helyezte. A legkülönbözőbb társadalmi rétegek mozgósításán alapuló változatos, ötletes akciói, mozgalmi révén hatalmas népszerűségnek örvendett.

2

Az Augusztus-alap működésének egyik legfontosabb propagandaeszköze *Az Újság* című budapesti napilap volt. Jelen írás elkészítéséhez ezért elsődlegesen ennek híryanagát vettem alapul, amihez ezúton is köszönöm Babucsné Tóth Orsolya segítségét. A napilap szedéstükrének alsó, fennmaradó szélén a 10–20. oldal között szinte napi rendszerességgel feltűnt egy gondosan elhelyezett felhívás: „Mindenki nézze meg a Pasaréti Lövészárkot”.

3

Müllner felvételei részben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteményében, részben a Budapesti Történeti Múzeum és a HM HIM Hadtörténeti Múzeum fényképgyűjteményeiben található. Ezúton szeretném megköszönni Kiss Borbála és Nagy Zita (FSZEK), Demeter Zsuzsanna (BTM), Cs. Plank Ibolya (KÖH), Pócz Péter (HM HIM), valamint a Müllner-életművet feltáró Stemplerné Balog Ilona segítségét.

4

Az Újság, 1915. szeptember 23.

5

Uo.

6

Külön érdekesség, hogy az általam látott példány eredendően a bécsi Kriegsarchiv tulajdonbélyegzőjét viseli.

7

Az Újság, 1915. szeptember 2.

8

Budapesti Hírlap, 1915. szeptember 8.; uo. 1915. szeptember 12.

9

Az Újság, 1915. szeptember 8.

10

Uo. 1915. szeptember 15. - Kiemelés az eredetiben.

11

Uo. 1915. szeptember 19.

12

A kiemelések végig az eredetiben.

13

Az Újság, 1915. október 3.

14

Uo. 1915. október 6.

15

Uo. 1915. október 27.

16

Franz Waczik (1883–1938) grafikai plakátja a bécsi Lövészárók-kiállításához 1916-ban készült.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs ffordatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

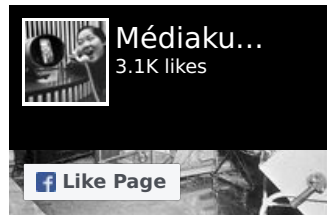
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Médiakutató 2010 tavasz

Történelem

[Vörös Boldizsár](#):

Nemzeti Park, Vilmos Császár út és a Hősök Söre

Háborús névadások Budapesten 1914-1918 között

Az I. világháború idején Budapesten a nagy háború miatti névadások, az új nevek a mindennapi élet legkülönbözőbb területein és a legkülönbözőbb nyelvhasználati szinteken jelentek meg. Így megfigyelhetők például a háború hatására létrehozott szervezetek, különféle termékek elnevezései és a már korábban is meglévők átnevezései. Mindezekon túl, egy, az 1917-tel kezdődő oroszországi átalakulásokkal összefüggésben bekövetkező névadási eljárásokról szóló leírás azt jelzi: hasonló jelenségek más, nagyarányú társadalmi-politikai változások esetében is megfigyelhetők.

Bárczy István, Budapest polgármestere a főváros 1914. október 7-ei, a világháború kitörését követő első közgyűlésén már azt állította: „Új korszak kezdődik, új világ alakul ki”¹ – az új viszonyok pedig új megnevezéseket is eredményeztek. Ez figyelhető meg az ekkoriban, a háború hatására megszületett alkotások (például szervezetek vagy fogyasztási cikkek) *elnevezésében* és a már korábban is meglévők (például intézmények, útvonalak) *átnevezésében*. Az új nevek a mindennapi élet legkülönbözőbb területein jelentek meg.

Az új szervezetek, intézmények közül már 1914. augusztus elejétől működött a kezdeményezőjéről, Augusztia főhercegasszonyról elnevezett Augusztia-alap, tevékenységi körét is megjelölő nevével: *Gyors Segély - Augusztia-alap*.² A szervezet által megvalósított akciók, forgalomba hozott tárgyak természetesen annak nevét viselték, amint arról az 1916. évre kiadott *Augusztia-naptár* (!) is beszámolt:

„Az *Augusztia-virág* az Augusztia Alap jelvénye volt. Színes bársonyból és emailból készült, kedves bájos árvácska a virágjelvény, a melynek levelei a hű szövetségesek színeit viselik. [...] Az *Augusztia-szalag* a múlt év [1914] halottak napján a kegyelet történelmi megnyilatkozására adott alkalmat. Az Augusztia Alap kegyelet-szalagot hozott forgalomba, a mellyel a koszorukat diszitették halottak napján.”

Létezett továbbá „*Augusztia hajó*”,

és az „*Augusztia zenekar* az Augusztia Alap megalakulásának első hónapjaiban működött nagy művészi és anyagi sikerrel a segítő-akció javára. [...] Az *Augusztia garas*, *Augusztia-zsebnaptár*, *Augusztia-levelezőlap*, *Augusztia-nyakkendő*, *Augusztia-zsebtárcza*, *Augusztia-czigaretta-hüvely*, *Augusztia-bélyeg* [...] kisebb, de nagy népszerűségnek örvendő akciói voltak az Augusztia Alapnak. [...] Az *Augusztia-konyha* naponta 500 olyan szegény családnak, a mely a háború következtében, hibáján kívül jutott nyomorba, adott *háromfogásos ebédet*. [...] Az *Augusztia-vonat* a harcztéri sebesültszállítás szolgálatában áll” (Balla, [1915]: 33-47).

Szintén 1914-ben jött létre a *Szent István Segélyalap*, amelyről a *Vendéglősök Lapja* ekként tudósított:

„A Kőbányai Polgári Serfőző r.-t. azon közismert széleskörű jótékonyági akciója mellett, amelyet a háború tartama alatt kifejt, újabb áldozatkészségének adta tanujelét, amidőn megteremtette a »Szent István segélyalap«-ot. Ezen alapot a serfőzde igazgatósága minden egyes, a fővárosban eladott palack Szent István duplamalátasör árából 2 fillérrel dotálja és az ilyképp felgyülemlett összeget hónapról-hónapra egyrészt a hadba vonult fűszerkereskedelmi és kávéházipari alkalmazottak családja, másrészt pedig ugyanezen szakmák állásnélküli alkalmazottainak segélyezésére fordítja.”³

Az Augusztia-alap a szervezet kezdeményezőjéről – az utóbbi esetben viszont a segélyalap egy szentté avatott történelmi személy, illetve a róla elnevezett, ám vele tényleges kapcsolatban nem lévő termék után kapta a nevét. Ám az új névben Szent István alakja elvált a róla elnevezett fogyasztási cikktől és immár mintegy a vállalkozás védőszentjeként jelent meg. A még a háború előtt létrejött intézmények közül 1914 augusztusában nem egy, működtezőinek az Osztrák-Magyar Monarchia ellenségeivel szembeni elutasítását, egyben „hazafias” elkötelezettségét kifejezendő, új nevet kapott: az *Angol Park Nemzeti Park*,⁴ a *Jardin d'Hiver Téli Kert*,⁵ a *Royal-*

Orfeum és a Royal-Sörkabaré Nemzeti Orfeum és Nemzeti Sörkabaré⁶ lett (lásd még: Havas, 2005: 213-219). A *Mozgófénykép-Híradó* 1914. augusztus 23-ai számának cikke szerint

„A háboru nemcsak a mozik padsorában hagyott inkább üres, mint mély nyomokat, hanem nyomokat hagyott a mozik elnevezésében is. Így Wildman Sándor, amelynek mozija Párisi névvel ékeskedett, azt hamarosan »Zitá«-ra keresztelte át, ami feltétlenül Wildman jóérzékére vall, lévén ma Zita a legnépszerűbb asszony Budapesten. A Mészáros-utcai Parisiana is nevet cserélt: Krisztinavárosi nagy mozgó lett belőle.”⁷

1914 őszén sor került *háborús közterület-névadásokra* Budapesten. A székesfővárosi tanácshoz intézett szeptember 1-jei indítványában Bárczy István azt javasolta, hogy a Váci körút a Vilmos Császár út nevet kapja. Indoklásában ekként fogalmazott:

„Jelkép van benne, hogy épen erre az útra gondolok. Ország-út, főér, amelylyel nemzetünk vérkeringése az ország szívébe fut. Az az út, amely észak és nyugat felé visz tőlünk az erőben és műveltségben hatalmas nemzethez, kivel most együtt vivjük az emberi erkölcs csatáját, az állati vadsággal s az uri romlottsággal. [...] A fejedelmi férfi, kinek nevével e főutunkat ékesitenők, megtestesítője mindannak, ami most lelkünkben remeg, amitől most a levegő forró. Az erőé, mely a műveltségnek; a hatalomé, mely az emberségnek; az alázatos elszántságé, mely a jóság és tisztesség szolgálatára esküdt.”

Bárczy szerint II. Vilmos felismerte a magyar nemzet jelentőségét, továbbá „nem csak velünk küzd, hanem érettünk is”.

„A világtörténelmi hivatást teljesítő német nemzet, az élén tündöklő hősiesség, férfiaság és tehetség iránt rójuk le hálánkat, és csodálatunkat, mikor a német erkölcs, a német erő s a német tudás megszemélyesítőjéről nevezzük el körutunkat.”⁸

Érvelésében a polgármester az eljárás jelképértékét hangsúlyozta: egyrészt a közterület jellegével (fontos, nagy szimbolikus értékű útvonal, amely ráadásul Németország felé vezet), másrészt a méltatott személy értékelésével. Szerinte a magyarság támogatója az uralkodó, akiben fontos német erények testesülnek meg – az ezek iránti tisztelet kifejezésre juttatására is történnék a névadás.

A javaslattal a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1914. szeptember 9-ei ülésén foglalkozott. Némethy Károly elnök így mutatott rá a névadás aktuálpolitikai összefüggéseire:

„A háborus viszonyok közepette erkölcsi és politikai szükséggé vált, hogy a német birodalommal való szövetségünk bensőséges jellege fővárosunk utainak elnevezésében is mielőbb méltó kifejezést és megörökítést találjon

Amidőn tehát székesfővárosunk polgármestere eziránt egyik nagy útvonalunknak II. Vilmos német császárról való elnevezésére indítványt nyújtott be a székesfőváros tanácsához és ez az indítványt magáévá tette: az elnökség kötelességet velt azzal teljesíteni, hogy a mai rendkívüli ülést összehívta.”

Az eljárás során a tanács elnöksége

„a legmelegebb pártolással javasolja a fővárosi közmunkák tanácsának, hogy a Váci-körutat II. Vilmos, a nagy német császárról a mélységes hódolat érzéseivel hálás megtisztelésül »Vilmos Császár út«-nak nevezze el; sőt a hű szövetséges, a nagy német nemzet, birodalma és birodalmi fővárosa iránt érzett bensőséges rokonszenynek megnyilvánításában tovább is ohajt menni, az elnökség azt is javasolva, hogy ez alkalommal a nyugati pályaudvar előtti térség, mint közvetlen folytatása a Vilmos császár utnak, Berlin városáról »Berlini tér«-nek neveztesse el. A tanács a javaslatok indító okaira lelkes örömmel ad teljes visszhangot és bensőleg átérezve, hogy a világtörténelmi események erkölcsi és politikai szükséggé érlelték meg a nagy fejedelem és nagy nemzete iránti hódolatunknak és rokonszenyünknek ezen a módon is kifejezésre juttatását: a javaslatot mindkét irányban egyhangulag elfogadja.”⁹

Hasonló megfontolások alapján a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1915. november 16-ai ülésén a *Múzeum körútnak* a *Mehmed szultán út* nevet, a *Vámház körútnak* pedig a *Ferdinánd bolgár király út* nevet adta.¹⁰

Am ekkoriban nemcsak fontos intézményeket vagy jelentős szimbolikus értékkel bíró útvonalakat neveztek át, hanem például a vendéglőkben kapható *ételeket* is. A *Pesti Futár* 1914. augusztus 21-ei számának egyik írása szerint „A városligeti Gundel-vendéglő magyarosított étlapján [...] magyar színre átdolgozott francia és idegen ételek szerepelnek”. Többek között: „Omlett = tojáslepény”, „ramsteack = hátszinszelet”, „Filé = bélszinszeletke”¹¹ – az átnevezésekre tehát mind a francia, mind az angol ételek esetében sor került. Ugyancsak a *Pesti Futár* e számában jelent meg tudósítás arról, hogy a Ritz kicserélte háború előtti francia étlapját. Az 1914. augusztus 7-ei Dejeuner-sorozatban kínáltak egyebek mellett, „Pörkölt de Caneton au Tarhonya”-t – az augusztus 16-ai magyar nyelvű étlapon viszont a Reggeli-fogások között már például a „Kacsapörkölt tarhonyával” szerepelt.¹² A háború során létrehozott új fogyasztási cikkek pedig új neveket kaptak: így a Kőbányai Fővárosi Serfőző Rt. 1915 elején készített, *Hősök Söre* elnevezésű itala is, amelyet a cég ekként reklámozott:

„A legnemesebb nyersanyagokból saját módszerünk szerint készült ezen »Idénysörünk« első megjelenése összeesik a világháború idejével, melynek történetébe lángoló betűkkel irták be a magyar nevet a mi hős katonáink. [...] Vitéz katonáinkra gondoltunk mi is, amikor ezen gyártmányunknak ezt a nevet adtuk »HŐSÖK SÖRE«” (S. Nagy & Babucsne Tóth & Szoleczky, 2009: 26–27).

1914 és 1918 között arra is volt példa, hogy *egy ember* vagy *egy embercsoport* kapott új nevet. Az előbbiről tudósít a *Vendéglősök Lapjának* 1914. szeptember 5-ei száma:

„Petrovits György, a budapesti »Fiume« kávéház derék tulajdonosa elhagyván szerb hangzásu nevét, azt belügyminiszteri engedéllyel *Pető*-re magyarosította. *Pető* György barátunk hazafias példáját sokan követhetnék az »its« és »vits«-cselekvés végződő nevének. *Pető* György szülei különben véségek rokonában voltak *Petőfi* Sándor halhatatlan költőnk édesatyjával, *Petrovits* Istvánnal, a »jó öreg korcsmáros«-sal. – *Pető* György barátunkat számosan üdvözölték névmagyarosítása alkalmából, mely számos őszinte üdvözlésekhez csatoljuk a magunkét is, kívánván, hogy az Isten éltesse őt soká erőben és egészségben!”¹³

A kávéház-tulajdonos és a *Petőfi* család: ebben a kiemelkedőként méltatott költő és a 20. századi névmagyarosítóéhoz hasonló foglalkozású, korcsmáros apa rokonságának említésével¹⁴ a cikk közreadója növelni igyekezett az eset jelentőségét, így használva fel azt aktuálpolitikai célokra: a szerb (nevű)ek névmagyarosításának, ezáltal pedig a „háborúban küzdő magyar nemzet ügyének” előmozdítására.

Míg *Petrovits* György hivatalos eljárás keretében tett szert új vezetéknevre, az egy embercsoportot, illetve embertípust jelölő, *Bevilaqua Borsody Béla* és *Mazsáry Béla* kávéház-történeti munkája szerint *Kemény Simon* által megalkotott *Kávéházi Konrád* megjelölés (*Bevilaqua Borsody & Mazsáry, 1935: 1266*) gúnynévként terjedt el az első világháború idején, és fenn is maradt így. *Zolnay Vilmos* és *Gedényi Mihály* úgynevezett fattyúnyelv-szótára szerint a *Kávéházi Konrád* „a háboru fordulatait fontoskodva magyarázó kávéházi mindentudó”; az elnevezés pedig *Franz Conrad von Hötzendorf*, az Osztrák–Magyar Monarchia hadereje vezérkari főnökének nevéből származik (*Zolnay & Gedényi, 1960: 1819*). *Tábori Béla* 1915-ös könyvében *Bánó Dezső* és *Szabó Lajos*, a New York kávéház vezetői így mutatták be ezeket a figurákat:

„[a kávéházban] tárgyalták a háború egyes fázisait, magyaráztak egymásnak egész csoportok – térképpel a kezükben, – itt alakultak ki persze a magán-hadvezérek, a speciális »kávéházi Konrádok« is” (*Tábori, [1915]: 157*).

A kifejezés viszonylag friss voltát mutatja idézőjelek közötti használata, továbbá következetlen, a német és a magyar nyelvi szabályokat keverő, C-vel és á-val történt írásmódja. 1916 nyarán, a *Pesti Futár* június 23-ai számának cikkcímében viszont az elnevezés már idézőjelek nélkül, a magyar „Konrád” névvel szerepel, jelezve a gúnynév beilleszkedettségét a magyar nyelvhasználatba. E szöveg a megjelölés elterjedésének sajátos magyarázatát adja:

„A háboru elején még kávéházi Konrádok voltak. Még kávéházban ültek a háboru elején, de azóta katona lett belőlük [...] Akik kitalálták róluk a Kávéházi Konrád gunynevet, azok maguk is Kávéházi Konrádok voltak. Sőt még most is azok. Lenézésből, gunyból és irigységből keverték össze ezt a nevet: Kávéházi Konrád! Ez azt jelentette, hogy ezek nem igazi hadvezérek, csak kávéházban Konrádkodnak. Jelszó lett belőle azok ellen, akik ki merték nyitni a szájukat és mikor kinyitották, nem az jött ki rajta, hogy »leborulok a háboru előtt, jaj istenem, de jó is, hogy háboru van a világon!«”¹⁵

A cikk szerint tehát a *Kávéházi Konrád* elnevezés a háborús politika hívei által terjesztett gúnynév volt a háború kritizálóinak, ellenzőinek megjelölésére és lejáratására – amely értékelés egybevág *Kóbor Tamás*nak a világháború után közzétett, *Bevilaqua Borsody* és *Mazsáry* művében említett megállapításával: „*Kávéházi Konrád* valójában a lelakatolt szájú polgári Kritika ellen felhasznált Gúnynév volt” (*Bevilaqua Borsody & Mazsáry, 1935: 1266*). Az 1916-os cikk és *Kóbor Tamás* véleménye arra figyelmeztet, hogy egy-egy elnevezésnek – későbbiekben rögzült értelmezéseivel szemben – széles körű felhasználásainak időszakában olykor egymástól igencsak eltérő jelentései, magyarázatai is forgalomba kerülhetnek.

Az ismertetett-elemzett példák jól mutatják: az I. világháború idején a névadások, az új nevek a mindennapi élet legkülönfélébb területein és a legkülönfélébb nyelvhasználati szinteken is megjelentek – az eljárások motivációi azonban korántsem állapíthatók meg mindig egyértelműen. Az *Augusztalapról* a jótékonyság, az 1914–1915-ös útvonal-átnevezéseknél az aktuálpolitikai tényezők jól megfigyelhetők; a különféle szórakozóhelyek, ételnevek és *Petrovits* György névváltoztatásánál a feltehetőleg valóban meglévő „hazafias” érzések mellett minden bizonnyal közrejátszott az intézményeket üzemeltetők féltelme vendégeik elvesztésétől a világháborús lelkesedés időszakában (lásd ehhez például *Szabó, 2007: 253–254*); ám – amint azt a fenti idézetek jelzik – sokkal problematikusabb ezeknél a *Kávéházi Konrád* elnevezés esete. Ugyanakkor az új nevek a hadicélok megvalósulását szolgáló háborús propaganda hordozóivá, kifejezőivé is váltak (lásd ehhez még *Audoin-Rouzeau & Becker, 2006: 90–92*).

Az átnevezéseknél jól megfigyelhetők bizonyos nyelveljárás-típusok: sor kerülhetett az idegen nyelvű név magyarra fordítására (*Jardin d'Hiver* > *Téli Kert*, ételnevek) vagy pedig, ezen túl, teljesen új név adományozására. Ez az eljárás történhetett az átnevezők által az idegen nyelvű névben benne rejlőként értékelt ellenséges szellemiség elutasításának jegyében (*Angol Park* > *Nemzeti Park*, *Parisiana* > *Krisztinavárosi nagy mozgó*), de úgy is, hogy az átnevezőknek, aktuális céljaik megvalósításához szükségük volt a nagy szimbolikus értékkel bíró megnevezettekre és ezért változtatták meg azok egyébként ellenséges jellegűnek egyáltalán nem tekinthető nevét (*Váci körút* > *Vilmos császár út*, *Múzeum körút* > *Mehmed szultán út*, *Vámház körút* > *Ferdinánd bolgár király út*).¹⁶

Az I. világháború tehát a mindennapi élet legkülönfélébb területein idézett elő változásokat, így a névadásokban, a névhasználatban is. Ez azonban nem csupán az 1914–1918-as időszak sajátossága volt: nagyarányú társadalmi-politikai átalakulások során más esetekben is megfigyelhetők hasonló jelenségek. Ezzel kapcsolatban, az 1917-tel

kezdődő oroszországi változásokról érdemes idézni Afanaszij Matvejevics Szeliscsev nyelvész 1928-as művét:

„A lakott helyek korábbi elnevezéseit olyan elnevezések váltják fel, melyeket vagy a forradalom vezetőinek nevéből, vagy pedig a forradalommal kapcsolatos ilyen-olyan jelenségekből, tárgyakból képeztek. [...] Új elnevezést kapnak azok a helyek is, amelyek valamilyen kiemelkedő forradalmi eseménnyel kapcsolatosak.

–*Uljanovszk* Szimbirszk helyett – V. I. Uljanov-Lenin szülőhelye. *Leninigrád* Petrográd helyett. [...] A városokban számos egyházi tartalmú utcanev és köztér elnevezését változtatták meg, valamint azokat az elnevezéseket, melyek nem álltak összhangban a forradalmárok érzületével. Azok az utcák és terek is új nevet kapnak, amelyek eredetileg semleges elnevezést viseltek, de valamilyen kiemelkedő forradalmi eseménnyel vagy forradalmárral kapcsolódtak össze. [...] A *Forradalom tere* a *Feltámadás tere* helyett (Moszkvában). [...] A múlttal való gyökeres szakítás eredményeként jelent meg az az igény, hogy az újszülötteknek ne hagyományos neveket, hanem új neveket adjanak. Ezeket a neveket a forradalom vezetőinek családi vagy keresztnévéről, forradalmi jelenségek és a forradalmasított társadalom élete különféle összetevőinek elnevezéséből, csodálatos természeti jelenségek elnevezéséből, antik istenek nevéből képezik. [...] Széles körben elterjedtek azok a nevek, melyeket a »Vlad. I. Len.«, a »V. I. Len.«, a »Vlad. Len.« és a Lenin névrövidítésekből, illetve nevekből képeztek. Fiúk és lányok egyaránt kaphatják e neveket – Vladilen, Vilen, Vilena, Vladlen, Ninel (a Lenin megfordítása)” (Szeliscsev, 1987: 82–83, 300).

Mindezek nyomán aligha joggal az elgondolás, hogy a nagy társadalmi-politikai átalakulások, köztük háborúk időszakainak sok szempontú összevetése hozzájárulhat az I. világháború korának jobb megismeréséhez is.¹⁷

Irodalom

Audoin-Rouzeau, Stéphane & Becker, Annette (2006): *1914–1918, Az újraírt háború*. Budapest: L'Harmattan & Atelier.

Balla Jenő (1915): Egy év az Augusztá-alap történetéből. In: *Augusztá-naptár az 1916-ik szökő évre*. Budapest: Franklin Társulat Méhner Vilmos-féle könyvkiadóhivatala.

Bevilaqua Borsody Béla & Mazsáry Béla (1935): *Pest-budai kávéházak. Kávé és kávésmesterség 1535–1935. II.* Budapest: Athenaeum.

Cronier, Emmanuelle (2007): The street. In: Winter, Jay & Robert, Jean-Louis (ed.): *Capital Cities at War. Paris, London, Berlin 1914–1919. II. A Cultural History*. Cambridge & New York: Cambridge University Press.

Havas Péter (1997): Száz év budapesti mozinévdívatja. In: B. Gergely Pirocska & Hajdú Mihály (szerk.): *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. (Miskolc, 1995. augusztus 28–30.) II.* Budapest & Miskolc: Magyar Nyelvtudományi Társaság & Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete.

Havas Péter (2005): Budapesti kávéháznevek az első világháborútól a Tanácsköztársaság időszakának végéig. *Névtani Értesítő*, 27. sz.

KA (Kreutzer Andrea): & SzE (Szoleczky Emese) (2000) Augusztá-alap. In: Szijj Jolán (főszerk.): *Magyarország az első világháborúban. Lexikon A-Zs.* Budapest: PETIT REAL Könyvkiadó.

Karády Viktor & Kozma István (2002): *Név és nemzet. Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségű erőviszonyok Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig*. Budapest: Osiris.

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egyik igazgató-választmányi tagja [Szentiványi Zoltán] (1895) (összeáll.): *Századunk névváltoztatásai. Helytartósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek gyűjteménye. 1800–1893*. Budapest: Hornyánszky Viktor.

Petőfi Sándor (1892): A jó öreg kocsmáros. In: *Petőfi Sándor összes költeményei. Végleges, teljes kiadás. II. Kisebb költemények 1842–46*. Budapest: Athenaeum R. Társulat.

S. Nagy Anikó & Babucsne Tóth Orsolya & Szoleczky Emese (2009): *Mindenütt hódít. Reklám a Nagy Háborúban (1914–1918)*. Budapest: Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum.

Szabó Dániel (2007): Reklám és háború. In: Hudi József (szerk.): *A fogyasztás társadalomtörténete*. Budapest & Pápa: Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület & Pápai Református Gyűjtemények.

Szeliscsev, A(fanaszj) M(atvejevics) (1987): A forradalmi korszak nyelvete (1928). Vizsgálódások az utóbbi időszak orosz nyelvének köréből, 1917–1926. In: Szilágyi Ákos (szerk.): *Befejezetlen forradalom 1917–1987*. Budapest: Budapesti Művészeti Hetek & Szabadtéri Színpadok Igazgatósága.

Tábori Kornél (1915): *Pesti specialitások*. Budapest: Dick Manó.

Takáts Rózsa (1985): A fővárosi utcanevadás elveinek és gyakorlatának alakulása napjainkig. In: *Budapest Főváros Levéltára közleményei 84*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára.

Verner, Andrew M. (1994): What's in a Name? Of Dog-Killers, Jews and Rasputin. *Slavic Review*, 4. sz.

Vörös Boldizsár (2000): Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. *Budapesti Negyed*, 3-4. sz.

Zolnay Vilmos & Gedényi Mihály (1960): *A magyar fattyúnyelv szótára. 9. Kalitkaművész-Kón*. Budapest: Kézirat (Országos Széchényi Könyvtár I. 121/185.).

Lábjegyzetek

1

Lásd: *Budapest Székesfőváros törvényhatósági bizottsága 1914-ben tartott közgyűléseinek jegyzőkönyvei*. Budapest: Budapest Székesfőváros kiadása, év nélkül. 605. –A korabeli szövegeket eredeti helyesírással közlöm, a kurziválások az idézetekben az eredeti kiemeléseknek felelnek meg.

2

Lásd Tuszka Mártonnak a Gyors segély – Augusztus alap a nyomor és a bánat enyhítésére című plakátját: Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Kisnyomtatványtár PKG 1915/VH 12., továbbá például: KA & SzE (2000: 47-48).

3

Szent István segélyalap. *Vendéglősök Lapja*, 1914. december 20.

4

Angol Park. *Budapesti Hirlap*, 1914. augusztus 15.; Nemzeti Park. Uo. 1914. augusztus 19.

5

Jardin d'Hiver. Uo. 1914. augusztus 18.; Téli Kert. Uo. 1914. augusztus 19.

6

Nemzeti, volt Royal-Orfeum. Uo. 1914. augusztus 23. Lásd még: (Mindent magyarul.) Uo. 1914. augusztus 26.

7

A háború és a mozinevek. *Mozgófénykép-Híradó*, 1914. augusztus 23. Lásd még: Havas (1997: 583).

8

Lásd: Budapest Főváros Levéltára II. 1a. 50. k. XIV/5612/1914.

9

Uo. Lásd még: (Vilmos-körút.) *Budapesti Hirlap*, 1914. augusztus 16.; (Vilmos-császár-utja.) Uo. 1914. szeptember 2.; Utca- és térkeresztelés. – Váci-körútból Vilmos császár ut. –. Uo.1914. október 13., továbbá: Takáts (1985: 297-300, 313); Cronier (2007: 72).

10

Lásd: Budapest Főváros Levéltára II. 1a. 51. k. X/5106/1915., továbbá a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1915. október 14-i ülésének jegyzőkönyvét: Uo. IX/4665/1915. Lásd ehhez például: Mehmed szultán és Ferdinánd bolgár király utja. *Az Est*, 1915. november 20.

11

Új magyar étlap. *Pesti Futár*, 1914. augusztus 21.

12

A Ritz étlapot cserélt. Uo. 1914. augusztus 21.

13

Névmagyarosítás. *Vendéglősök Lapja*, 1914. szeptember 5. Lásd továbbá: „Petrovits György budapesti születésű ugyanottani lakos családi nevének »Pető«-re kért átváltoztatása az 1914. évi 152.542. számú belügyministeri rendelettel megengedett.” Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 1914. augusztus 30. Lásd még: Verner (1994: 1060-1068).

14

Lásd ehhez: Petőfi (1892: 263-265). A rokonság ellenére Petrovits György nem „Petőfi”-re magyarosította vezetéknevét, eltérően a 19. századi névmagyarosító Petrovitstól és Petrovicsoktól, akik hivatalos eljárással a költő vezetéknevére változtatták saját vezetéknevüket. Lásd ehhez: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság egyik igazgató-választmányi tagja (1895: 181), továbbá: Karády & Kozma (2002: 49-114).

15

Kávéházi Konrádokról. *Pesti Futár*, 1916. június 23.

16

További kutatásokat igényelne annak megismerése, hogy mikor és miért változtatták meg a világháborús elnevezéseket. Az útvonalnevekről lásd például: Vörös (2000: 146-149, 164-166).

17

E munkám elkészítéséhez nyújtott segítségéért ezúton mondok köszönetet Maczák Ibolyának.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs ffordatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

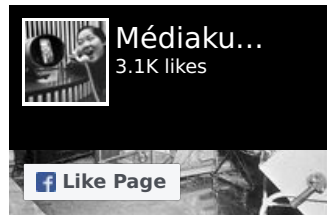
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

- [Korábbi lapszámok](#)
- [Rovatok](#)
- [Szerzőink](#)
- [Rólunk](#)

Lampé Ágnes interjúi

Médiakáosz

Schiffer János (MSZP) és Cser-Palkovics András (Fidesz-MPSZ) a kereskedelmi rádiók és a közszolgálati televízió ügyeiről

Schiffer János szerint nincs mit csodálkozni a Sláger és a Danubius Rádió esetén, a sajtó ugyanis régóta politikai nyomás alatt működik. Az MSZP médiapolitikusa szerint ugyanakkor a módszerek egyre kifinomultabbak. Cser-Palkovics András a rossz szabályozást okolja amiatt, hogy a politika pórázon vezetheti a közszolgálati médiumokat, és úgy általában is túlzottan beleszólhat a sajtó működésébe. A Fidesz-MPSZ médiapolitikusa úgy véli, a következő ciklusban mindez megváltozik. A két nagy párt szakpolitikusaikat Lampé Ágnes kérdezte.

Médiakutató: Az országos rádiófrekvenciák pályázata kapcsán a Sláger Rádiót tulajdonló EMMIS amerikai médiacég alelnöke azt állította: a politika „egyértelmű alkut ajánlott annak fejében, hogy a párt támogasson bennünket a pályázaton”. Utóbb az amerikai kongresszus néhány képviselője határozatban ítélte el az ORTT döntését – a jogállamiságot, a külföldi befektetők tisztességes kezelését és a független sajtót hiányolják. Súlyos szavak.

Schiffer János: Túldimenzionálták a kérdést. A különböző politikai tényezők Amerikában ugyanúgy védik az érdekeiket, mint itt. Azon pedig csodálkozom, hogy ma, 13 évvel a médiatörvény elfogadása után bárki is meglepődik azon, hogy a médiában erős a politikai befolyás. Hiszen évek óta lehetetlen elnököt választani az MTV élére, a civil kurátorok úgy váltogatják az elképzeléseiket, mint más a ruháját. Egyszer a balatoni asszonyok, másszor a szorgos fiatal leányok nevében kurátorkodnak. Még erősebb a politikai befolyás az ORTT-nél, ahol pontosan tudni, ki melyik párthoz tartozik. Minden kiegyezéses alapon megy: én támogatom az egyik műsort, te a másik helyi médiumot. Torz rendszer, amelybe a médiatörvény kódolta bele a politikát.

Médiakutató: A kereskedelmi médiumok életébe korábban nem gázolt bele ilyen mértékben a politika.

Schiffer: Dehogynem. Az is politika volt, amikor az ORTT jelentős kedvezményt adott az egyik kereskedelmi rádióknak a koncessziós díjból. Ilyen játékok mindig is előfordultak. Az sem csoda, hogy a 90 százalékban zenét sugárzó rádiók is felkeltették a politika érdeklődését, hisz a hírekben és az egyéb megszólalásokban remekül el lehet rejteni politikai üzeneteket. A Slágernek és a Danubiusnak azt kell bizonyítania, hogy az ORTT nem a kiírt pályázat, hanem más szubjektív tényező vagy befolyás alapján döntött. Azt pedig talán a médiahatóság részéről is elismerik, hogy a kiírásnál nem voltak elég figyelmesek, mert túl nagy hangsúlyt helyeztek az anyagi vállalásra.

Médiakutató: A két nyertes a sales house rendszer alapján csökkentett bevételéből jóval nagyobb hányadot ajánlott, mint a két vesztes a tiszta nyereségéből. A kettő nem mérhető össze.

Schiffer: A lényeg az, a vállalatot teljesítik-e vagy sem. Ha nem a pénz lett volna a döntő kritérium, hanem például a magyar zene, a nyolcvanas évek slágerei vagy épp a beszélgetős műsorok aránya számított volna, akkor jóval szubjektívebb tényezők alapján születik döntés, ami még nagyobb vihart kavart volna. Hiba, hogy az ORTT nem kommunikálja, ki mit ígért, és mennyiért. Hisz még a Danubius is magasabb összeget ajánlott a Sláger frekvenciájára, mint az a sajátjára. Az viszont szerepelt a döntésben: ha a jelentkező nem teljesíti a vállalatát, vissza kell adnia a frekvenciát. Azt gondolták, ennek visszatartó ereje lesz. A pályázatot pedig ki kellett írni, a frekvenciahasznosítás ugyanis állami bevételt jelent. És az Alkotmánybíróság is erre kötelezte a hivatalt.

Médiakutató: Ehhez képest 2008 végén a Fidesz és az MSZP közösen szavazta meg a törvénymódosítást, amely lehetővé tette a Danubius és a Sláger frekvenciájának pályáztatás nélküli meghosszabbítását.

Schiffer: Kényszerhelyzet volt, én is megszavaztam. Zajlottak az ötpárti egyeztetések, sokáig úgy látszott, lesz új médiatörvény. A képviselők ezért nem is foglalkoztak a frekvenciahasználat meghosszabbításával és a pályázati kérdésekkel, hisz azt az új törvény rendezte volna. Aztán kiderült, szó sincs erről. Lépni kellett, különben elhallgatott volna a két rádió. A döntést később az Alkotmánybíróság a verseny hiányára hivatkozva alkotmányellenesnek minősítette.

Médiakutató: Fél évvel később viszont a Sláger vezetői azt állították, hogy a pártok képviselői azt ajánlották a két adónak: meghosszabbítják az engedélyüket, ha megkapják a cégek tőkéjének felét.

Schiffer: A kérdés az, hogy megkapják, vagy megszerezhetik. Arról korábban is volt szó, hogy elő kellene írni: a Magyarországon működő médiacégekben legyen kötelező magyar tulajdoni hányad. Amit persze oda lehet adni valakinek, vagy lehet hagyni, hogy megvásárolják. De a kettő nem ugyanaz: az egyik korrupció! Kérdés, erre volt-e kezdeményezés.

Médiakutató: *A Magyar Televíziót viszont szinte biztosan pénzzel akarja megzabolázni a hatalom. A parlament tízmilliárdos elvonást jelentett be, mert...*

Schiffer: Az nem elvonás, már ne is haragudjon. A törvényben előírt összeget az MTV továbbra is megkapja. Igaz, az elmúlt években minden kormánynál pluszpénzt lobbiztak ki, azzal a szöveggel, hogy anélkül összeomlanak. Csakhogy a Pénzügyminisztérium régóta hangoztatja, vissza kell térni az eredeti, törvény szerinti finanszírozáshoz. Most itt a válság, kimondták: legyen egyszer vége a pazarlásnak – főleg a költözködés és a korábbi támogatásért felajánlott átszervezés elmaradása miatt. De azt is látni, az MTV vezetése is feszíti a húrt. A menedzsment a regionális és a vallási műsorok redukálásával gerjeszti a feszültséget, ráadásul azzal ijesztget, hogy januárban elsötétül a képernyő.

Médiakutató: *Medveczky Balázs alelnök szerint az MSZP azért bünteti a köztévét, mert kirúgták a Gyárfás-féle Nap-keltét.*

Schiffer: A megszorítás igénye már a Nap-kele elküldése előtt megfogalmazódott. Az Úszó Európa Bajnokság pedig igazán nem politikai kérdés. A fő gond az, hogy nincs felelős vezetője az MTV-nek, személyéről a két párt delegáltjai képtelenek megkötni a megállapodást.

Médiakutató: *Az országos frekvenciák kérdésében sikerült dűlőre jutni.*

Schiffer: Mert ott két frekvencia volt, és súlyos kötelezettségek. Az elnökválasztás viszont fennakadt a nagykuratóriumon, és a titkos szavazás miatt még azt sem tudni, kinek a voksa hozta ilyen helyzetbe az MTV-t.

Médiakutató: *Patthelyzet?*

Schiffer: Abszolúte. És bizonyítottan rossz működési modellt, amit javítani kellene. Volt, amikor úgy tűnt, lesz médiatörvény. Aztán elszállt a lehetőség.

Médiakutató: *A célegyenesben az MSZP lépett vissza.*

Schiffer: A Fidesz nem szavazott az ötpárti egyeztetésen elfogadott verzióra, ezzel elérhetetlenné vált a szükséges parlamenti kétharmad, így vissza kellett vonni a tervezetet. Pedig a mi oldalunk elkötelezett volt, hisz Jánosi György még a saját nevében is benyújtotta az ötpárti javaslatot.

Médiakutató: *A hivatalos indoklás szerint az MSZP azért hátrált ki a médiatörvény tervezete mögül, mert abban az ORTT helyett olyan testület felállítása szerepelt, amelynek jogosultságai a cenzúra határát súrolták volna.*

Schiffer: Ez a probléma valós volt, és elsősorban a szakma vetette fel nagyon élesen. De a törvény elfogadása során a kérdés orvosolható lett volna. A lényeg: a koncepciót elfogadtuk, mind az öt párt támogatta, de végül kiderült, a Fidesznek nem érdeke a közösen alkotott médiatörvény.

Médiakutató: *Ezek szerint indoklásuk csak retorikai fogás volt?*

Schiffer: Igen, mert a Fidesz sok, az ország szempontjából fontos kérdésben sem volt hajlandó együttműködni, pedig ezzel konkrét károkat okozott a gazdaságnak. Mindezt csupán azért, nehogy valaki a szakmai együttműködést legitimálásnak vélje.

Médiakutató: *Most viszont nincs tévéelnök, nincs ORTT-elnök, és nincs használható média- és sajtótörvény.*

Schiffer: A sajtó mechanizmusával nincs nagy gond. A reklámnál van kemény politikai befolyás. Ha egy kormányzat nagyon támogatni szeretne egy médiumot, azt mondja egyik cégének, hirdesse ott magát: mondjuk azt, hogy a csapból víz lehet inni. Ezzel a támogatási formával az egész médiapiac befolyásolható.

Médiakutató: *Közben pártokhoz köthető médiumok születnek és erősödnek, médiabirodalmak alakulnak ki.*

Schiffer: Van, aki szerint a piac teremti meg a sajtószabadságot. Ez lehetne szép, de ma marhaság, hiszen a reklámok elosztása nem tisztán piaci alapon működik. Nálunk fejlettebb sajtókultúrájú országokban is vannak a pártok szellemiségéhez közel álló orgánumok, amelyek alapítványokon, érdekszférákon keresztül kapnak támogatást a fennmaradáshoz. Amúgy nem tartom Istentől elrugaszkodottnak, hogy léteznek egy szellemiséget nyíltan vállaló médiumok. De az már sok, amikor szélsőséges pártorgánummá aljasodnak, mint például a Magyar Hírlap vagy EchoTV. Bár ezek politikai hatékonysága csekély, hiszen csupán azt a réteget érik el, amelyik egyébként is odatartozik. A jobboldal évekig riogatott a baloldal médiatúlsúlyával. Mostanra viszont nekik épült ki országos és helyi hálózatuk, ami komolyan torzítja a médiaviszonyokat.

Médiakutató: *Lassan minden médiumról megmondható, hova húz.*

Schiffer: Normálisnak tartom, hogy például a Népszabadság és az Élet és Irodalom baloldali, liberális szellemiségű, de minden oldallal szemben kritikus. Ahogy az is teljesen rendben lenne, ha a Magyar Nemzet hagyományos konzervatív beállítottsága lenne. Csakhogy az utóbbiban a direkt és elfogult pártpolitika jelenik meg.

Médiakutató: *A Fidesz-közeli médiabirodalmak jórészt az elmúlt öt-nyolc év termékei.*

Schiffer: A folyamatban az ezen időszak alatt bekövetkezett politikai stílusváltás tükröződik. Egyik jobboldali lap sem volt korábban olyan szélsőséges, mint a mostani Magyar Hírlap. Emlékszünk az MDF-kormány csúfosan végződött médiakalandjára. A Fórum 1993-ban rátelepedett a sajtóra, és a párt vezetői azt hitték, diktálhatnak a médiának, ám mindez a visszájára sült el. Ahogy minden hasonló próbálkozással előbb-utóbb ez történik.

Médiakutató: *Mi lesz a sajtóval a választások után?*

Schiffer: Ha meglesz a jobboldali kétharmad, az sok mindent „elrendez”. Ám, ha a liberális és a baloldal markánsan jelen marad, a Fidesz rákényszerül a párbeszéd újraindítására.

* * *

Médiakutató: *Az ORTT újraosztotta a két nagy kereskedelmi rádiófrekvenciát. Az egyik vesztes, a Sláger Rádió vezetése szerint a Fidesz a Class FM-en, az MSZP pedig a Neón keresztül igyekszik politikai befolyását növelni.*

Cser-Palkovics András: Ezt a vádat sem a nyilvánosság előtt, sem más fórumokon senki nem bizonyította. A Fidesz pedig, ahogy eddig is, úgy most sem kommentálja egy hatóság, jelen esetben az ORTT döntését. Az viszont valóban helytelen, hogy a miniszterelnök megszólalt a frekvenciaügyben, mi több, még a döntés előtt, és így próbált nyílt politikai befolyást gyakorolni a testületre. Igaz, a médiatörvény tavaly decemberi módosítása előtt sokáig arról volt szó, hogy a rádiófrekvenciák meghosszabbításának, illetve pályáztatásának kérdése kerüljön az országgyűlés digitális eseti bizottságának hatáskörébe, tehát az országgyűlési frakciók döntsenek. Az elfogadott verzióban csak a parlamenti mandátumarány alapján végül az ORTT döntött volna.

Médiakutató: *Vagyis további hét évre meghosszabbították volna a Sláger és a Danubius engedélyét.*

Cser-Palkovics: Vagy kiírták volna a pályázatot. De többen az Alkotmánybírósághoz fordultak, köztük a köztársasági elnök úr is, és az AB megsemmisítette a parlamenti döntést. A pályáztatás és a döntés pedig az ORTT hatáskörében maradt, és eljárásaira a médiatörvény szabályai vonatkoztak. Ezért furcsa, hogy most mindenki a pártokra mutogat.

Médiakutató: *A Financial Times-ban megjelent „slágeres” vád szerint a Fidesz és az MSZP képviselői azt ajánlották: ha a pártok 50 százalékos tulajdonrészt kapnak a Slágerben, illetve a Danubiusban, elmarad a pályáztatás. Utóbb kilenc nagykövet is tiltakozott az ORTT döntése ellen.*

Cser-Palkovics: Meglep, hogy üzleti érdekek mentén ilyen komoly politikai támadások érik Magyarországot. A nagyköveti levél sajtóvisszhangja pedig azt mutatja: gyenge a kormány. Az ORTT döntése amúgy kizárólag bírósági úton kérdőjelezhető meg. Ha bárkinek vannak jogi szabálytalanságra utaló bizonyítékai, azokat a bíróságon kell bemutatnia.

Médiakutató: *Évekkel ezelőtt hasonlóan botrányos körülmények között találtak gazdára a kereskedelmi televíziók frekvenciái is. Az akkori vesztes Írisz TV annak idején bírósághoz fordult a TV2-vel és az RTL Klubbal szemben. Két év múlva ugyan kiderült: jogsértések történtek, és az Íriszt illette volna az egyik frekvencia, ám a cég addigra megszűnt. A két győztes azóta is működik, sőt piacvezetők.*

Cser-Palkovics: Ez a kérdés az igazságszolgáltatás problémáit veti fel. Nekem viszont egy másik történet jut az eszembe: a TV2 és az RTL Klub koncessziójának 2005-ös meghosszabbításáé, amely egyebek mellett a digitális átállás sikerét is veszélyeztette. Az SZDSZ akkor nem kérdőjelezte meg a döntés jogszerűségét, ma viszont Kóka János a rádiófrekvenciák elosztásnak lehangosabb kritikusa. Egy biztos: ha másfél éve megszületett volna a régóta várt új médiatörvény, nem állhatott volna elő a mostani rádiós helyzet. Sajnos először a kormány, később az MSZP is kihátrált a tárgyalásokból, ahol a Fidesz végig konstruktívan vett részt, és szövegjavaslatokat tett az asztalra.

Médiakutató: *Úgy tűnt, közel a megállapodás.*

Cser-Palkovics: Valóban. Ám végül érdekellentét és politikai elbizonytalanodás miatt a kormány nem állt az ötpárti tervezet mellé, a folyamat ellehetetlenedett.

Médiakutató: *A legújabb „médiasláger” az MTV közel tízmilliárdos forráscsökkentése, amely a Fidesz szerint „elvonás”, az MSZP szerint „jogos költségcsökkentés”.*

Cser-Palkovics: Az MTV megkopasztása, működésének ellehetetlenítése zajlik, a kormány a pénzen keresztül gyakorol nyomást a köztelevízióra.

Médiakutató: *A szocialisták azt állítják, a köztévé ezután is megkapja a törvényben előírt összeget, az elvonás csak a korábban évről évre kilobbizott pluszmilliárdokat érinti.*

Cser-Palkovics: A kormány évekig nem törődött az MTV-nél megkötött, többmillió munkaszerződésekkel, de még a székházbeszerzés körüli különös ügyekkel sem. Én magam kérdeztem Veres János akkori pénzügyminisztert, hogy a beruházás milyen kötelezettségekkel jár az állam számára. Azt a flegma választ kaptam, hogy semmilyen. A kormány egyetlen lépést sem tett, hogy a székházberuházást megakadályozza, amit most persze az adófizetők finanszíroznak. Vajon mi az oka, hogy a köztévé ügyei hirtelen ilyen fontosak lettek a kabinetnek? Egyértelmű, hogy a Napkelte-szerződés megszűnése. A kormány közel tízmilliárdot vett el a köztévéből úgy, hogy még Oszkó

Péter pénzügyminiszter szerint is maximum a költségvetési tervezetben szerepelő hétmilliárd visszatartása lett volna jogos. Új médiaszabályozás kell, hogy egyetlen kormány se vezethesse pórázon a közszolgálatot.

Médiakutató: *Mindkét oldalon régóta sürgetik az új médiaszabályozást. A szavak szintjén.*

Cser-Palkovics: Ha már a szavakat említi: az MSZP ugyanarról a kérdéstről homlokegyenest mást mond ma, mint egy évvel ezelőtt. Hiába kifogásoltuk, a szocialisták éveig hagyták, hogy az ORTT a költségvetésén belül átcsoportosítson összegeket. A minap meg hirtelen azt mondták, nem jogszerű az ügylet. Így nehéz az együttműködés.

Médiakutató: *A politika pedig továbbra is beavatkozik a média ügyeibe. A rádiófrekvenciákról született döntés után az ORTT elnöke, Majtényi László, lemondásával tiltakozott az ellen, hogy a politika elfogadhatatlan mértékben szól bele a testület működésébe. Ilyen még nem volt.*

Cser-Palkovics: Olyan sem volt még, hogy a pártok által választott vezető kifogásolja a pártok befolyását. És olyan sem volt még, hogy valaki amiatt a pályázat miatt mondjon le, amelynek vitatott pontját ő maga javasolta. Sőt olyan sem volt még, hogy valaki a lemondásával üzeni akár egy ügyről, ahelyett, hogy ORTT-elnökként felelősséget vállalna miatta. Majtényi tudta, hogy a médiahatóság milyen jogi keretek között működik. Miért vállalta el a munkát? Miért fogadta el a pártok támogató szavazatát? Az ORTT működése amúgy abban a tekintetben is kérdéseket vet fel, hogy az elmúlt években miként próbálta szankcionálni a rádiók és a televíziók sorozatos törvénysértéseit. Jó néhány médium eleve bekalkulálta éves költségvetésébe a büntetéseket, ami azt jelenti, hogy nem vették komolyan a szankciókat. Az ORTT nem él a jogosítványával, engedi a sorozatos törvénysértéseket.

Médiakutató: *Milyen jogosítványokra gondol?*

Cser-Palkovics: A kiskorúak és az alapjogok védelmére. És arra, a testület kellően vizsgálta-e, hogy egyes piaci szereplők műsorszolgáltatási teljesítménye megfelel-e a szerződésben vállalt kötelezettségeiknek.

Médiakutató: *Arról viszont aligha az ORTT tehet, hogy nincs ORTT-elnök, nincs MTV-elnök, nincs használható médiatörvény.*

Cser-Palkovics: Mindez katasztrofális, ám az ellenzéknek vajmi kevés köze van hozzá. Sem az ORTT, sem az MTV elnökének megválasztása nem a Fideszen múlt és múlik. Az MTV-n belüli költségvetési megszorításról sem a Fidesz, hanem a kormány és az MSZP tehet. A most hirtelen aktivizáló kabinet mit tett ezeken a területeken az elmúlt években? Semmit. Csak a költségvetésen keresztül gyakorolt nyomást.

Médiakutató: *A magyar médiapiac egyre inkább átpolitizálódik. Az elmúlt pár évben három-négy, a Fideszhez köthető médiabirodalom erősödött meg.*

Cser-Palkovics: Nem tudok arról, hogy a Fidesznek médiabirodalmi lennének. Más kérdés, hogy a média mennyire tudja betölteni a nyilvánosság kiegyensúlyozott tájékoztatásának követelményét, és mennyire közszolgálat a közszolgálat. Az is felvethető, hogy a háttérben milyen kereszttulajdonlási problémák vannak, amelyek a piacra lépést negatívan befolyásolják, vagy annak koncentrálódását eredményezik.

Médiakutató: *Milyen kereszttulajdonlási problémákra gondol?*

Cser-Palkovics: Elsősorban a terület szabályozatlanságából fakadó problémákra és az ebből fakadó piaci zavarokra.

Médiakutató: *Korábban a Fidesz azt hangoztatta, hogy szociálliberális túlsúly uralkodott el a médiában. Most viszont szakértők – például Vásárhelyi Mária – szerint „a Fidesz hadihajói mennek szembe az MSZP süllyedő bárkáival”.*

Cser-Palkovics: Én viszonylag sokat szerepelek a médiában, de nem szoktam magam hadihajókon érezni. Igaz, bárkákön sem. Ma a nyilvánosság jelentős részét befolyásolni képes kereskedelmi média mögött ott a reklámpiac jelentős része. Ott nehezen lehetne fideszes kapcsolatot vagy akárcsak elfogultságot kimutatni. Az úgymond – általam egyébként nem elismerten – fideszes médiumok közvélemény-befolyásoló képessége pedig össze nem vehető a piacot meghatározó néhány kereskedelmi médiuméval. Amelyek koncessziós szerződéseit, tegyük hozzá, az MSZP, SZDSZ és az MDF delegáltjai hosszabbították meg 2005-ben. Biztos vagyok benne, hogy a következő ciklusban megszületik az új médiaszabályozás, amely konkrétan határozza meg a hatásköröket, az ellenőrzést, és jobban szolgálja a nyilvánosság érdekeit, mint a jelenlegi.

A Fővárosi Bíróság első fokú, nem jogerős döntése szerint épp alaki érvénytelenség miatt az Advenio és az FM1 pályázata is jogsértő volt, ezért azokat jogellenesen fogadta be az ORTT. Ennek ellenére nem adott helyt sem a Danubius, sem a Sláger kérelmének a pályázat eredményének megsemmisítésére és az eredeti állapot visszaállítására. Az ORTT pedig, mint közigazgatási szerv, az eljárásban nem kötelezhető az országos kereskedelmi rádiós műsorszolgáltatási szerződés felmondására.

A Danubius és a Sláger amúgy több kereseti kérelmet terjesztett elő, amelyek többségét a Fővárosi Bíróság elutasította. A bíróság elsőfokú, nem jogerős ítéletében a kereset egy pontjának adott helyt: a pályázati felhívás jogellenesen engedte meg az ORTT-nek, hogy olyan pályázók is induljanak, akiknek befolyásoló részesedésük volt más műsorszolgáltatásban. Az ORTT a döntés ellen, az Advenio és az FM1 az ítélet felperesi keresetnek helyt adó része ellen fellebbez.

Az ORTT eredményhirdetése után a Danubius és a Sláger is bírósághoz fordult a rádiós frekvenciapályázat elbírálása miatt. A médiahatóság ellen mindketten, a Danubius Rádió a Class FM-et működtető Advenio Zrt., a Sláger a Neo FM-et működtető FM1 konzorcium ellen is perel. A médiatörvény megsértésére hivatkoznak, amely alapján szerintük a pályázat jogellenes, így a műsorszolgáltatási szerződések érvénytelenek. Ezért az eredeti állapot helyreállítását kérik.

A kiírás szerint a pályázónak vagy tulajdonosának műsorszolgáltatási tapasztalattal kell rendelkeznie, amihez 25 százalékot meghaladó részesedéssel kell bírnia egy regionális vagy annál nagyobb magyarországi adóban. A médiatörvény szerint viszont az országos frekvencia birtokosának vagy tulajdonosának nem lehet „befolyásoló részesedése”. Hogy ezt az összeférhetlenségi helyzetet feloldják, a pályázónak alá kellett írnia egy nyilatkozatot: ha nyer, lemond a műsorszolgáltatási tapasztalata alapjául szolgáló frekvenciáról, vagy közös megegyezéssel megszünteti. A tulajdonosnak arról is nyilatkoznia kellett, ha pályázója nyer, a szerződés megkötésekor nem lesz összeférhetlenségi akadály.

Az FM1 viszont konzorciumban pályázott, amelynek regionális frekvenciabirtokosaként a radiocafé Kft. is tagja volt, a formai kifogást ez okozta. Az Advenio Zrt. pedig – mivel nem neki, hanem tulajdonosának volt regionális rádióban befolyásoló részesedése – a kiírás szerint csak a tulajdonos számára kötelező nyilatkozatot nyújtotta be. Ezt az ORTT megfelelőnek találta, az ajánlatot alakilag érvényesként fogadta be.

Állásfoglalás

[Közös állásfoglalás a kommunikációs alapképzés tervezett megszüntetéséről](#)

Legolvasottabb

- [Manipulál-e a média?](#)
- [Az internetes kommunikáció története és elmélete.](#)
- [Reklámhatás, problémamegoldás, intencionalitás](#)
- [Médiaerőszak: tények és mítoszok](#)
- [A tévémaci tudatformáló szerepe](#)

Könyvajánló

<>

Szomszédok közt

[> könyv rendelés](#)

Megrendelés

<>

2016 nyár

[> régebbi lapszámok](#)

Pódiumbeszélgetések

[„Szomszédok közt” pódiumbeszélgetés](#)

Kérdez: Bajomi-Lázár Péter Médiakutató

Válaszol: Kovács M. András és Lányi Balázs forgatókönyvíró

[> korábbi pódiumbeszélgetések](#)

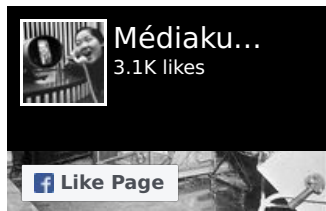
Partnereink

[Magyar Kommunikációtudományi Társaság](#)

[Sajtószabadság Központ](#) (rendszeres tevékenységét források hiányában megszüntette)

[Eastbound - Culture, Society, Media](#)

[Infokommunikáció és jog](#)

© [Médiakutató Alapítvány](#) 2000-2017. [Impresszum](#) [Szerzőinkhez](#)